

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄.

ΜΑΗΣ-ΙΟΥΝΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 9^ο καὶ 10^ο

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΕΛΥΣΕ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΨΕ ΩΣ ΤΩΡΑ ΣΕ ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΚΛΟ

ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ



ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ, ΓΡΑΦΕΤΕ ΤΑ ΕΡΓΑ ΣΑΣ
ΣΤΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ

ΑΠΟΛΥΤΡΩΣΤΕ ΤΟ ΛΑΟ ΣΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΓΛΩΣΣΙΑ



ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Καθηγητὴ στὸ Πολυτεχνεῖο

Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας τοῦ Einstein

Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες βασίζονται στὴν πείρα καὶ τὴν παρατήρηση :

Ἀπὸ μιὰ σειρά παρατηρήσεων πάνω σ' ἓνα ὁρισμένο σύνολο φαινομένων μιᾶς κατηγορίας φτάνουν ἐπαγωγικὰ νὰ διατυπώσουν σχέση ἀνάμεσα σὲ μεγέθη, πού παρουσιάζονται στὰ φαινόμενα αὐτά· σχέση, πού τῆς δίνουν κῆρος γιὰ ὅλη τὴν ἔχταση αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Κάθε φορὰ πού ἓνα τέτιο φαινόμενο πρόκειται νὰ ἐπαναληφτῆ, περιμένουμε νὰ ξαναβροῦμε τὰ μεγέθη αὐτὰ συνδεμένα πάντα μὲ τὴν ἴδια σχέση. Ἔτσι ἀφοῦ πρῶτα ὁ φυσικὸς ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ στατιστικὴ πάνω σὲ μιὰ τάξη φαινομένων φτᾶσθαι νὰ διατυπώσῃ μιὰ τέτια σχέση, ἓνα δηλαδὴ φυσικὸ νόμο, ζητᾶει ὕστερα νὰ ἐπαληθεύσῃ τὸ νόμο αὐτό, ἐρευνώντας ἂν ὁ νόμος ἀληθεύῃ πάντα, ὅπως τὸν διατύπωσε, σὲ κάθε ἐπανάληψη ἑνὸς τέτιου φαινομένου. Ἡ ἐπαλήθευση αὐτὴ εἶναι, πού δίνει κύρωση σ' ἓνα νόμο τῆς Ἐπιστήμης. Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Ποσειδώνα ἀπὸ τὸ Le Verrier θεωρήθηκε τόσο μεγάλη, ὄχι γιατί φανέρωνε ἓνα νέο ἄστρο μέσα στὸ πλανητικὸ μας σύστημα, μὰ γιατί ὁ Le Verrier στηριζόμενος στοὺς νόμους τοῦ Νεύτωνα κατόρθωσε νὰ βροῖ μὲ τὸν ὑπολογισμὸ τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ ἄστρου, πού τοῦ προσδιώρισε τὰ στοιχεῖα τῆς τροχιάς του. Ἡ παρατήρηση βεβαίωσε τὴν ὑπόστασι τοῦ πλανήτη τοῦ Ποσειδώνα, πού βρέθηκε ἀκριβῶς στὴ θέση, πού προσδιώριζε ὁ ὑπολογισμός. Ἡ ἀνακάλυψη λοιπὸν αὐτὴ ἔχει σπουδαιότητα, γιατί ἔδωσε τὴ μεγαλύτερη κύρωση στοὺς νόμους τῆς Οὐράνιας Μηχανικῆς.

Ἐνας φυσικὸς νόμος μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προβλέπουμε τὸ μέλλον σὲ μιὰ ὁρισμένη κατεύθυνση· εἶναι φανερό, πὼς ἓνας νόμος εἶναι τόσο πολυτιμότερος, ὅσο εἶναι γενικότερος, δηλαδὴ ὅσο εἶναι μεγαλύτερο τὸ σύνολο τῶν φαινομένων πού ἀναφέρεται. Ἡ ὠραιότερη ἔκφρασι τῆς ἀρμονίας τοῦ κόσμου, εἶπε ὁ H. Poincaré, εἶναι ὁ νόμος. Τὸ μεγαλύτερο δίδαγμα, πού ἔδωσε ἡ Ἀστρονομία στὴν ἀνθρωπότητα, εἶναι πὼς ὅλα τὰ οὐράνια φαινόμενα δὲν εἶναι τυχαῖα, μὰ κυβερνοῦνται ἀπὸ νόμους, πού διατυπώνονται μὲ θαυμαστὴ ἀκρίβεια καὶ πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προβλέπουμε τὸ μέλλον, νὰ κυριαρχοῦμε δηλαδὴ σ' ἓνα βαθμὸ στὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου :

Ἔτσι μᾶς δημιουργήθηκε ἡ πεποίθησι, ὅτι ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου, ὅποιασδήποτε κατηγορίας κι ἂν εἶναι, κυβερνοῦνται ἀπὸ νόμους. Γι' αὐτὸ ζητήσανε παντοῦ τέτιους νόμους. Ὁ βιολόγος π. χ. διατύπωσε τὸ νόμο τῆς κληρονομικότητας, πού ἔκφράζει ὁρισμένες σχέσεις τοῦ παιδιοῦ μὲ τοὺς προγόνους του, κτλ. Ὅμως ἔδῳ περιοριζόμεστε στὶς καθαρὰ φυσικὲς ἐπιστῆμες, στὴν καθαρὴ Φυσικὴ μὲ τὴν πλατεῖα ὅμως σημασία τῆς λέξης, ὅπου δηλ. μοναχὰ μπαίνουν ποσά,

πού μποροῦν νὰ μετρηθοῦν, ἢ καλύτερα ποσά, πού ἔχομε σήμερα ἓναν τρόπο νὰ τὰ μετράμε, δηλαδὴ, «μεγέθη» ὅπως τὰ ὀνόμασα παραπάνω.

Οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς, δηλαδὴ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ποσά, πού δέχονται μέτρησι, διατυπώνονται μὲ τὴ γλῶσσα τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης. Στὴ συμβολικὴ αὐτὴ γλῶσσα τὰ διάφορα μεγέθη, πού μπαίνουν στὴ διατύπωσι ἑνὸς νόμου, παρασταίνονται μὲ διάφορα σύμβολα. Τὰ σύμβολα αὐτὰ συμπλέκονται ἀνάμεσα τοὺς σύμφωνα μὲ ὁρισμένους κανόνες, τοὺς νόμους δηλαδὴ τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης, καὶ κάθε φορὰ μποροῦν νὰ συνδυαστοῦν κατὰ τέτιο τρόπο, ὅστε ἡ μαθηματικὴ σχέση, ὅπως λέγεται, πού συνδέει τὰ σύμβολα, ν' ἀντιστοιχῇ τέλεια στὴ σχέση τῶν φυσικῶν μεγεθῶν, ὅπως ἔκφράζεται ἡ σχέση αὐτὴ στὴν προφορικὴ, νὰ ποῦμε ἔτσι, διατύπωσι τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Ἡ μαθηματικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη, πού ἔχει ὀλοτελα ξεχωριστὴ οἰκοδομικὴ, ὀλοτελα ἀντίθετη μποροῦμε νὰ ποῦμε ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, δίνει τὴ γλῶσσα γιὰ τὴ διατύπωσι τῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι πολυτιμότερη γιὰ τὴν ἔκφρασι τῶν νόμων αὐτῶν, ὄχι μόνο γιατί ἀποτελεῖ μιὰ θαυμαστὴ στενογραφία αὐτῆς τῆς ἔκφρασις, ἀλλὰ καὶ γιατί ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπαγωγικὰ μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια ὅλες τὶς συνέπειες ἑνὸς νόμου τῆς φύσις, πού τὸν ἔχομε διατυπώσει μὲ μιὰ μαθηματικὴ σχέση.

Ἄς ξανάρθωμε ὁμως στὴ Φυσικὴ. Μέσα σὲ μιὰ παρατήρησι μπαίνει ἀναγκαστικὰ ἡ προσωπικότητα τοῦ παρατηρητῆ, τὸ ἐγὼ τοῦ παρατηρητῆ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ πρώτη μορφή τῆς Ἐπιστήμης εἶχε, μποροῦμε νὰ ποῦμε πολὺ ἔαιρουσε, πὼς κάθε φορὰ πού παρουσιάζονται νέα φαινόμενα, πού δὲν ὑπακούουν σ' ἓνα κάποιο νόμο τῆς Ἐπιστήμης, ἀναγκάζομαστε νὰ τροποποιήσουμε αὐτὸ τὸ νόμο διατυπώνοντας ἓνα νέο γενικότερο, πού νὰ μπορῇ νὰ κυβερνήσῃ καὶ τὰ νέα φαινόμενα μᾶζι μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, πού μποροῦσε νὰ περιλάβῃ ὁ προηγούμενος. Μέσα στὴ διατύπωσι τοῦ νόμου, ὅπως ἦτανε διατυπωμένος πρωτύτερα, ἔμπαινε ἓνα ἀρκετὸ μέρος ἀπὸ τὸ Ἐγὼ τῶν πατέρων μας, πού εἶχαν περιορίσει τὴν παρατήρησι τοὺς σ' ἓνα στενὸ σύνολο φαινομένων. Μὲ τὸ κατάλληλο αὐτὸ ἄπλωμα, πού κάνομε σ' ἓνα νόμο, γίνεται, μπορεῖ νὰ πῆ κανένας, μιὰ ἀραίωσι τοῦ ἐγὼ τοῦ παρατηρητῆ.

Ἡ Ἐπιστήμη προχωρεῖ ἀκατάπαντα κάνοντας ἓνα τέτιο εἶδος ἀβαρίας προσωπικοῦ στοιχείου, κάνοντας μιὰ τέτια ἀβαρία Ἐγὼ. Κάθε νέο διώξιμο τοῦ ἐγὼ ἀποτελεῖ ἓνα νέο σταθμὸ στὴ φυσικὴ, πού εἶναι τόσο σημαντικότερος, ὅσο εἶναι μεγαλύτερη ἡ ἐξαφάνισι αὐτῆ τοῦ ἐγὼ.

Ἐνα τέτιο σταθμὸ στὴν ἐξέλιξι τῆς φυσικῆς ἀποτελεῖ σήμερα ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας τοῦ Einstein.

Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας ἔχει τὴν οἰκοδομικὴ τῶν καθαρὰ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ξεκινᾶει ἀπὸ ὁρισμένες ἀρχές (ἀξιώματα), πού στηρίζονται ὁμως ἔδῳ σὲ πειραματικὴ βάση, καὶ φτάνει ἀπαγωγικὰ, ὅπως οἱ μαθηματικὲς ἐπιστῆμες, σὲ συνέπειες, πού ἀποτελοῦν μιὰ κατάλληλη τροποποίηση τῶν νόμων τῆς κλασικῆς Φυσικῆς, τέτια ὅστε νὰ ὑπακούουν στοὺς νέους αὐτοὺς νόμους τῆς Φυσικῆς τῆς σχετικότητας καὶ φαινόμενα, πού δὲν εἶχαν μπορέσει νὰ περιλάβουν οἱ νόμοι τῆς κλασικῆς Ἐπιστήμης.

Τὴν οἰκοδομικὴ τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης βλέπει κανένας καθαρὰ στὴ Γεωμετρία. Ἡ Γεωμετρία τοῦ Εὐκλείδη ξεκινᾶει ἀπὸ ὁρισμέ-

νες αρχές, αξιώματα, για να φτάση απαγωγικά να διατυπώση τις διάφορες προτάσεις της. Όταν αλλάξωμε ἔστω και ἓνα ἀπὸ τὰ αξιώματα αὐτὰ τῆς Γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδη, φτάνουμε στὴ διαμόρφωση ἄλλης γεωμετρίας. Ὁ Lobatchevsky βάζοντας στὴ θέση τοῦ αἰτήματος τοῦ Εὐκλείδη ἓνα ἄλλο αἶτημα δημιουργεσε μία γεωμετρία μὴ Εὐκλείδεια, ποὺ φέρνει τὸνομα του, ἓνα αξιοθαύμαστο κατασκευάσμα τῆς σκέψης, ποὺ εἶναι τόσο ἀληθινό, ὅσο εἶναι ἀληθινὸ καὶ τὸ Εὐκλείδειο γεωμετρικὸ οἰκοδόμημα· καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο δὲν ἔχουνε μέσα τους καμιά ἀντίφαση· αὐτὸ φτάνει γιὰ νὰ στέκεται ἓνα ἀφαιρεμένο ἐπιστημονικὸ οἰκοδόμημα.

Τώρα ποιά εἶναι ἡ γεωμετρία, ποὺ ἐφαρμόζεται στὴ φύση, ἡ *φυσικὴ γεωμετρία*, αὐτὸ εἶναι τὸ ἐρώτημα, ὅπου μόνο τὸ πείραμα μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν. Ἄν καὶ οἱ προτάσεις φαίνονται πολὺ διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν μιὰ γεωμετρία στὴν ἄλλη, ὅμως οἱ μετρικὲς σχέσεις διαφέρουνε τόσο λίγο, ὥστε τὸ πείραμα νὰ μὴ μπορῇ μὲ τὰ μέσα, ποὺ διαθέτομε νὰ ἐχτιμήσῃ τις διαφορὰς.

Καὶ ἄλλα γεωμετρικὰ συστήματα διαμορφώθηκαν ἀμέσως ἔπειτα, ὅπως καὶ ἄλλα ἀφαιρεμένα ἐπιστημονικὰ οἰκοδομήματα εἶδανε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, καὶ γεννήθηκε στὴ δύση τὸν περασμένον αἰῶνα στοὺς μαθηματικούς ἢ διάθεσις νὰ ἐμβαθύνουν στὶς ἀρχὲς τῶν διαφορῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ ἀνακάλυψη λοιπὸν τῆς μὴ Εὐκλείδειας Γεωμετρίας ἀνοίξε πλατὺ ὄριζοντα στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψιν καὶ χαρακτηρίζει μιὰ νεώτερον ἐπιστημονικὴ ἐποχὴ, ποὺ προετοίμασε κατάλληλη ἀτμόσφαιρα γιὰ ἓνα σωρὸ ἀπὸ γενικεύσεις, ὅπως καὶ γιὰ μιὰ προσεχτικὴ καὶ βαθειὰ ἀνάληψη στὶς ἀρχὲς τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἔσκαψε πέρα-πέρα ὅλο τὸν ἀγρὸ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ριζοβολήσῃ στὶς μέρες μας θαλερὸ καὶ γιγαντωμένο τὸ δέντρο τῶν θεωριῶν τοῦ Einstein.

Ἐκεῖνο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι, ὅτι τὰ θεμελιώδη τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐπικυρωθήκανε ἀπὸ ὅλα τὰ πειράματα, ποὺ ἔγιναν ὡς τὰ σήμερον. Ἄμεση συνέπεια ἀπὸ τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως, ὅτι ἀλλάζει ἡ ἀντίληψιν μας γιὰ τὸ χῶρον καὶ γιὰ τὸ χρόνον. Ἐδῶ ὅταν μιᾶμε γιὰ χῶρον καὶ γιὰ χρόνον δὲν ἐννοοῦμε τις ψυχολογικὲς ὀντότητες τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου· δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τις ἀργίσι αὐτὲς ἐννοιες, ὅπως τις θεωροῦσε ὁ Kant, ποὺ μ' αὐτὲς χρωματίζομε ἐμεῖς ὅλες τις ἐντυπώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὸν ψυχολογικὸ αὐτὸ χῶρον, καθαρὰ ποιοτικὸ, γεννήθηκε ἓνας χῶρος ἀπρόσωπος, ἓνας ποσοτικὸς χῶρος· σύνολο ἀπὸ μετρικὲς ιδιότητες τῶν σωμάτων, ἢ, ὅπως λέμε, τῶν σχημάτων. Καὶ ἀπὸ τὸν ψυχολογικὸ χρόνον, τὸ χρόνον, ποὺ ταξινομοῦμε τις προσωπικὲς μας ἀναμνήσεις, τὸ χρόνον τὸν ποιοτικὸ, γεννήθηκε ἓνας χρόνος ἀπρόσωπος, ποσοτικὸς· *χρόνος*, ποὺ δέχεται μέτρησιν καὶ ποὺ μ' αὐτὸν ὁ φυσικὸς βάνει σὲ τάξιν τις διάφορες φυσικὲς μεταβολές, τὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα. Ὅταν μιᾶμε ἐδῶ γιὰ χῶρον καὶ γιὰ χρόνον, θὰ ἐννοοῦμε τὰ δυὸ αὐτὰ κατασκευάσματα τῆς Ἐπιστήμης, τὰ ποσοτικὰ αὐτὰ δημιουργήματα, ποὺ μπαίνουν ἀπαραίτητα μὲ ἄμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο στὴ διατύπωση κάθε φυσικοῦ νόμου.

Ἄν πάρουμε ἓνα ὁποιοδήποτε νόμον τῆς Φυσικῆς καὶ ἀναλύσουμε προσεχτικὰ τὴν διατύπωσιν του, ἀναγνωρίζομε πραγματικὰ, πὼς κάπου μέσα στὴ διατύπωσιν αὐτὴ βρῖσκεται ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος. Ὅλες οἱ μετρήσεις τῆς Φυσικῆς ἀνάγονται ἀναγκαῖα σὲ μέτρησιν χῶρου καὶ χρόνου. Ἄς φέρουμε ἓνα κοινὸ παράδειγμα : Σ' ἓνα

ταξί μὲ κατάλληλον μηχανισμό βλέπω νὰ σημειώνεται ἓνας ἀριθμὸς, ποὺ ἐκφράζει τὴν τιμὴ μιᾶς κούρσας. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ἓνα εἶδος ἐξαγόμενο ἀπὸ τὸ μέτρομα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μακροῦς τῆς ἀπόστασης, ποὺ περᾶσαμε.

Ὅταν ξαίρω τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τοῦ ταξί, ξαίρω δηλαδὴ τὸ νόμον, ποὺ συνδέει τὴν τιμὴ μιᾶς κούρσας μὲ τὸ χρόνο καὶ τὸ μακρὸν, μπορῶ νὰ βρῶ μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς τύπου, τὸν ἀριθμὸν, ποὺ ἐκφράζει τὴν τιμὴ σὲ δραχμὲς.

Ὅλοι οἱ νόμοι τῆς φυσικῆς δὲν εἶναι παρὰ σχέσεις μεγεθῶν, ποὺ συνδέονται ὅλα μὲ τὸ χῶρον καὶ τὸ χρόνο. Ὅταν ἀλλάξῃ ἡ μέτρησις τῶν στοιχείων τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου, ἀλλάζει καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐκφρασις τῶν μεγεθῶν, ὅπως καὶ ἡ ἐκφρασις τῶν τύπων, ποὺ τὰ συνδέουν καὶ ποὺ ἀπαρτίζουνε τοὺς νόμους τῆς Φυσικῆς. Καταλαβαίνομε τώρα, γιὰ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητας, θεωρίαν ποὺ ἀλλάζει τὴν μέτρησιν τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου, ποὺ φέρνει μιὰ ριζικὴ τροποποίηση στὶς ἀντιλήψεις μας γιὰ τις δύο αὐτὲς ὀντότητες, ἔχει ἄμεση ἐπίδρασιν σ' ὅλην πέρα-πέρα τὴν Φυσικὴ ἐπιστήμην.

Ἄλλὰ ἄς δοῦμε πρῶτα ποιὲς ἦταν στὴν *κλασικὴ Ἐπιστήμη*, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητας, οἱ ἀντιλήψεις μας γιὰ τὸ χῶρον καὶ γιὰ τὸ χρόνο.

Λέγοντας ὅτι ἓνα σῶμα κινεῖται, ἐννοοῦμε, ὅτι ἀλλάζει θέσιν σχετικὰ μὲ ἓνα ἄλλο σῶμα. Αὐτὸ τὸ ἄλλο σῶμα, ποὺ τὸ θεωροῦμε ἀκίνητον, χρησιμεύει γιὰ ν' ἀναφέρουμε τὴν θέσιν τοῦ πρώτου. Ὅταν λέμε λοιπὸν, ὅτι ἓνα σῶμα κινεῖται, ἐννοοῦμε, ὅτι ἀλλάζει θέσιν σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα αὐτὸ ἀναφορᾶς. Ἡ κίνησις λοιπὸν, ἢ ἀλλαγὴ θέσης, εἶναι ἐννοια σχετικὴ : σχετίζω ἓνα σῶμα μὲ ἓνα ἄλλο σῶμα. Ἄν ἦταν μόνη ἡ γῆ στὸν κόσμον, εἶναι φανερό, πὼς δὲ θὰ εἶχε καμιά ἐννοια ἢ διαβεβαίωσις, πὼς ἡ γῆ κινεῖται. Ἄν τὸ σῶμα, ποὺ κινεῖται, εἶναι ἀρκετὰ μικρὸ, ποὺ νὰ μπορῇ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ σημεῖον, τὸ σύνολον τῶν θέσεων, ποὺ παίρνει τὸ κινητὸ αὐτὸ σημεῖον, λέγεται τροχιά. Ἡ φύσις τῆς τροχιάς ἑνὸς σημείου ἐξαοριεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅπου ἀναφέρουμε τὴν κίνησιν : ὅταν ἀπὸ τὸ παράθυρον ἑνὸς τραίνου ἀφήσω μιὰ πέτρα νὰ πέσῃ, γιὰ μένα, ποὺ εἶμαι μέσα στὸ τραῖνον καὶ παίρνω τὸ τραῖνον γιὰ σῶμα ἀναφορᾶς, ἡ τροχιά τῆς πέτρας αὐτῆς εἶναι μιὰ εὐθεῖα γραμμὴ· βλέπω τὴν πέτρα αὐτὴ νὰ πέφτῃ κατὰ τὴν κατακόρυφον· ἓνας παρατηρητὴς ὅμως ἔξω ἀπὸ τὸ τραῖνον, ποὺ παρακολουθεῖ ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιον τὴν κίνησιν αὐτὴ τῆς πέτρας, καὶ παίρνει τὸ ἔδαφος γιὰ σῶμα ἀναφορᾶς, βλέπει τὴν πέτρα νὰ γράφῃ μιὰ καμπύλην τροχιά (*παραβολικὴ τροχιά*). Ἡ κίνησις εἶναι λοιπὸν μιὰ σχετικὴ ἐννοια· ὅλο τὸ φαινόμενο τῆς κίνησης σχετίζεται μὲ τὸ σῶμα, ὅπου τὴν ἀναφέρουμε.

Ἡ ἀντίληψιν αὐτὴ κυριαρχεῖ στὴ Μηχανικὴ ἀπὸ πολλὰ χρόνια· εἶναι ἀντίληψιν τῆς κλασικῆς Ἐπιστήμης, ποὺ συνοψίζεται στὸ νὰ λέμε τὸ χῶρον σχετικόν.

Ἄλλὰ γεννιέται τὸ ἐρώτημα : μήπως ὑπάρχει μέσα στὸν κόσμον κάτι σταθερὸν, κάποιο σῶμα ἀκίνητον, ὅπου νὰ μπορῶ ν' ἀναφέρω τὴν κίνησιν ὅλων τῶν ἄλλων σωμάτων σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ σῶμα :

Ἄν ὑπάρχε ἓνα τέτιον σῶμα ἀναφορᾶς, θὰ μποροῦσα τότε, σχετίζοντας τὴν θέσιν ὅλων τῶν ἄλλων σωμάτων ἀναφορικὰ μ' αὐτό, νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἀπόλυτη κίνησιν τῶν σωμάτων : *γιὰ τὸν ἀπόλυτον χῶρον*. Ὁ Νεύτωνας μὴ βρῖσκοντας ἓνα τέτιον σταθερὸν σῶμα στὸν κόσμον, φαντάστηκε ἓνα νοητὸ σῶμα· ἓνα εἶδος στερεοῦ μὲ ἄπειρον ἔχτασις χωρὶς ὅμως κανένα περιεχόμενο· τὸ γεωμετρικὸν χῶρον. Τὸ χῶρον αὐτὸ τὸ γεωμετρικόν, τὸν ἀπόλυτον αὐτὸν χῶρον, ὅπου ὁ Νεύτωνας ἀναφέρει

τὰ διάφορα σώματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὸ χῶρο αὐτό, πὸν ἀποτελεῖ μία ὁλότελα ἄδεια μορφή, τὸν παρωμοίωσα παραπάνω μὲ ἀπειροέχτατο στερεό, πρῶτα πρῶτα γιὰ νὰ φανερώσω, πὸς ἀπλώνεται ἔτσι, πὸν νὰ ἀγκαλιάζῃ ὅλα τὰ σώματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ὅσα μποροῦμε σήμερα νὰ παρατηρήσωμε, ὅπως καὶ ὅλα ὅσα μπορεῖ νὰ βροῖσκη ἢ παρατήρηση κάθε φορά, σώματα, πὸν βροῖσκονται, μπορεῖ νὰ πῆ κανένας, βουτηγμένα μέσα στὸν ἀπόλυτο χῶρο. Καὶ ἔπειτα γιὰ νὰ τονίσω πὸς ὁ ἀπόλυτος χῶρος, ἂν καὶ μορφή ὁλότελα ἄδεια, ἔχει ὅμως τὶς ἰδιότητες τοῦ στερεοῦ σώματος. Πραγματικὰ ἓνα σῶμα λέμε πὸς εἶναι στερεό, ὅταν δὲν ἀλλάζῃ σχῆμα μ' ὅποιο τρόπο καὶ ἂν κινηθῇ, ἢ γενικότερα, μ' ὅποιο τρόπο καὶ ἂν ἐνεργήσουμε πάνω στὸ σῶμα αὐτό (πίεση, τράβηγμα). Εἶναι ἀλήθεια, πὸς στὸν κόσμο τίτλια σώματα δὲν ὑπάρχουν παρὰ «κατὰ προσέγγιση» ἢ ἔννοια τοῦ στερεοῦ; ἔννοια τῆς θεωρητικῆς Μηχανικῆς, εἶναι μία ἐξιδανίκεψη τῆς ἔννοιας τοῦ στερεοῦ, πὸν βροῖσκεται στὴ φύση. Ὁ ἀπόλυτος χῶρος εἶναι μορφή ἀκαθόριστη, βέβαια, ἀλλὰ ἀμετάβλητη : τὰ ὑλικά σώματα ἐνεργοῦν ἀδιάκοπα πάνω στὸν ἀπόλυτο χῶρο μὲ τὶς κινήσεις τους μέσα σ' αὐτόν, αὐτὸς ὅμως διατηρεῖ πάντα τὶς ἴδιες ἰδιότητες.

Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ Νεύτωνα τὴν παρατήσαν πολὺ γρήγορα οἱ διάδοχοι του : μία μορφή ὁλότελα ἄδεια, χωρὶς κανένα περιεχόμενο, εἶναι μορφή πὸν τὴν ἐπιβάλλομε ἑμεῖς στὸν κόσμο : ὁ ἀπόλυτος χῶρος δὲν ὑπάρχει στὴ φύση : δὲν ὑπάρχει, ὅπως λέει ὁ Poinecaré παρὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ συμφωνία : "Ἄν φανταστώ, πὸς βροῖσκομαι ἀκίνητος κάπου μέσα σαυτό, πὸν λέω ἀπόλυτο χῶρο, θὰ βλέπω τότε γύρω μου νὰ κινιοῦνται τὰ πάντα, νὰ κινιέται ὅλος ὁ ὑλικὸς κόσμος καὶ ἓνας ἄνθρωπος, πὸν δὲν εἶμαι ἐγώ, καὶ πὸν συμφωνῶ νὰ τὸν λέω ἐγώ.

Ἡ Μηχανικὴ λοιπὸν δέχτηκε πολὺ γρήγορα τὴν ἀντίληψη τῆς σχετικότητας τῆς κίνησης, τῆς σχετικότητας τοῦ χῶρου. Ἀλλὰ δὲν ἔκαμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ χρόνο ἢ ἐπιστήμη πρὶν ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας κρατοῦσε τὸν ἀπόλυτο χρόνο τοῦ Νεύτωνα : ἂν δυὸ παρατηρητές, σ' ὅποια θέση καὶ ἂν βροῖσκονται μέσα στὸν κόσμο, μ' ὅποιον τρόπο καὶ ἂν κινιοῦνται ὁ ἓνας σχετικὰ μὲ τὸν ἄλλο, παρακολουθήσουν ἓνα ὁρισμένο φυσικὸ φαινόμενο, θὰ μετρήσουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ φαινομένου αὐτοῦ τὴν ἴδια χρονικὴ διάρκεια. Οἱ δυὸ αὐτοὶ παρατηρητές γιὰ νὰ μετράνε τὸν ἴδιο χρόνο διάρκειας τοῦ φαινομένου, πὸν παρακολουθοῦν, πρέπει νὰ μποροῦν νὰ συμφωνῶνε στὸ πότε ἀρχίζει καὶ στὸ πότε τελειώνει αὐτὸ τὸ φαινόμενο : δηλαδὴ δυὸ γεγονότα, πὸν ἓνας ἀπ' αὐτοὺς τὰ θεωρεῖ σύχρονα, εἶναι σύχρονα καὶ γιὰ τὸν ἄλλο. Ὁ συχρονισμὸς δυὸ γεγονότων εἶναι κάτι ἀπόλυτο.

Ἡ παραδοχὴ τοῦ ἀπόλυτου χρόνου εἶναι τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ πῆ κανένας μὲ τὸ νὰ παραδέχεται, πὸς μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἓνα παγκόσμιο ρολοῖ. Ὁ Νεύτωνας μὲ τὸ νὰ δέχεται τὸν ἀπόλυτο χῶρο καὶ μαζί μ' αὐτόν καὶ τὸν ἀπόλυτο χρόνο ἦταν πολὺ πιὸ συμφωνοῦς μὲ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τοὺς διαδόχους του : ὅταν γίνῃ μία δράση ὁποιαδήποτε σ' ἓνα σημεῖο στερεοῦ σώματος, ἢ δράση αὐτὴ μεταδίνεται ἀκαριαῖα σ' ὅλη τὴ μάζα, νὰ ποῦμε ἔτσι, τοῦ στερεοῦ : δηλαδὴ, σύχρονα μὲ τὸ ὁρισμένο σημεῖο πὸν δέχεται αὐτὴ τὴ δράση, τὴ δέχονται καὶ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ στερεοῦ. Μέσα στὸν ἀπόλυτο χῶρο, πὸν ἔχει τὶς ἰδιότητες τοῦ στερεοῦ σώματος, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, μπορεῖ κανένας νὰ θεωρήσῃ ἀκαριαῖα τὴ μεταβίβαση κάθε δράσης σ' ὅλο πέρα—πέρα τὸ χῶρο, παραδοχὴ, πὸν ἔχει γιὰ ἄμεσο συμπέρασμα τὸν ἀπόλυτο συχρονισμό, τὸν ἀπόλυτο δηλαδὴ χρόνο. Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεύτωνα μὲ τὸ νὰ ἀπορρίψουνε τὸν ἀπόλυτο χῶρο, νὰ κρατήσουν

ὅμως τὸν ἀπόλυτο χρόνο, φέρανε μία κάποια ἀσυμμετρία στὴν Κινητικὴ. Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ τοῦ χρόνου φέρνει τὴν ἁρμονία στὴν Ἐπιστήμη.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ λόγος, πὸν γέννησε τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας. Τὴ θεωρία τοῦ Einstein τὴ γέννησε ἢ ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ μιὰ γέφυρα, πὸν νὰ ἐνώνη τὶς γενικὲς ἀρχές, πὸν κυβερνοῦν τὰ καθαρὰ μηχανικὰ φαινόμενα, τὰ ὀπτικά καὶ ἠλεκτρομαγνητικά.

Ἄς δοῦμε μὲ λίγες λέξεις, πὸς φανερώθηκε ἢ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ ποιὲς εἶναι οἱ γενικὲς ἀρχές, ἀπὸ ὅπου ξεκινάει.

Βασικὴ ἀρχὴ ἢ νόμος τῆς Μηχανικῆς, γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς τοῦ Γαλιλαίου ἢ τοῦ Νεύτωνα, εἶναι ἢ ἀκόλουθη :

"Ὅταν ἓνα σύστημα (σῶμα) εἶναι ἀπομονωμένο (εἶναι δηλαδὴ λεύτερο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἄλλων σωμάτων, πὸν θὰ πῆ λεύτερο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση δυνάμεων), **τὸ σύστημα αὐτὸ ἡρεμεῖ** (ἂν ἀρχικῶς ἡρεμοῦσε) **ἢ κινιέται μὲ κίνηση εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη** (δηλαδὴ κάθε σημεῖο τοῦ συστήματος γράφει εὐθεῖα καὶ σὲ τρόπο, πὸν σὲ ἴσους χρόνους διατρέχει ἴσα διαστήματα).

Μέσα στὴ διατύπωση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς Μηχανικῆς, πὸν εἶναι πολὺ γνωστὴ καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀδράνειας, ἔννοεῖται βέβαια, ὅπως καὶ σὲ κάθε πρόταση τῆς Φυσικῆς, καθὼς εἴπαμε, μέτρηση χώρου καὶ χρόνου : ὅσο γιὰ τὸ χρόνο, αὐτὸς ἐδῶ εἶναι ἓνα ἀπόλυτο μέγεθος : κάθε παρατηρητῆς, πὸν παρακολουθεῖ τὴν κίνηση αὐτοῦ τοῦ συστήματος θὰ μετρήσῃ ἀνάμεσα σὲ δυὸ θέσεις τοῦ κινητοῦ συστήματος τὴν ἴδια χρονικὴ διάρκεια, πὸν θὰ μετροῦσε καὶ κάθε ἄλλος παρατηρητῆς, ὅποια καὶ ἂν ἦταν ἢ σχετικὴ τὸν θέση καὶ ἢ σχετικὴ τὸν κίνηση σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο : ὅσο γιὰ τὸ χῶρο, γιὰ τὶς διάφορες θέσεις τοῦ κινητοῦ, γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε εὐθύγραμμη τὴν κίνηση του, ἀναφερόμαστε σὲ κάποιο σῶμα ἀναφορᾶς. Ἐνα ἄστρο, τόσο μακρυσμένο ἀπὸ ἄλλα οὐράνια σώματα, πὸν νὰ μπορῇ νὰ λογαριάζεται ἀπομονωμένο σῶμα, πρέπει σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀδράνειας νὰ ἡρεμῇ ἢ νὰ κινιέται εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη : βλέπομε ὅμως τὸ ἄστρο αὐτὸ νὰ γράφῃ γύρω μας σὲ εἰκοσιτέσσερις ὥρες ἓναν κύκλο : ὅταν πάρομε δηλαδὴ τὴ γῆ γιὰ σῶμα ἀναφορᾶς, ἀντὶ νᾶχουμε κίνηση εὐθύγραμμη, ἔχομε μιὰ κυκλικὴ κίνηση. Ποιὸ εἶναι τὸ σῶμα ἀναφορᾶς, ὅπου ἀληθεύει ὁ θεμελιώδης αὐτὸς νόμος τῆς Μηχανικῆς ; Τὸ νὰ φέρῃ κανένας, τὸν ἀπόλυτο χῶρο γιὰ τέτιο σῶμα ἀναφορᾶς, δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικό. Ζητᾶμε ἓνα σῶμα μεγάλο στὸν κόσμο, ὅπου ἂν ἀναφέρουμε σ' αὐτὸ τὰ διάφορα σώματα, ν' ἀληθεύῃ ἢ βασικὴ αὐτὴ ἀρχὴ τῆς Μηχανικῆς. Γιὰ τέτιο σῶμα ἔχουν πάρεῖ τὸ σύστημα τῶν σταθερῶν ἀστέρων (étoiles fixes). Τώρα ἂν αὐτὸ τὸ σύστημα κινιέται ἢ ὄχι σχετικὰ μὲ τὸν ἀπόλυτο χῶρο, εἶναι ἐρώτημα, πὸν δὲν ἔχει ἔννοια. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀρχὴ τῆς Μηχανικῆς διαμορφώθηκε ἐπαγωγικὰ ἀπὸ πολὺ ἀπλὲς παρατηρήσεις πούγιναν πάνω στὴ γῆ, μὲ σῶμα ἀναφορᾶς τὴ γῆ. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὐτὴ εἶναι μοναχὰ «κατὰ προσέγγιση» ἀληθινὴ, ὅταν πάρομε τὴ γῆ γιὰ σῶμα ἀναφορᾶς. Ἡ προσέγγιση εἶναι τόση ὅση καὶ τὸ νὰ πάρομε γιὰ εὐθύγραμμο ἓνα τόξο τοῦ κύκλου, πὸν γράφει σ' ἓνα ἡμερόνυχτο γύρω ἀπὸ τὴ γῆ ἓνας ἀπλανῆς (κύκλου βέβαια μὲ πολὺ μεγάλη ἀχτίνα). Ὅμως δεχόμεστε, ὅτι ἢ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς Μηχανικῆς εἶναι ἀληθινὴ μὲ ἀκρίβεια σχετικὰ μὲ τοὺς σταθεροὺς ἀστέρες. Εἶναι φανερό, ὅτι ἢ ἀρχὴ αὐτὴ θὰ εἶναι ἀληθινὴ καὶ γιὰ κάθε σύστημα, πὸν κινιέται σχετικὰ μὲ τοὺς σταθεροὺς ἀστέρες εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη.

Όλα τὰ συστήματα (σώματα αναφοράς), πού γι' αὐτὰ ἀληθεύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀδράνειας, λέγονται συστήματα τοῦ Γαλιλαίου. Ὁ Νεύτωνας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτῆ τῆς Μηχανικῆς βγάινει τὸ πόρισμα, ὅτι οἱ σχετικὲς κινήσεις τῶν σωμάτων, πού εἶναι κλεισμένα μέσα σ' ἓνα σύστημα εἶναι οἱ ἴδιες, εἴτε ἡρεμεῖ τὸ σύστημα αὐτό, εἴτε κινεῖται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα (σχετικὰ μὲ τὸν ἀπόλυτο χῶρο, δηλαδή, ὅπως θὰ ποῦμε ἐμεῖς, σχετικὰ μὲ τοὺς σταθεροὺς ἀστέρες).

Τὸ πόρισμα αὐτὸ τοῦ Νεύτωνα ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς σχετικότητος τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, πού διατυπώνεται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο :

Εἶναι ἀδύνατο μὲ μηχανικὰ πειράματα, πού γίνονται στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς συστήματος (δηλαδή μὲ τὴ φύση τῶν κινήσεων τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ συστήματος) νὰ ἐξακριβώσωμε, ἂν τὸ σύστημα αὐτὸ ἡρεμῇ ἢ ἂν κινεῖται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα.

Γιὰ τὴ Μηχανικὴ, λοιπόν, ἡ ἡρεμία καὶ ἡ εὐθύγραμμη ὁμοιόμορφη κίνηση εἶναι ἰσοδύναμες κατάστασες (ὅταν ἓνα σῶμα ἔχη μεταβλητὴ ταχύτητα ἢ ἔχη περιστροφικὲς κινήσεις, τότε φανερόνεται, ὅτι τὸ σῶμα κινεῖται).

Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ γενικεῖ ὁ Einstein καὶ τὴ βάζει γιὰ βάση τῆς ὅλης θεωρίας τῆς σχετικότητος. Ἀλλὰ πρὶν διατυπώσωμε τὴ γενικὴ αὐτὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, ἅς δοῦμε, πῶς ἔφτασε ὁ Einstein στὴ διαμόρφωση τῆς, γενικεύοντας, ὅπως εἴπαμε, τὴν παραπάνω ἀρχὴ σχετικότητος τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

A. DEBORIN

Η ΔΙΑΛΕΧΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ

IV

Ἀντίθετα ὁ διαλεκτικὸς ματεριαλισμὸς «εἶναι γνώση ζωντανή, πολύπλευρη, μὲ πλοῦτο ἀπὸ διαβαθμίσεις», ἀτέλειωτα πολύπλοκη πορεία γνώσης μὲ ἀτέλειωτα πλούσιο περιεχόμενο, ἀδιάκοπο πλησίασμα στὴν πραγματικότητα, πού ποτὲ δὲν ἐξαντλιέται ὁλότελα.

Ἡ ἀνθρώπινη γνώση ἀκολουθεῖ μιὰ καμπύλη, «πού πλησιάζει ἀτέλειωτα σ' ἓναν ἀριθμὸ ἀπὸ κύκλους». Ὁ Λένιν ἀναφέρει τέσσερις τέτοιους «κύκλους».

α) Δημόκριτος—Πλάτων - Ἡράκλειτος, β) Descartes—Spinoza, γ) Holbach—Hegel, (περνώντας ἀπὸ τὸ Berkeley, Hume, Kant) καὶ δ) Hegel—Feuerbach—Marx.

Κάθε ἀκόλουθος κύκλος εἶναι πιὸ πλατύς, πιὸ πολύπλοκος παρὰ ὁ πρὶν καὶ παρουσιάζει, ἂν τὸν συγκρίνωμε μὲ τὸν προηγούμενο του, πού εἶναι ἡ βάση του καὶ ἡ προϋπόθεση του, ὑψηλότερη βαθμίδα ἐξέλιξης.

Κάθε κύκλος περιλαμβάνει τὴν ἀνθρώπινη γνώση τοῦ κόσμου σὲ μιὰ ὁρισμένη ἐποχὴ, δηλαδή ἐκείνη τὴ δυνατὴ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα, πού δίνει τὸ ὕψος τῆς ἐξέλιξης, πού κάθε φορὰ ἔφτασε ἡ ἀνθρώπινη πράξη καὶ γνώση.

Γι' αὐτὸ σωστὰ λέει ὁ Λένιν κάπου ἄλλου, πῶς ἡ διδασκαλία τοῦ Marx «εἶναι ἡ νόμιμη κληρονομία τοῦ πιὸ καλοῦ, πού ἀπόκτησε ἡ ἀνθρωπότητα τὸ 19^ο αἰῶνα στὴ γερμανικὴ φιλοσοφία, στὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ στὸ γαλλικὸ σοσιαλι-

σμό.» Μὲ τὸ Marx κλείνει ὁ τελευταῖος «κύκλος» τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ Μαρξισμὸς λοιπὸν εἶναι τὸ ἐξαγόμενο καὶ ἡ ὁλοκλήρωση ὅλης τῆς περασμένης ἱστορίας τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, τὸ πιὸ ὑψηλὸ ἀπόκτημα τῆς. Μὰ εἶναι αὐτονόητο, πῶς ὁ «κύκλος» ποτὲ δὲν «κλείνει» καὶ ἡ ἀνθρώπινη γνώση πλησιάζει μονάχα χωρὶς τέλος στὸν κύκλο, ποτὲ ὅμως δὲν τὸν «κλείνει», ποτὲ δὲν τὸν ὁλοκληρώνει. Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀνεξάντλητη. Καὶ γιὰ τοῦτο ἡ ἀνθρώπινη γνώση εἶναι μονάχα ἓνα «κατὰ σχετικὴ προσέγγιση» καθρέφτισμα τοῦ κόσμου. Στὴ ροὴ τῆς ἱστορικῆς τῆς ἐξέλιξης ἡ ἀνθρωπότητα πλησιάζει ὁλοένα περισσότερο σὲ μιὰ ἀντίστοιχη γνώση τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, στὴ γνώση τοῦ ἀπόλυτου. Ἡ γνώση μας ὅμως, ὅσο καὶ νὰ μπορῇ νὰ πλησιάσῃ τὸ ἀπόλυτο, μένει πάντα σχετικὴ.

Ἄν ἡ διαλεκτικὴ παρουσιάσῃ μιὰ «πολύπλευρη γνώση μὲ πλῆθος ἀπὸ «διαβαθμίσεις», μιὰ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα, τότε ἀπὸ κάθε «βαθμίδα» εἴτε διάστημα τῆς καμπύλης, πού πλησιάζει στὸν «κύκλο», βγαίνει ἓνα φιλοσοφικὸ σύστημα. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη δὲ στέκει στὸν ἀέρα ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς, παρὰ ἔχει, ὅπως λέει ὁ Λένιν, τὶς γνωσιολογικὲς του ρίζες. Ἐπειδὴ «ὅποιοδήποτε κομμάτι εἴτε ἀποσπασμα αὐτῆς τῆς καμπύλης μπορεῖ νὰ καταστήσῃ αὐτότελο, ἀδιάσπαστη εὐθεία, πού, ἂν κανένας δὲν κατορθῶνῃ νὰ δῇ τὸ σύνολο τοῦ δάσους βλέποντας μονάχα δέντρα, ὀδηγεῖ στὸ τέλος τῆς θεολογικῆς ἀντίληψης (ὅπου ἀρᾶζει τὸ ταξικὸ συμφέρο τῆς ἀρχουσας τάξης)».

Ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς δὲν εἶναι ἓνα ἀπόλυτο ψέμα, ἐπειδὴ πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔδαφος ἀπὸ ὅπου καὶ ὁ ματεριαλισμὸς. «Ὅπως ὁ ἰδεαλισμὸς, ἔτσι μεγαλώνει ὅμοια καὶ ὁ ματεριαλισμὸς στὸ ζωντανὸ δέντρο τῆς ζωντανῆς, καρποφόρας, ἀληθινῆς, μεγαλόπρεπης, παντοδύναμης, ἀντικειμενικῆς, ἀπόλυτης ἀνθρώπινης γνώσης.» Ὅμως ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι ἓνα ψέμα, ἓνα ψεύτικο λουλούδι, γίνεται θεολογία, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τοὺς σταθμοὺς τῆς ἀτέλειωτα περίπλοκης γνώσης πρὸς τὸ ἀπόλυτο, ἓνα κομμάτι πραγματικότητος ἀποσπασμένο ἀπὸ τὸ ὅλο.

«Ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ματεριαλισμοῦ μιὰ μονόπλευρη, ὑπερβολικὴ ἐχτίηση (πλάταμα, μεγαλοποίηση) τοῦ ἐνοῦ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά, τῆς μιᾶς πλευρᾶς, τοῦ ἐνοῦ ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς γνώσης, πού φέρνει πρὸς τὸ θεοποιημένο ἀπόλυτο, τὸ ἀποσπασμένο ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀπὸ τὴ φύση.

Ὅσο οἱ ἰδεαλιστὲς ἀπὸ τὴν δλότητα τῶν φαινομένων ἀποσποῦν ἓνα «κομμάτι» καὶ τὸ στεροῦν ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὴν ὕλη, φουσκώνουν ταυτόχρονα τὸ κομμάτι σὲ ἓνα ὅλο καὶ τὸ ἀφίνουν νὰ πάρῃ διαστάσεις ἀπόλυτου. Ὁ διαλεκτικὸς ματεριαλισμὸς ἀντίθετα ἔχει πάντα τὴ συνείδηση, πῶς ἓνα τέτοιο κομμάτι ἀποσπασμένο ἀπὸ τὴν ὅλη συνάφεια καὶ ξεχωρισμένο ἀπὸ τὴν ὕλη εἶναι στερημένο πρὸς πραγματικότητα καὶ εἶναι «ψεύτικο λουλούδι». Ὁ Λένιν γι' αὐτὸ βλέπει τὶς γνωσιολογικὲς ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ στὸν ὑποκειμενισμὸ καὶ στὴν ὑποκειμενικὴ κληρονομία, στὴν ἀποστέωση καὶ στὸ μονόπλευρο, πού ἓνα κομμάτι μιᾶς εὐθείας τ παίρνει γιὰ ὁλόκληρη εὐθεία καὶ τὸ ἐξογκώνει σὲ ὁλόκληρο σύστημα καὶ τὸ κλείνει ἀπόλυτο.

Μὰ κάθε «βαθμίδα» ἔχει μέσα τῆς «πραγματικότητος» μονάχα σὰ βρῖσκειται σὲ σχέση μὲ τὴ συνολικὴ φασματοσκοπικὴ εἰκόνα τῶν ποικιλιῶν, πού ἀντικαθρεφτίζει συνολικὰ τὰ ὕλικά περιστατικὰ τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐνότητα τους. Γιὰ τοῦτο

καὶ ἡ διαφορὰ καὶ ἡ ἀντίθεση τοῦ ἰδεατοῦ καὶ τοῦ ὕλικου δὲν εἶναι ἀπροσδιόριστη, ἀπόλυτη, παρὰ μόνο σχετική. Βρίσκουμε στὸ ζωντανὸ δέντρο τῆς ζωντανῆς καὶ ἀντικειμενικῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ὅπως ὠραία λέει ὁ Λένιν, ὅλες τις δυνατὲς «διαβαθμίσεις», ποικιλώτατα χαρακτηριστικὰ καὶ ὅρια, πὸν ὅλα αὐτὰ μόνο γιὰ τὴ συνάφεια τους πρὸς τὸ ὅλο δέντρο, πρὸς τὸ ὕλικὸ συνολικὸ γίνεσθαι, γίνονται πραγματικότητα. Ἀντίθετα κάθε βαθμίδα μοναχῆ τῆς εἶναι μονόπλευρη καὶ γι' αὐτὸ φευκτική, χωρὶς ἀλήθεια, ἀντικαθρέφτισμα τῆς ἀντικειμενικῆς γένεσης, ἀποσπασμένο ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ἐπίπεδο. Ἡ ἀληθινὴ διαλεκτικὴ γνώση ἀντικαθρεφτίζει ἀντίθετα τὸ ὀλόπλευρο τῆς ὕλικῆς γένεσης καὶ τῆς ἐνότητος τῆς. Πρέπει αὐτὴ νὰ ἀντικαθρεφτίζῃ τὴ διαλεκτικὴ τῶν πραγμάτων τῆς φύσης καὶ τῆς πορείας τῶν ἴδιων περιστατικῶν, πὸν βρίσκονται συνολικὰ ἐκφρασμένα μέσα σὲ ὅλη τους τὴν ποικιλία καὶ τὴν πολυμέρεια σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἐνότητα.

Παραθέτομε ἓνα ὀλόκληρο ἀπόσπασμα γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Λένιν «**Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς**».

«Ἡ διάσπαση τοῦ ἐνιαίου καὶ ἡ γνώση τῶν συστατικῶν του μερῶν, πὸν εἶναι γεμάτα ἀντιφάσεις (δὲς τὸ μέρος ἀπὸ τὸ Φίλωνα γιὰ τὸν Ἡράκλειτο στὴν ἀρχὴ τοῦ III μέρους τοῦ ἔργου «Ἡράκλειτος» τοῦ Lassalle) εἶναι ἡ οὐσία (μιὰ ἀπὸ τις «οὐσίαι»), ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά, ἀν ὅχι τὸ βασικώτερο γνῶρισμα τῆς Διαλεκτικῆς.

Ἔτσι βάζει τὸ ζήτημα, πολὺ σωστὰ καὶ ὁ Hegel (ὁ Ἀριστοτέλης ἀγωνίζεται μὲ τοῦτο στὰ «Μεταφυσικά» καὶ καταπολεμᾷ τὸν Ἡράκλειτο, δηλαδὴ τις ιδέες τοῦ Ἡράκλειτου). Ἄν αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ περιεχομένου τῆς διαλεκτικῆς εἶναι σωστὸ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης. Αὐτὴ τὴ μεριὰ τῆς διαλεκτικῆς συνηθίσαμε (ὅπως ὁ Plechanow) νὰ μὴν τὴν προσέχουμε ὅσο πρέπει: ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων θεωρήθηκε σὰν ἀθροισμα ἀπὸ παραδείγματα, καὶ ὅχι σὰ νόμος τοῦ γινώσκειν καὶ νόμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ὅπως φανερῶνεται στὰκόλουθα παραδείγματα: Στὰ Μαθηματικὰ τὸ σὶν + καὶ τὸ πλὴν — καὶ τὸ Διαφορικὸ καὶ τὸ Ὀλοκληρωτικὸ, στὴ Μηχανικὴ δράση καὶ ἀντίδραση, στὴ Φυσικὴ θετικὸς καὶ ἀρνητικὸς ἠλεκτρισμὸς, στὴ Χημεία ἔνωση καὶ χωρισμὸς ἀτόμων, στὴ Κοινωνιολογία πάλη τῶν τάξεων.

Ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων (ἴσως σωστότερα «ἐνότητα» τῶν ἀντιθέσεων, ἀν καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἐκφρασης «ταυτότητα» καὶ «ἐνότητα» ἐδῶ δὲν εἶναι ξεχωριστὰ οὐσιαστικὴ σὲ ὀρισμένη ἐννοια εἶναι καὶ οἱ δυὸ σωστὲς) σημαίνει ἀναγνώριση (ξεσκέπασμα) τῶν ἀντιφατικῶν βάσεων, πὸν ἡ μιὰ ἀποκλείνει τὴν ἄλλη, σὲ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς φύσης. (Στὴν ἐννοια τῆς φύσης περιλαμβάνεται καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ κοινωνία.) Ὁ ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ νὰ νιώσουμε ὅλα τὰ γεγονότα σὰν «αὐτὸ κινούμενα», αὐτοεξελισσόμενα, ζωντανὰ, εἶναι νὰ γνωρίσουμε τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων τους. Ἐξέλιξη εἶναι «πάλη» τῶν ἀντιθέσεων. Οἱ βασικὲς (εἴτε ἐνδοχόμενες, εἴτε στὴν ἱστορία παρατηρημένες) ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη εἶναι: ἡ «θεωρήσουμε τὴν ἐξέλιξη σὰν ἐλάττωση καὶ αὔξηση, σὰν ἐπανάληψη, ἢ σὰν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων (διαίρεση τοῦ ἐνιαίου σὲ ἀντιθέσεις, πὸν ἡ μιὰ ἀποκλείει τὴν ἄλλη καὶ πὸν ἔχουν ἀμοιβαία σχέση).

Ἡ πρώτη ἀντίληψη εἶναι νεκρὴ, φτωχὴ, ξερὴ, ἡ δευτέρη ζωντανή. Μοναχῆ ἡ δευτέρη μᾶς δίνει τὸ κλειδί γιὰ νὰ νιώσουμε τὴν «αὐτοκίνηση» στὸ κάθε τι, πὸν ὑπάρχει· μοναχῆ αὐτὴ δίνει τὸ κλειδί γιὰ νὰ νιώσουμε τὰ «ἄλλατα», τὴ «ἀ-

κοπὴ τῆς συνέχειας», τὴ «μεταβολὴ στὸ ἀντίθετο», τὸ ἀφάνισμα τοῦ παλιοῦ καὶ τὴ γένεση τοῦ νέου.

Ἡ ἐνότητα (σύμπτωση, ταυτότητα, ὁμοιότητα ἐνέργειας) τῶν ἀντιθέσεων εἶναι περιορισμένη, πρόσκαιρη, περαστική, σχετική. Ἡ πάλη ἀνάμεσα ἀπὸ τις ἀντιθέσεις, πὸν ἀποκλείουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, εἶναι ἀπόλυτη, ὅπως εἶναι ἀπόλυτη ἡ ἐξέλιξη, ἡ κίνηση.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν ὑποκειμενισμὸ (σκεπτικισμὸ, σοφιστικὴ κτλ.) καὶ τὴ διαλεκτικὴ εἶναι ἐχτὸς ἀπὸ ἄλλα καὶ τοῦτο, πὸς στὴν (ἀντικειμενικὴ) διαλεκτικὴ ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ σχετικὸ καὶ τὸ ἀπόλυτο εἶναι σχετική. Γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ διαλεκτικὴ περιλαμβάνεται ἀκόμα καὶ στὸ σχετικὸ τὸ ἀπόλυτο. Γιὰ τὸν ὑποκειμενισμὸ καὶ τὴ σοφιστικὴ τὸ σχετικὸ εἶναι μόνο σχετικὸ καὶ ἀποκλείνει τὸ ἀπόλυτο. Στὴν πρώτη ἀντίληψη τῆς κίνησης ἐπισκιάζεται ἡ αὐτοκίνηση, ἡ κινήτικὴ τῆς δύναμης, ἡ πηγὴ τῆς, ἡ αἰτία τῆς (ἢ αὐτὴ ἡ πηγὴ ταίρνεται ἀπόξω Θεός, ὑποκείμενο κ. τ. τ.). Στὴ δευτέρη ἀντίληψη στρέφουμε τὴν προσοχὴ μας ἴσα-ἴσα γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὴν πηγὴ τῆς «αὐτοκίνησης».

Ὁ Marx ἀναλύει στὸ «Κεφάλαιο» πρῶτα τὴν ἀπλούστατη κοινότητα, βασικώτατη, πολυπληθέστατη, πολυσυνηθισμένη, συχνοπαρατηρημένη σχέση τῆς ὀστικῆς ἐμπορικῆς κοινωνίας: τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ ἀνάλυση ξεσπεάζει σ' αὐτὸ τὸ ἀπλούστατο φαινόμενο (σ' αὐτὸ τὸ «κύτταρο» τῆς ὀστικῆς κοινωνίας) ὅλες τις ἀντιφάσεις (δηλαδὴ τὸ σπέρμα κάθε ἀντίφασης) τῆς τωρινῆς κοινωνίας. Ἡ κατοπινὴ ἐξέταση μᾶς δείχνει τὴν ἐξέλιξη (ὅπως καὶ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν κίνηση) αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων κι αὐτῆς τῆς κοινωνίας σὰν ἓνα σύνολο ἀπὸ τὰ βασικά συστατικὰ τους μέρη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος.

Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ μέθοδος τῆς περιγραφῆς (δηλαδὴ τῆς μελέτης) τῆς διαλεκτικῆς γενικὰ (ἐπειδὴ ἡ διαλεκτικὴ τῆς ὀστικῆς κοινωνίας στὸ Marx εἶναι μοναχῆ μιὰ μερικὴ περίπτωση τῆς διαλεκτικῆς). Νὰ ἀρχίζουμε μὲ τὸ ἀπλούστατο, κοινότητα, πολυσυνηθισμένο κ.τ.λ., μὲ ὁποιοδήποτε κατηγορημα, ὅπως: τὰ φύλλα τῶν δέντρων εἶναι πράσινα, ὁ Γιάννης εἶναι ἄνθρωπος, ὁ Μοῦργος εἶναι σκύλος κ. ἄ. Ἐδῶ (ὅπως ὁ Hegel τὸ διάκρινε) ἔχουμε διαλεκτικὴ: τὸ μερικὸ εἶναι γενικὸ. (Σύγκρινε πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ ὅσα εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντία στὶς Πλατωνικὲς ιδέες, ὅτι δηλ. δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ «σπίτι» ἔξω ἀπὸ τὰ «σπίτια», πὸν βλέπουμε).

Ἔτσι λοιπὸν οἱ ἀντιθέσεις ταυτίζονται, ἀφοῦ τὸ μερικὸ εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸ γενικὸ καὶ ὅμως τὸ μερικὸ ὑπάρχει μόνο μέσα στὴν ἀλληλουχία, πὸν ὀδηγεῖ στὸ γενικὸ. Τὸ γενικὸ ὑπάρχει μόνο στὸ μερικὸ, μέσο τοῦ μερικοῦ. Κάθε μερικὸ εἶναι μὲ τοῦτο ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο) γενικὸ. Κάθε γενικὸ ἀποτελεῖ κομματάκι, μιὰ μὴν ἢ τὴν οὐσία τοῦ μερικοῦ. Κάθε γενικὸ περιλαμβάνει ὅλα τὰ μερικὰ ὄντα κατὰ προσέγγιση μόνο. Κάθε μερικὸ περιλαμβάνεται μέσα στὸ γενικὸ, ὅχι ὅμως ὀλόκληρο. Κάθε μερικὸ σχετίζεται ἀνάμεσα ἀπὸ χιλιάδες μεταβάσεις μὲ ἓνα ἄλλο εἶδος μερικῶν πραγμάτων, φαινομένων, γεγονότων κ.τ.λ. Ἐδῶ βρίσκονται πιά τὰ στοιχεῖα, τὰ σπέρματα τῆς ἐννοίας τῆς ἀναγκαϊότητας, τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τῆς φύσης κ.τ.λ. Τυχαῖο καὶ ἀναγκαῖο, φαινόμενο καὶ οὐσία εἶναι κίβλας μπροστὸ μας, ἐπειδὴ, σὰ λέμε: ὁ Γιάννης εἶναι ἄνθρωπος, ὁ Μοῦργος εἶναι σκύλος, αὐτὸ εἶναι φύλλον δέντρου κ.τ.λ. ἀφήνουμε κατὰ μέρος μιὰ σειρά γνω-

ρίσματα σὰν τυχαία καὶ ξεχωρίζουμε τὸ οὐσιαστικὸ ἀπὸ τὸ ἀπλὸ φαινόμενο καὶ τὰ ἀντιπαρατάσσουμε.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μπορεῖ κανένας (κι ἔχει ὑποχρέωση) σὲ κάθε κατηγορία, σὰ σὲ «κύτταρο» νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ σπέρμα ὄλων τῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς κι ἔτσι νὰ δείξῃ, πὼς ἡ διαλεκτικὴ γενικὰ ἰδιαίξει σ' ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη γνώση. Ἀπὸ μέρος τους οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες μᾶς δείχνουν (κι αὐτὸ πρέπει πάλι νὰ μπορῇ ν' ἀποδειχθῇ σ' ὁποιοδήποτε ἀπλὸ παράδειγμα) τὴν ἀντικειμενικὴ φύση μὲ τὶς ἴδιες ἰδιότητες, δηλαδή τὴ μεταβολὴ τοῦ μερικῶν στοῦ γενικῶν, τοῦ τυχαίου στοῦ ἀναγκαῖο, τὶς μεταβάσεις, τὶς μεταστάσεις, τὴν ἀμοιβαία συνάφεια τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ θεωρία τῆς γνώσης (τοῦ Hegel καὶ) τοῦ Μαρξισμού. Αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν μεριά τῶν πραγμάτων (κι ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ «μεριά», παρὰ γιὰ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων) παραμελεῖ ὁ Plechanow, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω ἄλλους Μαρξιστές.

Ἡ γνώση παρασταίνεται σὰ σύστημα ἀπὸ κύκλους τόσο ἀπὸ τὸν Hegel, (βλέπε Λογική), ὅσο κι ἀπὸ σύγχρονό «γνωσιολόγο» Φυσικὸ, τὸν ἀντίπαλο τοῦ ἐγγελοιανοῦ συστήματος (ποῦ δὲν τῶχει κατανοήσει) τὸν Paul Volkmann (βλέπε τὸ ἔργο του «Τὰ κύρια γνωσιολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν»).

«Κύκλοι» τῆς Φιλοσοφίας :

στὴν ἀρχαιότητα : ἀπὸ τὸ Δημόκριτο ὡς τὸν Πλάτωνα καὶ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἡράκλειτου.

στὴν ἀναγέννηση : ἀπὸ τὸν Descartes ὡς τὸν Gassendi (Spinoza)

στοὺς νέους χρόνους : ἀπὸ τὸν Holbach ὡς τὸν Hegel μέσο Berkeley, Hume, Kant, ἀπὸ τὸν Hegel-F Feuerbach ὡς τὸ Marx.

Ἡ διαλεκτικὴ σὰ ζωντανή, πολὺπλευρὴ (ποῦ οἱ πλευρὲς τῆς ὀλοένα πληθαίνουν) γνώση μὲ ἀμέτρητες ἀποχρώσεις κάθε εἴδους, ἀποχρώσεις, ποῦ πλησιάζουν στὴν πραγματικότητα (μὲ ἓνα φιλοσοφικὸ σύστημα, ποῦ ἀπὸ κάθε ἀπόχρωση σὲ ἓνα σύνολο ἀυξάνεται), αὐτὸ εἶναι τὸ ἄπειρο ὕλικό, συγκρινόμενο μὲ τὸ «εταφυσικὸ» ματεριαλισμὸ, ποῦ τὸ κύριο του κακὸ εἶναι ἡ ἀνικανότητά του νὰ φαρμόσῃ τὴ διαλεκτικὴ στὴ θεωρία τῶν γνωστικῶν τύπων, στὴν πορεύσῃ καὶ στὴν ἐξέλιξί τῆς γνώσης. Ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς μονάχα γιὰ τὸ χοντροκομμένο, ἀπλό, μεταφυσικὸ ματεριαλισμὸ εἶναι ἀνοησία. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ματεριαλισμοῦ, ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι μονόπλευρὴ μεγαλοποιημένη, ὑπερβολικὴ (Dietzgen) ἐξέλιξί (παραφούσκωμα, ἐξόγκωση) τὸ ἔνοῦ ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς γνώσης πρὸς τὸ θεοποιημένο ἀπόλυτο, τὸ ἀποχωρισμένο ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ τὴ φύση.

Ἰδεαλισμὸς σημαίνει Θεολογία. Σωστά! Ὁμως ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὴ θεολογία μέσο μιανῆς ἀπὸ τὶς ἀποχρώσεις τῆς ἄπειρα πολὺπλοχῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Ἡ ἀνθρώπινη γνώση δὲν ἀκολουθεῖ εὐθεῖα γραμμὴ παρὰ καμπύλη, ποῦ ἀδιάκοπα πλησιάζει περιστροφικὰ στοῦ σύστημα τῶν

κύκλων. Κάθε μέρος, κάθε κομματάκι αὐτῆς τῆς καμπύλης γραμμῆς, μπορεῖ νὰ τραβηχθῇ μονόπλευρα σὲ μιὰν αὐτότελη ὀλόκληρη εὐθεῖα γραμμὴ, ποῦ ἂν δὲν βλέπῃ, κανένας ὀλόκληρο τὸ δάσος βλέποντας μόνο δέντρα, ὁδηγεῖ ὀλοῖσα στοῦ τέλμα, στὴ θεολογία (ὅπου ἀράζει τὸ ταξικὸ συμφέρο τῆς ἄρχουσας τάξης). Ἡ εὐθυγραμμία, τὸ μονόπλευρο, τὸ μονοκόκκαλο, ἡ ἀποστέωση, ὁ ὑποκειμενισμὸς, ἡ ὑποκειμενικὴ τυφλομάρα, εἶναι οἱ γνωσιολογικὲς ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ θεολογία (ὁ φιλοσοφικὸς ἰδεαλισμὸς) ὅμως ἔχει φυσικὰ γνωσιολογικὲς βάσεις, στηρίζεται σὲ κάποιο ἔδαφος. Εἶναι χωρὶς ἄλλο ψεύτικο λουλούδι, μὰ ψεύτικο λουλούδι, ποῦ ἀνθίζει πάνω στοῦ ζωντανὸ δέντρο τῆς ζωντανῆς, καρποφόρας, ἀληθινῆς, γερῆς, παντοδύναμης, ἀντικειμενικῆς, ἀπόλυτης ἀνθρώπινης γνώσης».

Μετάφραση Κ. Ν.

ΕΛΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΔΗ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Β'.

Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο, ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ μεγάλη ξαφνικὴ διαφορὰ τῆς ἡβης ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία, εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς φύσης καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τὰ παιδιά, ὅπως ξέρομε ὅλοι, εἶναι σκληρά· τοὺς λείπει ἡ φαντασία γιὰ νὰ αἰστανθοῦν τὸν πόνο τοῦ ἄλλου. Τοῦ ἔφηβου ἀντίθετα τὸ αἴσθημα ξεχειλίζει τόσο, ποῦ γεμίζει καὶ τᾶψυχα ἀκόμα πράματα· εἶναι μιὰ διάθεση ρωμαντικὴ, ὅπου ἡ μελαγχολία στάζει ἀπὸ τὰ δέντρα, ὅπου ὁ οὐρανὸς κλαίει, ἡ θάλασσα στενάζει κι ὁ ἄνεμος δέρονται. Ἡ ἀκατανόητη θλίψη, ποῦ πλακώνει τὴν ψυχὴ τοῦ κοριτσιοῦ τώρα γιὰ πρώτη φορὰ, χωρὶς ἀφορμὴ, ὁ δυνατὸς κλονισμὸς, ποῦ παθαίνουν ὅλες οἱ πρωτύτερες ἀξίες, ἡ διαφορετικὴ θέση, ποῦ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράματα πῆραν γύρω του, οἱ ξαφνικὲς ἀντιπάθειες καὶ σιχαμάρες, ὅλ' αὐτὰ βαραίνουν κάποτε τόσο πολὺ, ποῦ συλλαβαίνει τώρα εὐκολώτερα τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου· κι ἂν εἶναι ἡ κόρη κάπως θεωρητικώτερη, νὰ ποῦμε, ὁ θάνατος τῆς φαίνεται γλυτωμὸς ἀπὸ τὸ παγκόσμιο βάσανο. Οἱ ρωμαντικὲς ὑπερβολικὲς ἐκφράσεις ὄχι μόνο χρησιμοποιοῦνται μὲ πλέρια συνείδησις τοῦ νοήματος τους, μὰ νομίζονται καὶ ἄτελες. Ἄκουσα κορίτσια σαυτὴ τὴν ἡλικία νὰ λένε «εἶμαι μεθυσμένη, ὄχι ἀπὸ κρασί, μὰ ἀπὸ πίκρα» ἢ «ἐγὼ εὐχομαι ἴσα ἴσα νὰ μὴν ὑπάρχη τίποτα μετὰ θάνατο· θὰ εἶναι φοβερὸ βάσανο ἢ ἀθανασία». Ἐνα κοριτσάκι 13—14 χρονῶν, μαθήτρια μου ἀπὸ πέρσι, ἄρχισε φέτος ξαφνικὰ νὰ μοῦ γράφῃ ἐκθέσεις γεμάτες ἀπογοήτεψη· δὲν ἀπολαβαίνει τὶς γιορτὲς, γιατί θνυμάται, πὼς κάθε χρόνος τὴ φέρνει κοντύτερα στοῦ τάφο· καὶ δὲ μπορεῖ πιά νὰ παίξῃ· γι' αὐτὸ θὰ ἤθελε νὰ φωνάξῃ σὲ ὅσα παιδιά βλέπει νὰ εὐχαριστιοῦνται μὲ τὰ τόπια ἢ τὶς κοῦκλες τους: «παίξτε ὅσο ἔχετε ἀκόμα καιρό». Ἡ ποίηση σαυτὴ τὴν ἡλικία εἶναι πραγματικὴ ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη· ἢ τέχνη γενικὰ, ἢ ὁμορφιά, κάθε παρομοίωση· εἶναι τὰ χρόνια τοῦ ἀτέλειωτου θρήνου γιὰ τὸ θάνατο μιᾶς ἡρωίδας μυθιστορήματος. Ὁ λυρισμὸς σὲ κάθε του μορφῆ, ὁ ἐκστατικὸς θαυμασμὸς, οἱ ὁρμὲς γιὰ αὐτοθυσία καὶ αὐτοεξευτελισμὸ κάποτε, παρουσιάζονται τότε πολὺ συχνά. Καὶ ἡ λεπτομέρεια παίρνει καταπληκτικὴ σημασία· ἓνα χαμόγελο, ἓνας χαιρετισμὸς, τὸ φύλλο ἑνὸς λουλουδιοῦ, τὸ σπᾶσιμο

ένος κοχυλιοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ λεπτομερειακὴ αὐτοεξέταση καὶ οἱ λεπτεπίλεπτοι δισταγμοὶ τῆς τυραγνισμένης συνείδησης.

Πολλοὶ ἄνθρωποι μένουν σ' αὐτὸ τὸ στάδιο ὅλη τους τὴ ζωὴ καὶ δὲν εἶναι καὶ ἄσκημο, ἂν ἡ διανοητικὴ τους ἐξέλιξη δὲν ἔχει τραβήξει παραπάνω καὶ δὲν τοὺς κἀνὴ νὰ ἀντιληφτοῦν τὴν ἀντινομία τῆς ζωῆς γιὰ τὶς παραφουσκωμένες αὐτὲς ἀπὸ αἴσθημα εἰκόνας. Εἶχα κάποτε μιὰ φίλη, ποὺ, εἴκοσι χρονῶ, δὲ μποροῦσε νὰ κρατηθῆ νὰ μὴν ξεφωνίσῃ βλέποντας μιὰ ὁμορφὴ δύση καὶ νὰ μὴ δώσῃ χαϊδευτικὲς καταλήξεις στὸν ἥλιο καὶ στὴ θάλασσα λέγοντας ὁ «ἠλιάκος ὁ καυμένος» καὶ ἡ «θαλασσοῦλα» ὅποτε ἔβλεπε δυὸ παντρεμένους νὰ φέρωνται ἔστω καὶ μὲ μόλις ὑποφερτὴ εὐγένεια μεταξύ τους, φανταζότανε χίλιες-δυὸ ἁρμονίες ψυχῶν καὶ ἀπόλυτες εὐτυχίες κάτω ἀπὸ κάθε τους βλέμμα, καὶ ὅταν ἔγινε πιά τριάντα χρονῶ, ἡ θεὰ δύο ἀπαλῶν βουνοκορφῶν ἀντικρισμένων τὴν ἔφερνε σ' ἔκσταση. Βλέπετε, πὼς στὸν ἐφηβικὸ αὐτὸ ρωμαντισμὸ, ποὺ κατάντησε χρόνιος, ἔλειψε ἐδῶ καὶ τὸ ἀντίδοτο τῆς ἐσωτερικότητας, τῆς ντροπαλοσύνης.

Μὰ ὅλο τὸ λυρικὸ ξέχυμα, ὅλος ὁ ἐσωτερικὸς συναισθηματικὸς πλοῦτος, ὅλη ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ λεπτότητα, ποὺ δημιουργιέται στὴν ἡλικίαν αὐτῆ, γιὰ νὰ χαθῆ χωρὶς ἴχνο τὶς περισσότερες φορές, ἐντοπίζονται συνήθως, συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ ἓνα ὁρισμένο ἀντικείμενο, ποὺ ἐνσαρκώνει ὅλες τὶς τελειότητες, καὶ ἔχει ὅλες τὶς ἀρετές, ἀπὸ ἓνα πρόσωπο, ποὺ ὁ ἔφηβος ἢ τὸ κορίτσι ἐρωτεύεται. Ἡ φυσιολογία μᾶς λέει, πὼς ὁ ἔρωτας εἶναι ἡ ἄμεση ἔλξη, ποὺ ἐξασκεῖ σ' ἓνα ἄτομο ἓνα ἄτομο τοῦ ἀντίθετου φύλου μὲ τὸ σκοπὸ νὰ πλησιάσῃ τὸ ἓνα τᾶλλο, νὰ ἐνωθοῦν γενετησιακά, νὰ κάνουν παιδιά καὶ νὰ ἐκληρώσουν τὸν προορισμὸ τους, ἱκανοποιώντας ἔτσι τὸ ἐνστικτο, ποὺ ἔρχεται εὐτὺς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντήρησης, καὶ ἴσως εἶναι δυνατότερο του, τὸ ἐνστικτο γιὰ τὴ διαίωσιση τοῦ γένους.

Εἶναι δηλαδὴ μιὰ παγίδα, ποὺ μᾶς στήνει ἡ φύση ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ μὴ χαθῆ τὸ εἶδος, νὰ γίνουν παιδιά. Ὅμως οὔτε οἱ δέκα ἀπὸ ἑκατὸ ἐρωτευμένους ἀνθρώπους τὸν ἔχουν αὐτὸ τὸ σκοπὸ συνειδητὸ στὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ τους ἢ ἄμεση αἰτία τοῦ δυνατοῦ αἰσθήματος, τῆς ἀκατανίκητης ἔλξης φαίνεται ἄλλοτε ἄλλη: πότε ἡ ὁμορφιά, πότε ἡ καλωσύνη, πότε τὰ ἠθικά, διανοητικὰ ἢ κοινωνικὰ προσόντα.

Εἶναι πολὺ φυσικὸ, τὸ αἶσθημα αὐτὸ τοῦ ἔρωτα, ἡ ἀναρχὴ, ἀσυζήτητη ἐπίδραση, ποὺ ἓνα πρόσωπο παίρνει ξαφνικὰ στὴ ζωὴ μας, νὰ ταυτίζεται, νὰ συμπύπτῃ χρονικὰ μὲ τὸ φυσιολογικὸ ὠρίμασμα, μὲ τὴν πλέρια ἀνάπτυξη τῶν γεννητικῶν ὁργάνων, ποὺ τώρα πιά μποροῦν νὰ ἐκτελέσουν τὴ λειτουργία τους. Θᾶπρεπε λοιπὸν νὰ περιμένουμε 90% νὰ δοῦμε τὰ παιδιά μας ἐρωτευμένα ἀπὸ τὰ 13—14 τους χρονῶ. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ἔχει βάλει ἐδῶ πολλὰ ὕλικά καὶ χρονικὰ ἐμπόδια στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ πρῶτο ξύπνημα τῶν σχετικῶν λειτουργιῶν καὶ αἰσθημάτων ὡς τὴν τελικὴ τους ἐκπλήρωση, δηλ. τὸ γάμο. Σὲ κανένα πολιτισμένο μέρος δὲν εἶναι δυνατό καὶ δὲ νομίζεται σωστὸ νὰ πατρεύονται οἱ ἄνθρωποι πρὶν ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη ἡλικία, ποὺ ἀπέχει πολὺ, μάλιστα γιὰ τὸν ἄντρα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὠριμάζει γενετησιακά. Τὰ προβλήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντινομία αὐτῆ ἀνάμεσα στὴ φυσιολογικὴ ἐξέλιξη καὶ τὸν κοινωνικὸ νόμο, εἶναι τεράστια, καὶ δὲν εἶναι ἡ δουλειά μου νὰ τἀναπτύξω ἐδῶ. Βρέθηκαν μερικοί, ὅπως ὁ Sgrindberg, ποὺ ρίξαν τὴν πέτρα τοῦ ἀναθέματος ἐνάντια σ' ὅλη τὴν κοινωνία γιὰ τὴν κατάστασι αὐτῆ καὶ κηρύξαν τὴν ἐπάνοδο στὴ φύση, σὰν τὸ μόνο ἄγνὸ

ἀναμορφωτικὸ δρόμο. Αὐτὸ μόνο θέλω νὰ τονίσω ἐδῶ ἡ λέξη φύση, καὶ οἱ σχετικὲς θεωρίες ἔχουν παίξει καὶ παίζουν ἀκόμα τεράστιο ρόλο, καὶ γιὰ τὴ γνώμη μου ὀλέθριο πολλές φορές, στὴν παιδαγωγικὴ.

Οἱ καταστροφές, ποὺ ἔχει κάνει, προέρχονται πιότερο ἀπὸ τὴν παρεξήγησι καὶ τὴ διπλῆ ἔννοια, ποὺ τῆς δίνουν ἔτσι σ' ἓνα συλλογισμὸ, ὅπου εἶχαμε παραδεχτῆ ἓνα ἀξίωμα μὲ τὴ λέξη φύση στὴ μιὰ τῆς ἔννοια, μᾶς ἀναγκάζουν νὰ παραδεχτοῦμε ἓνα συμπέρασμα, ποὺ τὴν περιέχει μὲ ἄλλη σημασία. Ἄλλοι δηλ. μὲ τὴ λέξη φύση ἐννοοῦν τὰ πρωταρχικὰ ἐνστικτα, τὶς πρωτόγονες συνήθειες καὶ αἰσθηματὰ τοῦ ἀνθρώπου, προτοῦ νὰ ἐπηρεαστῆ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ πολιτισμὸ ἄλλοι ὅμως συμπεριλαμβάνουν μέσα τῆς ὅλα τὰ βήματα, ποὺ πῆρε καὶ ποὺ θὰ πάρῃ ἡ ἐξέλιξη τῶν ὄντων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ πάῃ σὲ ὅσο τὸ δυνατό ἀνώτερο ἐπίπεδο. Μὲ τὴν πρώτη σημασία ἡ φωνή: «πίσω στὴ φύση» εἶναι ὀλέθρια, μὲ τὴ δεύτερη δὲν ἔχει κανένα νόημα, γιὰ τὸ τότε ὅλα εἶναι φύση καὶ τὸ Charleston ἀκόμα! Ἡ παιδαγωγικὴ τάση, ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὸ Rousseau τόνισε ἰδιαίτερα ὅλες τὶς καταστροφές, ποὺ ἔφερε ὁ πολιτισμὸς στὸ φυσικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ χρόνια ἡ ἀντίρρηση, ὅτι τὸ τάδε πράγμα δὲν εἶναι φυσικὸ, μὲ τρώμαζε καὶ μένα καὶ μοῦ κλόνιζε ὅποιαδήποτε ἀπόφασι. Μὰ, ἂν πάψουμε νὰ θεωροῦμε αὐτὴ τὴ λέξη ἱερή, θὰ καταλάβουμε καὶ θὰ παραδεχτοῦμε, πὼς αὐτὸ ποὺ κατηγοροῦν γιὰ τεχνητὸ εἶναι τὸ πιὸ ἐξελιγμένο, τὸ πιὸ ἀνθρώπινο, τὸ ἀνώτερο.

Μάλιστα ὅλος ὁ πολιτισμὸς μας εἶναι τεχνητός· μὰ ἐγὼ τοῦλάχιστο δὲ θὰ ἤθελα ποτὲ νὰ παραιτηθῶ ἀπ' ὅλα τὰ γαθὰ, ποὺ μοῦ προμήθεψε ὡς τώρα γιὰ χάρι μᾶς φυσικῆς κατάστασις, ποὺ δὲ τὴ γνώρισα ποτέ μου καὶ ποὺ δὲ θὰ μποροῦσα πιά νὰ τὴν αἰστανθῶ. Τεχνητὸ πράγμα εἶναι οἱ γνώσεις ποὺ ἀποχτοῦμε, οἱ τρόποι ποὺ συμπεριφερόμαστε, τὸ αὐτοκίνητο ποὺ μᾶς μεταφέρει. Ἄλλο τόσο τεχνητὸ εἶναι ἡ συνήθεια τῆς ἐργασίας, ὁ ἀθλητισμὸς ἔξω στὸ κοῦρο, τὸ ψεύτικο χαμόγελο τοῦ χαιρετισμοῦ μας· μὰ καὶ ἡ καθαριότητα εἶναι τεχνητὸ πράγμα καὶ τὸ βούλωμα τῶν χαλασμένων δοντιῶν μας. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς θὰ μποροῦσε νὰ κἀνὴ χωρὶς ὅλα αὐτὰ; Καὶ ἂν σκεφτοῦμε, πὼς τὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα μᾶς φαίνονται στὴν πρώτη ὄψη ἀφύσικα, συντελοῦν μὲ τὸν καιρὸ στὴν καλύτερη, τελειότερη ἐπιδίωξι τῶν φυσιολογικῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς, δὲ θὰ φοβούμεστε πιά τὴ λέξη ἀφύσικο. Βέβαια εἶναι ἀφύσικο νὰναβάλλεται κάποτε γιὰ δέκα χρονῶ ἡ ἐκπλήρωση μᾶς φυσιολογικῆς λειτουργίας· μὰ ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι σήμερα πιά νὰ γεννηθοῦν ὅσα περισσότερα παιδιά γίνεται, ἀλλὰ ὅσα γεννηθοῦν, νὰ μπορέσουν νὰ τραφοῦν, νὰ βροῦν περιποίηση, ἀνεσι, κανονικὴ ἀνατροφή. Ἐτσι, ἐξυπηρετεῖ καλύτερα ὅχι μόνο τὴν κοινωνία μὰ καὶ τὴ φύση τὴν ἴδια, ἡ ἀστί, ποὺ παντρεύεται 20, 22 ἢ καὶ 25 χρονῶ, ἀπὸ τὴν ἐργάτρια ποὺ παρασυρμένη ἀπὸ τὸ ἐνστικτο τῆς στιγμῆς, μένει ἔγκνος ἀπὸ τὰ 15, κάνει 8—10 παιδιά καὶ τῆς πεθαίνουν τὰ 7 ἀπὸ ἐντερίτη, πνευμονία ἢ δηλητηρίασι.

Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ πολλῶν γενιῶν μὲ τοὺς ὄρους, ποὺ ἔχει διηγουρήσει, ἔχει ἀποτραβήξει καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ ἔρωτα ἀπὸ τοὺς ἄμεσα φυσιολογικοὺς του σκοπούς. Ἐννοῶ δηλ. πὼς ὁ σωματικὸς, ἐντοπισμένος πόθος παίξει τώρα σ' ὅλο αὐτὸ τὸ αἶσθημα πολὺ μικρότερο ρόλο ἀπὸ τὰ παρεπόμενα του, τὴν αἰσθητικὴ, ἠθικὴ καὶ προσωπικὴ ἱκανοποίηση. Ἐνα κορίτσι νέο, 14—15 χρονῶ, ἐρωτευμένο, δίνει λιγότερη σημασία, ἴσως καὶ ἀντιπαθεῖ καὶ ἀποφεύγει τὴ σωματικὴ ἔνωση· τῆς κάνουν περισσότερη ἐντύπωσι ἢ κουβέντα, ἢ συντροφιά, τὰ δείγματα ἀφοσίω-

σης σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, ὁ θαυμασμός γιὰ τὴν ὁμορφιά της, τὴ χάρη της, ἢ τὸ πιάνο της. Ὁ ἰδανικώτερος δηλ. ἔρωτας εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου εὐκολώτερος στοὺς πολὺ νέους μάλιστα στὰ κορίτσια, παρὰ στοὺς ὠριμώτερους ἀνθρώπους. Κι αὐτὸ εἶναι ἀφύσικο, ὅμως σωστό.

Ἄν ἡ φύση μᾶς στήνῃ τὴν παγίδα της καὶ μᾶς κἀνῆ νὰ βλέπουμε ὅλες τὶς δευτερεύουσες τελειότητες τοῦ πολιτισμοῦ στὸ ἄτομο, ποὺ μ' αὐτὸ θὰ κάνουμε ἴσως τὰ καλύτερα παιδιά, κάποτε ὅμως πέφτει αὐτὴ στὴν παγίδα της τὴν ἴδια, ὅταν ὅλες οἱ παραπλαγινῆς ιδιότητες κερδίζουν τόση δύναμη, ποὺ ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς ματαιώνεται, ὅταν οἱ σκέψεις τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀγνότητος, τῆς πίστεως σ' ἓνα ἰδανικό, σὲ μιὰ θρησκεία, σὲ ὄρκους ἢ τιμὴ, ἐμποδίζανε γιὰ χρόνια ἢ τέλος καὶ γιὰ πάντα, τὴ σαρκικὴ ἔνωση, τὴ γονιμοποίηση, τὰ παιδιά. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο δημιουργοῦνται καὶ στερεώνονται ὅλες οἱ ἀνώτερες θυσίες τοῦ ἀνθρώπου, ὅλοι οἱ ἡρωϊσμοί. Στὴ βάση εἶναι πάντα κάποιο ἔνστιχτο, κάποια ζωϊκὴ ὁρμὴ· ὁ ἀνθρώπος θέλει νάρπαξῃ τροφή, ἢ χτῆμα, ἢ γυναῖκα. Μαζὶ μὲ τὸ ἔνστιχτο ὅμως κἀτι δευτερογενές, ἀδύνατο καὶ περιέργο κινεῖται μέσα του· μιὰ συμπόνια, μιὰ ἰδέα, ἓνα ξάναμμα στὸ μυαλό. Ἄν αὐτὸ νικήσῃ, ἀντὶ νάρπαξῃ τὴ γυναῖκα σκοτώνει θεοῦ καὶ κακουργοῦς, πεθαίνει μόνον μὲ τ' ὄνομα της στὸ στόμα καὶ μὲ τὸ ἄσαρκο ὄραμα τῆς εἰκόνας της μπρὸς στὰ μάτια του, ἢ σκοτώνεται γιὰ τὴν πατρίδα, τὸ κοινὸ χτῆμα ὄλωνων, ἢ ρίχνεται στὶς φλόγες γιὰ μιὰ θρησκεία. Καὶ γιὰ τὸ γονιὸ καὶ τὸν παιδαγωγὸ γεννιέται ἓνα τεράστιο πρόβλημα, ποὺ μόλις θάγγιζω ἐδῶ : ποῦ νὰ κατευτῆ τὸ αἶσθημα, ποὺ ξεφυτρώνει : νὰ τὸ κάμῃ φυσικό, μέτριο, νὰ προσπαθήσῃ νὰ τοῦ ἐλαττώσῃ τὴν ἔνταση του, νὰ τὸ προσαρμόσῃ στὸ ἥθεμο λιμάνι τῆς συνηθισμένης ζωῆς, ἢ νὰ τὸ ἐντείνῃ ὅσο μπορεῖ, νὰ τοῦ δείξῃ τοὺς ἀόρατους κήπους τοῦ «ὑπερέραν», νὰ τὸ ζεστάνῃ γιὰ σκοποὺς αἴθλους καὶ νὰ τὸ κἀνῃ νὰ λαχταράῃ γιὰ ἱκανοποιήσας ἀγνωστες, ἐσωτερικὲς καὶ χμαιορικὲς γιὰ τὸν πολὺ κόσμον :

Ἐχτὸς ἀπὸ τὸν ἰδανικό, πλατωνικό ἔρωτα, οἱ κοινωνικοὶ ὄροι τῆς ζωῆς τῶν ἐφήβων δημιουργοῦν κι ἄλλα παρακλάδια τοῦ πρωτόγονου ἐρωτικοῦ αἰσθήματος· κι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συνειθισμένα εἶναι τὸ αἶσθημα, ποὺ καλοῦν μὲ τὴν κακόχη λέξη ὁμοφυλοφιλία (δὲ μπορῶ νὰ καταλάβω, γιὰτὶ ὄχι ὁμοφιλία μονάχα). Ἐπειδὴ ἡ περισσότερὴ ζωὴ τοῦ ἐφήβου καὶ τοῦ κοριτσιοῦ περνάει στὸ σχολεῖο, ὅπου βλέπει καὶ συναναστρέφεται μὲ ἄτομα τοῦ δικοῦ του φύλου, ἢ γενικὴ συναισθηματικὴ καὶ ρωμαντικὴ τάση, ποὺ ξυπνάει τότε μέσα του, διευτύνεται ἄθελα του σ' ἓνα ἀπ' αὐτά, σὲ μιὰ συμμαθήτρια καὶ πιὸ συνηθισμένα σὲ μιὰ μεγαλύτερη μαθήτρια ἢ μιὰ νέα δασκάλισσα. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι τόσο γενικὸ σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα, μοιάζει τόσο μὲ ἐπιδημικὴ ἀρρώστεια, ὥστε δύσκολα μπορεῖ νὰ βρῆ κανεὶς ἓνα 20%, ποὺ νὰ μὴ τὴν ἔχουν κάποτε περάσει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, πολὺ λίγοι μιλοῦν γι' αὐτὸ καὶ τὶς περισσότερες φορὲς κάνουν, πὼς δὲν τοῦ ἀποδίνουν καμιὰ σημασία καὶ τὸνομάζουσαν νεανικὲς ἀνοησίες. Αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ δυὸ αἰτίες: πρῶτον τὸν τρόπο γιὰ τὸ ἀφύσικο, ποὺ σᾶς ἀνάφερα καὶ πρὶν· καὶ δεύτερον, ἐπειδὴ οἱ ὠριμοὶ ἀνθρώποι, κρίνοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους, τὸ θεωροῦν ἀμαρτωλό, νομίζοντας, πὼς σπρώχνει πρὸς ἄμεση καὶ ἀφύσικη ἱκανοποίηση τοῦ γενετησιακοῦ πόθου.

Οἱ παρατηρήσεις μου σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα, ὅπου ἐργάστηκα καὶ ὅπου προσπάθησα πάντοτε νὰ κάνω τὰ παιδιά νὰ μοῦ ἐμπιστεύονται ἀπερίφραστα τὸ τί σκέ-

φτονται καὶ αἰσθάνονται, καθὼς καὶ οἱ ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ σχολεῖο, ὅπου ἐπήγαίνα μικρὴ, μ' ἔφεραν στ' ἀκόλουθα συμπεράσματα :

α) πὼς τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι γενικώτατο, ὅπως εἶπα καὶ πρὶν, ἔχει ὅλες τὶς ιδιότητες μιᾶς κολλητικῆς ἀρρώστειας. Ἡ ὑποβολὴ καὶ ἡ αἰμύση τὸ ξαπλώνουν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ κάποτε σὲ ὀλόκληρη τάξη. Σὲ μιὰ τάξη κάποτε μιὰ μαθήτρια ἀρχισε νάγαπᾷ μιὰ δασκάλισσα, νέα, ὁμορφὴ καὶ ἔξυπνη, εἶν' ἀλήθεια. Σὲ μιὰ βδομάδα οἱ περισσότερες πάγωναν στὴν ἀλλή τοῦ σχολεῖο κάτω ἀπὸ τὴ σκάλα, περιμένοντας τὴ νὰ γυρίσῃ ἀπέξω, ὁμηρικὲς μάχες γίνονταν μαλιὰ μὲ μαλιὰ ποιά θὰ τῆς πρωτοκάμῃ μιὰ χάρη καὶ σ' ἓνα μῆνα τὰ τρία τέταρτα τῆς τάξης συνεννοήθηκαν μεταξύ τους, ἀναγνώρισε καθεμιὰ τὸ ἰσάξιο αἶσθημα καὶ δικαίωμα τῆς ἄλλης κι ἐσχημάτισαν «σύλλογο ὁπαδῶν» μὲ τὸ σκοπὸ τῆς μονοπώλησης νὰ ποῦμε τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ. Καμιὰ ἄλλη μαθήτρια ἄλλης τάξης δὲ θὰ εἶχε δικαίωμα νὰ πηγαίῃ π. χ. δίπλα της στὸν περίπατο, νὰ τῆς βαστάῃ τὸ ἐπανωφόρι της, νὰ τῆς δώσῃ ἓνα ποτήρι νερό. Κάποια ποὺ ἐπιχείρησε κάποτε νὰ τῆς πᾶν τὸ τσαί της στὴν κάμαρα της, κόντεψε νὰ πάθῃ θανατικὴ ἐχτέλεση ἀπ' ὅλη τὴν τάξη μαζί. Κάποτε περνάει σὺν κῦμα μὸδας, φέτος εἶναι γιὰ τὴ μιὰ δασκάλισσα ἢ τελειόφοιτη, τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἄλλη.

β) ἀντίθετα μὲ τὴ συνηθισμένη ἰδέα, πὼς δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ παιδικὲς ἀσήμαντες ἀνοησίες, νομίζω, πὼς τὸ αἶσθημα αὐτὸ εἶναι σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἐντονώτατο. Ἐξαρτιέται ἢ ἔνταση του πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ κοριτσιοῦ, ἀπὸ τὴν ἰδανικὴ κατεύθυνση, ποὺ πῆρε ὡς τότε τὸ πνεῦμα της στὸ σπῆτι καὶ στὸ σχολεῖο καὶ ἀντίστροφα ἀπὸ τὶς εὐκαιρίες, ποὺ ἔχει νὰ διασκεδάσῃ κοσμικὰ καὶ νὰ συντροφιᾶσῃ μὲ ἀγόρια. Ὅσο περισσότερο δηλ. εἶναι ἓνα κορίτσι κοσμικὸ, χορευεῖ, πᾶει σὲ θέατρα κτ., ἀκούει κουβέντες γιὰ ἐρωτοτροπίες, συνοικέσια καὶ κοινωνικὲς κακογλώσσες, τόσο λιγότερη κλίση θὰ ἔχῃ νὰ πέσῃ θῦμα μιᾶς ὄφραϊας συμμαθήτριας ἢ δασκάλας της. Αὐτὸ ὅμως δὲ γίνεται πάντα ἔτσι.

Καὶ δὲν παίρνει τότε τὸ χαραχτῆρα μιᾶς ἀποκλειστικῆς καὶ φανατικῆς λατρείας, ὅμως μπορεῖ νὰ μεταφερθῇ σὺν ὄντως ἐπίπεδα τοῦ πνευματικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς διανοητικῆς φιλοδοξίας. Γνώρισα μαθήτριες, ποὺ εἶχαν ὅλα τὰ πλεονεχτήματα—ἄς τὰ ποῦμε ἔτσι—μιᾶς πλούσιας, ἀνοιχτῆς καὶ πολυκίνητης ζωῆς, ποὺ ἔχασαν ὅμως κάθε πνευματικὸ ἐνδιαφέρον, ὅταν ἔφυγε μιὰ ὠριμὴ δασκάλισσα ἀπὸ τὸ σχολεῖο τους· καὶ ὅμως δὲν εἶχαν ὁμολογήσει σὲ κανένα, πὼς τὴν ἀγαποῦσαν.

Ἡ ἔνταση τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ μπορεῖ, ὅπως εἶπα, νὰ φτάσῃ σὲ σημεῖο ἐξαιρετικὰ ὑψηλὸ καὶ νὰ βαστάξῃ πολὺν καιρὸ. Ἐχει ὅλη τὴ δύναμη πρωτόφαντου αἰσθήματος. Εἶναι μιὰ ἀφοσίωση κι ἓνας θαυμασμὸς ἀπεριόριστος· δὲν τὸν ἔχει χαλάσει ἀκόμα ἢ συνείδηση, ποὺ ἔρχεται χωρὶς ἄλλο ὕστερ' ἀπὸ δυὸ τρία αἰσθήματα, πὼς τὸ κάτω κάτω οἱ θαυμάσιες ιδιότητες, ποὺ ἀποδίδομε στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης μας ἐξαρτιοῦνται πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ δικὴ μας ξαναμμένη φαντασία, παρὰ ἀπὸ κεῖνο. Οἱ μεγαλύτερες θυσίες εἶναι δυνατὲς στὴν ἐποχὴ αὐτὴ κι ἐπειδὴ συνήθως τὰ κορίτσια ἀγαποῦν μιὰ μεγαλύτερη τους, λείπει τὸ ἐγωϊστικὸ αἶσθημα τοῦ φιλότιμου καὶ τῆς ἀνταπόδοσης, ποὺ καταστρέφει συχνὰ τὶς εὐγενικώτερες ὁρμὲς τοῦ ἔρωτα. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα δὲν περιμένει συνήθως τίποτα, ἂν καὶ τὰ δίνει ὅλα. Τὴν ἔνταση καὶ τὴν ἀνιδιοτέλεια του, κάποτε δὲν τὴ φτάνει ὁ ἀληθινός, φυσιολογικὸς ἔρωτας, ποὺ ἔρχεται ἔπειτα. Παντρεμένες γυναῖκες μοῦ

ἔχουν πεῖ, πὼς μὲ ὅλη τὴν ἀφοσίωση τους στὸν ἄντρα τους, «ἄλλο πράμα» αἰσθάνονταν τότε. Μὲ ἀνεξάντλητη ὑπομονὴ περιμένουν ὦρες μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ «τὴ» δοῦν, ἢ μελετοῦν τὸ μάθημα τῆς παραμελώντας ὅλα τὰλλα, γιὰ νὰ «τὴν» εὐχαριστήσουν. Κάποτε μιὰ μαθήτρια, ἡμισύσιτη στὸ σχολεῖο, ἐπειδὴ οἱ γονιοὶ τῆς ἠθελαν νὰ τὴν ἀποσύρουν ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἐπειδὴ φοβοῦνταν, μήπως πίνη ἀφιльтράριστο νερὸ καὶ λάθη τύφο - ἦταν τότε ἐπιδημία—ὑποσχέθηκε, πὼς δὲ θὰ πίνη νερὸ ὅλη μέρα καὶ κράτησε πραγματικὰ τὸ λόγο τῆς ὑπομένοντας τὴν ἀφόρητη δίψα ὅλο τὸ Μάη καὶ Ἰούνιο· γιατί; Γιατὶ κάποτε τὸ μεσημέρι, πρὶν ἀρχίσουν τὰπογεματινὰ μαθήματα, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰλλάξη δυὸ λόγια μὲ τὴν ἐσωτερικὴ δασκάλισσα, πὺ ἀγαποῦσε. Ὅλες οἱ ἀξίες μετατοπίζονται σ' αὐτὴ τὴν περίσταση, ὅπως σὲ κάθε ἄλλο δυνατὸ αἶσθημα· τὰ ἱερώτερα καθήκοντα γίνονται ἀνιαρά, ἂν ἐναντιώνονται σ' αὐτὸ, οἱ πιὸ παλιὲς συνήθειες ἀλλάζουν μὲ μιᾶς· ξέρω παιδιὰ πὺ ἀρχισαν νὰ παίρνουν ζωγραφικὴ ἢ πιάνο, ἐνῶ πρὶν δὲν ἠθελαν οὔτε νὰ τὰκούσουν, ἄλλα πὺ παραμελοῦσαν γονιὸ καὶ ἀδέρφια γιὰ νὰ μένουν κοντὰ στὸ πρόσωπο, πὺ ἀγαποῦσαν. Φέτος ἀκόμα ἄκουσα μιὰ μαθήτρια νὰ λέη, πὼς δὲ θέλει νὰ πάη σπῖτι τῆς στὶς διακοπές, ἐνῶ εἶχε νὰ δῆ τοὺς δικούς τῆς τρεῖς μῆνες, ἐπειδὴ ἡ τὰδε δασκάλισσα θᾶμενε στὸ σχολεῖο. Ἄλλη, ὅταν εἶχε πεθάνη μιὰ ἀδερφή τῆς, τῆς πέρασε ἡ τρελλὴ ἰδέα, πὼς ἴσως τώρα ἡ μητέρα τῆς δὲ θὰ θέλῃ νὰ τὴ βλέπη, γιὰ νὰ μὴ θυμᾶται τὸ χαμένο παιδί τῆς καὶ θὰ τὴ βάλῃ ἐσωτερικὴ στὸ σχολεῖο· καὶ μέσα στὴ λύπη τῆς γιὰ τὸ θάνατο τῆς ἀδερφῆς τῆς αἰσθανότανε μιὰ παρηγοριά μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα. Τὸ ξέρω, πὼς ὅλ' αὐτὰ κάνουν φοβερὸ ἐντύπωση, ὅμως νομίζω, πὼς κάθε δυνατὸ αἶσθημα εἶναι ἀληθινὰ φοβερὸ καὶ μὲ τὴν καλὴ καὶ μὲ τὴν κακὴ σημασία τῆς λέξης, γατὶ ἀναποδογυρίζει τὴ συνηθισμένη ἰσορροπία τῆς ζωῆς.

γ) Πάλι ἐναντία στὴ συνηθισμένη ἰδέα, τὸ αἶσθημα αὐτὸ γιὰ τὴ γνώμη μου εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς ἀγνό. Μπορῶ νὰ πῶ, πὼς ἀπ' ὅ,τι ξέρω ἡ ἀναλογία εἶναι καταπληχτικὴ· θὰ τολμοῦσα νὰ ὑποστηρίξω, πὼς οἱ ἀναβρασμοὶ αὐτοὶ πὺ μένουν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς σχολικῆς ζωῆς, δὲ φτάνουν σὲ καμιὰ ἄλλη ἱκανοποίηση παρὰ στὴν ἰδανικὴ εὐχαρίστηση, ἀπὸ ἓνα χαμόγελο, ἓνα ἐλαινετικὸ λόγο, ἓνα σφίξιμο χειροῦ. Ἄν ἔχω λάθος σ' αὐτό, τότε ἔχω περάσει ὅλη μου τὴ ζωὴ μέσα στὰ σχολεῖα μὲ κλειστὰ τὰ μάτια.

δ) Νομίζω, πὼς τὸ αἶσθημα αὐτὸ καὶ ἀφοῦ ξεθυμᾶνῃ δίχως καμιὰ ἄλλη ἐπίδραση στὴν κατοπινὴ ζωὴ, ἐπηρεάζει ὅμως τὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη καὶ τὶς αἰσθητικὲς καὶ διανοητικὲς κατευθύνσεις τοῦ παιδιοῦ. Κι αὐτὸ συμβαίνει γατὶ ἄθελα του μεταχειρίζεται περισσότερο τὴν ὑποβολή. Ὁ ἄπειρος, ἀνεξέλεχτος θανασμός, πὺ ἐμπνέει συνήθως τὸ πρόσωπο αὐτό, κάνει τὸ κορίτσι νὰ παραδεχτῆ σὰν εὐαγγέλιο κάθε ἐκδήλωση του καὶ νὰ τὸ μιμῆται ὅσο μπορεῖ. Εἶχα γίνε γιὰ μιὰ ἐποχὴ τέλειος ὑλιστής, γατὶ ἄκουσα μιὰ δασκάλισσα, πὺ θαύμαζα νὰ λέη σὲ μιὰ συζήτηση, πὼς αὐτὴ πίστευε, ὅτι τὸ μυαλὸ βγάζει τὴ σκέψη, ὅπως τὸ σπύδι τὴ χολή. Μιὰ φίλη μου μοῦ εἶπε, πὼς ἐνῶ κάθε μέρα ἄκουγε ὀλόκληρες διατριβὲς τοῦ πατέρα τῆς γιὰ τὴν καθαρύουσα, ἔφτιασε νὰκούση μιὰ μέρα τὴν ἀγαπημένη τῆς «μεγάλῃ» νὰ λέη. «Καλὲ πῶς μπορῶ νὰ πῶ ρόδο; ὅ,τι μοῦ λέει ἡ λέξη τριαντάφυλλο...» κι ἔγινε δημοτικίστρια φανατικὴ. Ἄλλα καὶ ἠθικὰ συναισθήματα τιμῆς, καθήκοντος, εὐλικρίνειας κ.τ.τ. μπορεῖ νὰ γεννήσῃ αὐτὸ

τὸ αἶσθημα, φτάνει ἐκείνη πὺ τὸ προκαλεῖ νὰ ἔχη κάποια συναίσθηση τῆς εὐθύνης τῆς.

Ἄπ' ὅσα εἶπαμε γιὰ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας βγαίνει ἓνα ἄλλο συμπέρασμα, λυπηρὸ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά γιὰ τοὺς γονιοὺς καὶ μάλιστα γιὰ τὴ μητέρα, ὅμως ἀληθινὸ καὶ πὺ πρέπει νὰ τὸ λογαριάσῃ. Τὸ παιδί αὐτὴ τὴν ἐποχὴ φεύγει, ξεκολλάει πὰ ἀπὸ τὸ πλευρὸ τῆς οἰκογένειας. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀτομικότητος τὸ κάνει νὰ συγκεντρωθῆ στὸν ἑαυτὸ του, ὁ ἔρωτας ἢ ὁποῖος ἄλλος ἐνθουσιασμός τὸ κάνει νὰ αἰστανθῆ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ συγγένεια κι ἐπικοινωνία μὲ ἓνα ἢ πολλὰ πρόσωπα ὀλότελα ξένα στὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα του. Εἶναι πολὺ φυσικὸ ἡ μητέρα νὰγαναχτήσῃ καὶ νὰ λυπηθῆ. Ἀπὸ τὴν κόρη τῆς ἔλπιζε μιὰ συντροφιά, μιὰ κατανόηση, πὺ,—ὅπως τουλάχιστο τώρα ζοῦν καὶ παντρεύονται οἱ γυναῖκες,—δὲν τὴν εἶχε οὔτε ἀπὸ τὸν ἄντρα τῆς οὔτε ἀπὸ φίλες. Ἄν ὅμως εἶναι κάπως γνωστικὴ, θὰ καταλάβῃ καὶ θὰ σωπάσῃ. Ἡ κόρη τῆς εἶναι τὸ πουλί, πὺ φεύγει ἀπὸ τὴ φωλιά. Εἶναι ἀνόητο νὰ ἐπικαλεσθῆ κανένας τὰ παλιὰ αἰσθήματα, πὺ τὴ συνδέουν μ' αὐτὴ, τὶς συνήθειες, τὰ καθήκοντα, τὶς θυσίες. Ἰσα—ἴσα ἐπειδὴ εἶναι τόσο παλιὰ καὶ συνηθισμένα ὅλ' αὐτὰ, τὰ βαρέθηκε. Καθήκοντα δὲ σκέφτεται αὐτὴ ἡ ἡλικία· καὶ ἡ ζωὴ μὲ τοὺς νόμους τῆς θέλει νὰ τὰ ξεπληρώσῃ ὄχι κοιτάζοντας πίσω στὰ περασμένα, μὰ μπροστά, στὰ δικά τῆς τὰ παιδιὰ. Ἄν ἡ μητέρα θυμώσῃ, ἀφήσῃ τὴν πίκρα καὶ τὴν ἀπαγοήτειψη τῆς νὰ ξεσπάσῃ, εἶναι χαμένη. Ἄν παραδεχτῆ τὴν ξένη δύναμη, ὅσο κι ἂν φαίνεται νέα κι ἀπόκοτη, κι ἀφήσῃ νὰ περάσῃ ὁ δυνατὸς ἀναβρασμός, ἴσως ξανακερδίσῃ ἀργότερα πὺ κούρα, πὺ μετρομένη, πὺ σταθερὴ τὴ νέα συμπάθεια τῆς κόρης τῆς. Δὲ θὰ ξεχάσω ποτὲ μιὰ σκηνή, πὺ παραβρέθηκα σ' ἓνα φιλικὸ μου σπῖτι καὶ πὺ μοῦ ἄφησε τὴν ὀδυνηρότερη ἐντύπωση· τώρα, πὺ εἶμαι μητέρα καὶ τὴν ξαναθυμᾶμαι, μοῦ κάνει ἀκόμα πὺ λυπηρὴ ἐντύπωση μὲ τὶς οἰχτρὲς, ἀσήμαντες λεπτομέρειες. Ἡμουννα φίλη καὶ τῆς μητέρας καὶ τῆς κόρης, στὸ μέσο ἀπὸ τὶς δυὸ στὴν ἡλικία· ἡ μικρὴ, 14 χρονῶ, ἔξυπνη εἶχε ἓνα κρυφὸ καὶ πολὺ δυνατὸ αἶσθημα γιὰ μιὰ φίλη τῆς, πὺ σπουδασμένη καὶ τολμηρὴ σὲ λόγια καὶ πράξεις, εἶχε κινήσει τὴν ἀντιπάθεια καὶ τὴν ἀποδοκιμασία τῆς μητέρας. Χωρὶς νὰ θυμηθῆ, πὼς ἦταν ἡ γιορτὴ τοῦ πατέρα τῆς, εἶχε σχεδιάσει ἓνα μακρυνὸ περίπατο μὲ τὴ φίλη τῆς αὐτὴ καὶ ἄλλα δυὸ κορίτσια· μὰ ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα, ἡ μητέρα τῆς δὲν τὴν ἄφησε, ἔγινε ὀλόκληρη σκηνή, ὁ πατέρα τῆς ἄρχισε νὰ λέη ρωμάντικες φράσεις γιὰ τὴν ἀγνωμοσύνη τῆς, κτλ. Ὅταν ἄρχισαν νὰ τῆς κατηγοροῦν καὶ τὴ φίλη τῆς, τὸ κορίτσι ξέσπασε, ἐνῶ ὡς ἐκείνη τὴν ὥρα στεκόταν κατσουφιασμένη μὲ τὸ καπέλο στὸ χέρι. «Θὰ πάω, εἶπε, κι ἂς εἶναι ἡ γιορτὴ ὁποῖου θέλει». Ἰσως τὸ μάλλωμα τῆς μητέρας τῆς εἶχε μέσα καὶ κάποια κακία καὶ ζήλεια γιὰ τὴν τόση λευτεριά καὶ τὴ χαρὰ τὴν ξένη στὸ θλιβερὸ σπῖτι, ὅπου αὐτὴ θὰ περιποιοῦταν ὅλη τῆς τὴ ζωὴ ἓναν ἄντρα, 20 χρόνια μεγαλύτερο τῆς. Προόφτιασε τὸ κορίτσι στὴν πόρτα προσπαθώντας νὰ τὸ πείσω νὰ μείνῃ.

Καὶ μοῦ εἶπε τὸν ἀληθινὸ καὶ πικρὸ αὐτὸ λόγο. «Τὶ καταλάβανε; οὔτε μὲ κατάφεραν νὰ μείνω, οὔτε θὰ τοὺς τὸ συχωρέσω ποτέ».—«Δὲ βλέπεις πόσο πικρὸ εἶναι γιὰ τὴ μετέρα σου;» τῆς εἶπα.—Τὸ χεῖλι τῆς ἄρχισε νὰ τρέμῃ μὰ κρατήθηκε. «Τὶ νὰ τῆς κάνω; μοῦ εἶπε. Δὲν καταλαβαίνει τίποτα».

Θὰ ξέρετε βέβαια, μιὰ σχολὴ ψυχολογίας, πὺ ἐπειδὴ ἐκλαίκευεται εὐκόλα κατάντησε στὴν ἐποχὴ μας νὰ νομίζεται ἡ βαθυτέρα. Ἐννοῶ τὴν ψυχαναλυτικὴ σχολὴ τοῦ Freud, πὺ ὄχι μόνο ἐξηγεῖ, ἀλλὰ καὶ παίρνει ὀρισμένη θέση ἀπέναντι

σ' ὅλα τὰ προβλήματα, πὺν βγαίνουν ἀπὸ τὴ γενετησιακὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· τὰ σωστότερο θὰ ἦταν νὰ πῶ, πὺς αὐτὴ ἡ σχολὴ *κάνει* ὅλα τὰ φαινόμενα νὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτῆ. Καὶ ὅσο γιὰ τὴν προέλευση τους, μ' ὅλο πὺν θὰ τὸ ἤθελα· πολὺ, δὲν μᾶς μένει καιρὸς νὰ τὴ συζητήσωμε καθόλου· ὅσο ὅμως γιὰ τὴ λύση τους νομίζω, πὺς εἶμαι ὑποχρεωμένη νὰ πῶ δυὸ λόγια. Οἱ ψυχαναλυτικοὶ συλλογίζονται ἔτσι· ἐπειδὴ ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα ὅλα τ' ἀνώμαλα φαινόμενα (γι' αὐτοὺς ἔτσι ὀνομάζονται τ' ἀνώτερα· ἔρωτες, θρησκεία, ἐνθουσιασμός γιὰ μιὰ τέχνη, μυστικισμός, κ.τ.τ.) προέρχονται ἀπὸ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεις τῆς γενετησιακῆς ζώνης καὶ μάλιστα ὅταν αὐτὰ ἀπὸ κοινωνικοὺς λόγους ἔχουν παραχωστῆ στὴ συνείδηση δημιουργώντας ἔτσι μιὰ στραβὴ καὶ ὑπερβολικὴ ἔνταση, ἀκολουθεῖ· πρέπει τὶς γενετησιακὰς αὐτὰς αἰσθησιακὰς ἐντυπώσεις νὰ τὶς λευτερώσωμε ἀπὸ τὸ παράχωσμα τους στὸ ὑποσυνείδητο, νὰ τὶς ξαναφέρωμε στὸ φῶς τῆς συνειδητῆς γνώσης καὶ νὰ ανακουφίσωμε τὸ παιδί ἀπὸ τὶς ὑπερβολικὰ ἔντονες χαρὲς καὶ στενοχώριες, πὺν τοῦ φέρνει ἡ ἠθικὴ ἢ αἰσθητικὴ τους ἀνύψωση (sublimation). Μ' ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ δώσωμε στὸ παιδί νὰ καταλάβῃ, ὅτι ὅλες του οἱ σκέψεις, ἰδέες, δισταγμοὶ ἀπελπισίαι κ. τ. τ. προέρχονται ἀπὸ τὸ ὅτι πεθυμᾷ χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ τὴ γενετησιακὴ ἔνωση μὲ ἕνα ἢ περισσότερα πρόσωπα. Σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο ἐγὼ λέω veto: Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐνός ἠθικοῦ, αἰσθητικοῦ ἢ διανοητικοῦ αἰσθήματος, τὸ αἶσθημα αὐτὸ τὸ ἴδιο δὲν εἶναι πιά γενετησιακὴ ἐμπειρία· ἔχει μετατεθῆ σὲ ἄλλη σφαιρα, ζῆ τὴ δική του ζωὴ. Οὔτε μπορῶ πιά μὰ ἰδιαίτερα οὔτε μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐπέμβω, συνειδητοποιώντας τὴν προέλευση του. Μπορεῖ αὐτὴ νὰ με βοηθήσῃ νὰ τὸ ἐξηγήσω, δηλαδὴ νὰ τὸ καταλάβω, ὅμως δὲν πρέπει νὰ τοῦ δώσω τὴν κατεύθυνση στὰ πίσω, πὺν μοῦ ἐπιβάλλει. Τὸ ἴδιο ἡ φυσιολογία καὶ ἀνατομία τοῦ πιθήκου μᾶς βοηθαίει πάρα πολὺ γιὰ νὰ αναλύσωμε τὸν ἄνθρωπο· κανένας ὅμως ὡς τώρα δὲν πρότεινε νὰ κάνουμε τέτια γυμναστικὴ, ὥστε νὰ ξανακάμωμε τὸ μεγάλο δάχτυλο τοῦ ποδιοῦ μας ὅμοιο μὲ ἀντίχειρα. Μπορεῖ πάλι, ὅταν τὸ παράχωσμα τῶν γενετησιακῶν ἐντυπώσεων καὶ ἐπιθυμιῶν, προξενήσῃ ἀρρωστημένα ψυχικὰ φαινόμενα. π. χ. ὕστεριες, κρίσεις, ἐπιληψίαι, κ.τ.τ. νὰ χρειάζονται ὀρισμένα μέτρα, ὀρισμένη θεραπεία, πὺν νὰ περιέχῃ καὶ κάποιον διαφωτισμὸ γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ὀργάνων αὐτῶν. Ὅμως, ὅπως ὁ παθολόγος, πὺν θεραπεύει μιὰν ἀρρώστια, δὲν ἐξηγεῖ στὸν πελάτη του ὅλη τῆς τὴν πορεία, οὔτε περιμένει τὴν γιατρίαν ἀπ' αὐτὸ, ἔτσι καὶ ὁ νευρολόγος δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ διδάξῃ τὸν ἀρρωστο τοῦ ἀπὸ τί τοῦ ἦρθε ἡ νευρικὴ κρίση. Κι ὕστερα, δίνοντας στοὺς νέους τὴν ἀρχὴ αὐτῆ, πὺς κάθε τους ἀνώτερη λαχτάρα, κάθε διανοητικὸς ἐνθουσιασμός, προέρχεται ἀπὸ παραχωσμένους σαρκικοὺς πόθους εἶναι σὰ νὰ τοὺς λέμε, πὺς μόνο αὐτὰ εἶναι ἡ πραγματικότητα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα φαντασίαι, πὺς ὁ καρπὸς δὲν ὑπάρχει, γιὰτὶ ὑπάρχουν οἱ ρίζες. Καὶ ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὴν ὁμορφιά, ἀπὸ τὴν ἀρετὴ, ἀπὸ τὴν ἐξυπνάδα, κάθε ἐνδόγενη τους ἀξία. Οἱ μυστικοπάθοι θρησκομανεῖς, μᾶς λένε, εἶχαν ὅλοι ἕνα βίον γενετησιακὸ ἀνώμαλο· ἂν ἡ ἁγία Θηρεσία π. χ. εἶχε παντρεφτῆ καὶ εἶχε κάμει παιδιά, δὲ θὰ γινόταν mystique. Μάλιστα· τῆς ἀφαιρεῖ ὅμως αὐτὸ τὴν ἀξία, τὸ βάθος τῆς μυστικοπάθους ἐμπειρίας τῆς; Καὶ θὰντάλλαζε κανένας, θὰντάλλαζε αὐτὴ ἢ ἴδια ὅλα τῆς τὰνὼμαλα φαινόμενα γιὰ μιὰ κανονικὴ, ἱκανοποιημένη ζωὴ; Ἐδῶ ἀξίζει νὰ παντήσῃ κανεὶς μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Nietzsche: Ἡ προέλευση ἐνός πράματος δὲ μπορεῖ νὰ χρησιμεύῃ σὰν ἀντίρρηση ἐναντία στὸ πρᾶμα τὸ ἴδιο.

Ἡ ἀντιστρέφοντας ἡ ἀξία ἐνός πράματος δὲν ἔχει τίποτα νὰ κάμῃ μὲ τὴν προέλευση του. Ἐτσι κάποιος, πὺν ἤθελε νὰ μοῦ κατηγορήσῃ κάποτε ἕνα καλλιτέχνη, μοῦ εἶπε, πὺς ὁ πατέρας του ἦταν περβολάρης. — Μὰ ξέχασα· ἡ σχολὴ αὐτῆ, ὅσα ἐλαττώματα καὶ ἂν ἔχῃ εἶναι σύμφωνη στὶς ἀρχές τῆς. Εἶναι ἐπιστημονικὴ, ἀρα δὲν ἀναγνωρίζει ἀξίες· ἐξετάζει κάθε φαινόμενο σχετικὰ μὲ τὶς αἰτίαι καὶ τὰποτελέσματα του, κάθε ἕνα εἶναι τὸ ἴδιο σπουδαῖο, ἂν συντελῆ στὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο.

Αὐτὸ εἶναι βέβαια σωστὸ γιὰ τὴν ἐπιστήμη· ἂν ὅμως τὸ ἐφαρμόσωμε στὴ ζωὴ, στὴν πράξη πέφτομε ἔξω. Κάποτε συζητοῦσα μ' ἕνα ψυχαναλυτὴ πολιτικὰ καὶ τοῦ εἶπα ἀγανακτισμένη γιὰ κάτι: «μὰ αὐτὸ εἶναι ἀτιμία!» «Ἐγὼ δὲ βαθμολογῶ, μοῦ ἀπάντησε μὲ αὐτάρεσκο χαμόγελο, ἐγὼ κρίνω».

Στὴν παιδαγωγικὴ αὐτὰ εἶναι ἀστήριχτα. Ἡ παιδαγωγικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη, εἶναι τέχνη, πὺν μεταχειρίζεται τὶς ἐπιστήμες, μιὰ, δυὸ, ὅσες τῆς χρειάζονται γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς. Χωρὶς σκοποὺς χωρὶς κατεύθυνση, παιδαγωγικὴ δὲ θὰ πῆ τίποτα. Γι' αὐτὸ λείπει στὴ νέα παιδαγωγικὴ κάθε στήριγμα, κάθε σπονδυλικὴ στήλη, ἐχτὸς ὅταν, ὅπως πολὺ συχνὰ γίνεται, ὑπάρχει ὁ σκοπὸς εἴτε συνειδητὰ εἴτε ἀσυνείδητα, ἀνομολόγητος. Παιδαγωγικὴ θὰ πῆ ἐπίδραση, ἐπέμβαση. Τὰ «ἀφήστε τὰ παιδιά ἀνετηρέαστα», θὰ ποῦν, ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ: ἢ «ἀφήστε τὰ παιδιά ἀνοιχτὰ· σὲ ὅλες τὶς τυχαῖαι ἐπιδράσεις» ἢ τὸ συχνότερο: «μὴ τοὺς δώσετε τὴν τάδε ἢ τὴ δεῖνα ὀρισμένη ἐπίδραση». Εἶναι ὅμως τὸ ἴδιο αὐθαίρετο, ὅπως ἔλεγε κάποτε ἕνας καθηγητῆς μου, νὰ βαπτίσῃς τὸ παιδί σου καὶ νὰ μὴ τὸ βαπτίσῃς.

Ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, πὺν προσπάθησα πολὺ μαζεμένα νὰ περιγράψω, δέχονται πολὺ διαφορετικὴ ἐξέλιξη ἀνάλογα μὲ τὶς ἀρχές τὶς παιδαγωγικὰς καὶ γενικώτερα τὶς φιλοσοφικὰς καὶ βιοθεωρικὰς ἀρχές, πὺν ὁ κάθε παιδαγωγὸς ἢ ὀλόκληρη ἢ ἐποχὴ θὰ παραδέχεται. Ἡ γνώση τους δὲ μᾶς δίνει στὰ χέρια παρὰ ἕνα ὄργανο, ἕνα ἐργαλεῖο. Θὰ μᾶς πῆγαινε πολὺ μακριὰ, ἂν θέλαμε τώρα νὰ ἐξετάσωμε ποιοὺς σκοποὺς πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ ἡ σύγχρονη παιδαγωγικὴ. Ἴσως ἀπὸ τὶς λίγες πρακτικὰς ὀδηγίαι, πὺν θὰναφέρω, θὰ γίνῃ καὶ φανερὸ γιὰ ὅσους εἶναι κατατοπισμένοι στὰ θέματα, ποιὲς ἦταν οἱ ὀδηγητῆρες ἀρχές. Τὰ προβλήματα, πὺν γεγνησῶνται εἶναι τὰκόλουθα:

α) Τῆς ὀργανικῆς κρίσης, πὺν περνᾷ τὸ παιδί. Ἐδῶ θὰ μιλήσῃ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ γιατρός. Λίγα παραγγέλματα ἔχουν γίνῃ πιά κοινοτυπίαι. Ἀνάπαψη σωματικῆ, ἂν ἡ ἀναιμία ἔχει προχωρήσει, τροφὴ καλὴ καὶ χαλάρωση τῆς ἐντατικῆς σχολικῆς δουλειᾶς, χωρὶς νὰ λείψῃ ὀλότελα ἡ ἀπασχόληση τοῦ πνεύματος. Ἀθλητισμὸς ὅσο γίνεται, χωρὶς νὰ κουραστῆ ὑπερβολικὰ τὸ σῶμα, ἐκδρομὰς, καθαρὸς ἀέρας.

β) Πρόβλημα σπουδαιότερο καὶ δυσκολώτερο εἶναι, πὺς θὰ ἐκμεταλλευτοῦμε τὸν ψυχικὸ καὶ διανοητικὸ αὐτὸ ἀναβρασμὸ, γιὰ νὰνοῖξωμε στὸ πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ νέαι ἀπόψεις καὶ νὰ δώσωμε στὴ βούληση του σκοποὺς σύμφωνους μὲ τὸ δικὸ μας, μὰ καὶ μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του· στὴν τέχνη αὐτῆ οἱ καθολικοὶ παπᾶδες εἶναι ἱκανότατοι· καὶ ἴσως αὐτὸ τοὺς δίνει τόσες παιδαγωγικὰς ἐπιτυχίαι. Γενικὰ ὅλες οἱ θρησκείαι ἐχτὸς τῆς δικῆς μας ἐκμεταλλεύονται τὴν ἐποχὴ αὐτῆ. Σήμερα πρέπει νὰ δώσωμε ὀρισμένα κοινωνικὰ, πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἰδεώδη.

γ) Ἐρχεται τὸ πρόβλημα τοῦ διαφωτισμοῦ γιὰ τὰ γενετησιακὰ ζητήματα. Αὐτὸ ἔχει συζητηθῆ πολὺ καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται σήμερα πιά, ὅτι ἡ μυστικοπάθη

απόκρυψη τῶν γενετησιακῶν λειτουργιῶν ὄχι μόνο δὲν ἔχει κανένα λόγο, μὰ εἶναι καὶ βλαβερή. Φῶς καὶ καθαρή ἀντικειμενική γνώση τῆς κατάστασης πρέπει νὰ δοθοῦν ἀπαραίτητα στὴν ἡλικία, πού χρειάζονται, δηλ. στὴν ἡλικία, πού ἀρχίζει νὰ πεθυμᾷ νὰ τὰ μάθῃ. Ποιὰ εἶναι αὐτή, θὰ μᾶς τὸ πῆ μιὰ προσεχτική ἐρευνα, πού δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα. Ἡ σχετική περιέργεια καὶ οἱ ἐρωτήσεις ἀρχίζουν κάποτε καὶ ἀπὸ τριῶ χρονῶ. Μὰ τὸ νὰ κάνουμε ἰδιαίτερο μάθημα σὲ τάξη γιὰ τὸ θέμα αὐτό, μοῦ φαίνεται λείψανο τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος, πού ἀποδίδαν ἄλλοτε στὸ πρᾶμα ἀφήνω πού μαζεύοντας παιδιά, πού δὲν ἔχουν μεταξύ τους ἄλλη ὁμοιότητα παρὰ τὴν ἴση ἰκανότητα στὴν ἀριθμητική, τὸ γράψιμο καὶ τὸ διάβασμα γιὰ νὰ τοὺς ἀποκαλύψῃς τέτιο μυστικό, προσβάλλεις διαφορετικὲς ἰδιοσυγκρασίες καὶ δημιουργεῖς διαφορετικὲς καὶ κάποτε ἀντίθετες ἀντιδράσεις. Γι' αὐτὸ καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους ἀκόμα, ὁ γενετησιακὸς διαφωτισμὸς, ὅπου δὲν ἀποτελεῖ μέρος στὸ μαθήμα τῆς ἀνθρωπολογίας, πρέπει νὰ δίνεται ἀτομικὰ καὶ χωριστά.

Γιὰ τὸ ἐρωτικὸ αἶσθημα γενικᾶ καὶ τὰ προβλήματα, πού γεννιοῦνται, μίλησα πρωτύτερα. Γιὰ τὴ λεπτομερειακὴ ἐπεξεργασία τῆς μεθόδου, πού ἐπηρεάζεται ἢ ἐφηβικῆ ἡλικία, θὰ χρειαζότανε ἰδιαίτερη μελέτη.

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Ἡ νεοελληνικὴ μουσικὴ γιὰ αἰῶνες περιορίστηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ μονότονο, κλαψιάρικο τριημιτόνιο. Σήμερα ὁ σκοπὸς αὐτὸς, πού θρηνεῖ ἕνα λυγρὸ ἀπέλπιδο, ἀλλὰ καὶ μικρὸ, στενὸ, ἄφτερο, πού θρηνεῖ τὸν πόνο μιᾶς καθημερινῆς ζωῆς σκοτεινῆς, χωρὶς στιγμὴ ἀπολύτρωσης μέσα της, χωρὶς κἄν τὴν ἀπολύτρωση, πού θὰ ἔδινε ἢ αἰσθητικὴ ὑπερένταση τοῦ πόνου, σήμερα ὁ σκοπὸς αὐτὸς δὲν εἶναι πιά ἀνεχτὸς παρὰ πολὺ σπάνια, ἀμυδρὰ συνυφασμένος μέσα σὲ ἄλλες πιὸ πλούσιες ἀρμονίες. Μᾶς νευριάζει, μᾶς πιέζει, μᾶς πλήττει, χωρὶς νὰ μᾶς συγκινή καὶ καλλιτεχνικά. Ὅλοι οἱ συγχρονισμένοι παραδέχτηκαν, πὼς ἂν θέλωμε ν' ἀποχτήσωμε ποτὲ νεοελληνικὴ μουσικὴ ἀντάξια νὰ σταθῇ πλάι στὴ μουσικὴ τῶν πολιτισμένων λαῶν, ἢ μουσικὴ αὐτὴ θὰ ἐμπνευστῇ κύρια ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς προχωρημένης μουσικῆς καὶ πὼς τὸ τοπικὸ της χροῦμα θὰ τῆς τὸ δώσουν πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὰ μοτίβα, πού κι ὅλας ὑπάρχουν, τὰ τόσο ἀνιστὰ γιὰ τὸ σημερινὸ μας αὐτὶ, τὰ νέα μοτίβα, πού θὰ δημιουργηθοῦν, ἂν δημιουργηθοῦν.

Ἡ νεοελληνικὴ λαϊκὴ στιχουργικὴ ἔμεινε προσκολλημένη γιὰ αἰῶνες σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ μέτρα μονότονα κι ἀυστηρὰ καθορισμένα· ἄς μὴν ξεχνοῦμε κι ὅλας, πὼς τὸ δημοτικὸ τραγούδι πιὸ συχνὰ χορεύονταν καὶ τραγουδιοῦνταν καὶ σπανιώτατα ἀπαγγέλλονταν μόνο· ὅμως καὶ τότε συνόδευε σχεδὸν πάντα ὀρισμένες ρυθμικὲς κινήσεις, βοηθοῦσε κάποιες χειρωναχτικὲς ἐργασίες. Ἡ Τέχνη στίς ἀρχές της δὲν ἔχει ποτὲ αὐτοτέλεια· δὲν ἔχουν ποτὲ αὐτοτέλεια τὰ διάφορα εἶδη της, εἶναι ὅλα ὑποταγμένα τὸ ἕνα στὸ ἄλλο. Ἡ ἀνάγκη λοιπὸν τῆς ἀπόλυτης ὑπακοῆς στὸν παραδομένο ρυθμὸ καὶ σὲ ἀλύγιστους κανόνες παρουσιάζεται ἐπιταχτική. Δὲν ἐπιτρέπεται καμιὰ πρωτοτυπία, καμιὰ ἰδιορρυθμία καὶ ἢ ἐπεξεργασία

τοῦ χρόνου καὶ τῆς ομάδας, πού τόσα ἀνάφερα γι' αὐτὴ, ἀναλαβαίνει νὰ σβύσῃ κάθε τυχαία ἀτομικὴ παρεκτροπή. Ὁ δεκαπεντασύλλαβος, πού ἂν δὲν ἦταν ὁ μόνος, εἶναι ὁ κυριώτερος δημοτικὸς στίχος, ὅμως καὶ τὰ ἄλλα λαϊκὰς μέτρα ἀντηγοῦν πάντα στερεότυπα. Βέβαια, ὁ κάθε τόνος τοῦ ἰαμβικοῦ δεκαπεντασύλλαβου, δὲν ἀκούγεται ἀπαράλλαχτα μὲ τὴν ἴδια ἔνταση σ' ὅλες τις συλλαβές, οὔτε ἀκούγονται σ' ὅλους τοὺς στίχους ἐντατικώτερα τονισμένες οἱ ἴδιες συλλαβές· θὰ ἦταν ἀδύνατο, μιὰ πού ἢ γλῶσσα μας ἀποτελεῖται σχεδὸν ὅλο ἀπὸ πολυσύλλαβες λέξεις. Ὅμως οἱ διαφορὲς εἶναι λεπτομερειακὲς καὶ πιότεο ἀσήμαντες. Ὀυσιαστικὰ οἱ τόνοι κι ὅταν δὲν ἀκούγονται ἤχηροὶ, ὑπονοοῦνται πάντα στὴν κανονισμένη τους θέση· ἢ τομὴ διαιρεῖ ἀνάλλαχτα τὸ στίχο σὴ μέση. Ὁ στίχος χωρὶς ποτὲ κανένα «enjambement» ὀλοκληρώνει τὸ νόημα του ἐπαναλαβαίνοντας μάλιστα ἀρχετὰ συχνά, μὲ μιὰ ἀλαφροῦ παραλλαγή στὸ δεύτερο ἡμιστίχιο, τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου. Ἡ ἐπανάληψη αὐτὴ ἢ τόσο ἀποκρουστικὴ σ' ἔντεχνα ποιήματα, γιατί ἐκεῖ δὲ φανερώνει τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ἀφόρητη ἀδυναμία τοῦ ποιητῆ, δὲ μπορεῖ στὰ δημοτικὰ τραγούδια νὰ νομιστῇ παραγέμισμα, γιατί τὸ ἐλάττωμα αὐτό, ὅπως τὸ ἐξήγησα, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ παρουσιάσῃ ἢ λαϊκὴ ποίηση. Στὴ λαϊκὴ ποίηση ἢ ἐπανάληψη εἶναι ἀπαραίτητη, εἶναι πηγαία, ἀφοῦ διατηρήθηκε κι ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ εἰλικρινὴ ἀνάγκη τῶν ἀπλῶν νὰ μὴ ἀφήνουν τίποτα ἀκαθόριστο, νὰ τὰ ἐξηγοῦν ὅλα καθαρά. Ἔτσι μόλις ἀφομοιωθοῦμε μὲ τὸ ἀπλοῖκὸ πνεῦμα, καταλαβαίνομε, πὼς μέσα στὸ πλαίσιο τους ἔχουν κι αὐτὲς οἱ ἐπαναλήψεις τὴν αἰσθητικὴν τους καὶ τὴ χάρη τους, ὅμως, εἶναι φυσικὰ ἀδύνατο ἢ πρωτόγονη αὐτὴ, χωρὶς ποικιλία στιχουργικὴ, νὰ συνεχιστῇ καὶ σήμερα.

Τώρα ὅλοι παραδέχτηκαν, πὼς ἢ στροφή στὸ δεκαπεντασύλλαβο, ἢ κατανόηση καὶ ἢ ἐχτίμηση του σημείωσε βέβαια μιὰ σημαντικὴ πρόοδο, ἕνα πλησίασμα στὴ ζωὴ· μᾶς ἀπάλλαξε ἀπὸ τὴν ὀλότελα παραπλανημένη καὶ νεκρὴ λόγια στιχουργικὴ, πού ἤθελε ν' ἀναστήσῃ τὴν προσωδία, ἀφοῦ εἶχε χαθῆ ἢ ἀκουστικὴ διαφορὰ τῆς βραχείας καὶ μακρᾶς συλλαβῆς καὶ γέμιζε φυσικὰ μ' ὅλες τις τεχνητὲς της προσπάθειες καὶ τις στεῖρες γνώσεις της τὰ κατασκευάσματα της μὲ λάθη. Ὅλοι παραδέχτηκαν, πὼς ἢ στροφή στὴν τονικὴ ἀλήθεια, πού αὐτόματα τὴ μάντεψε ὁ λαός, χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσῃ καὶ πάλι μόνος του νὰ τὴν ἐξελίξῃ, στάθηκε γόνιμη καὶ καθοδηγητικὴ, μὰ ὅτι σήμερα εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσῃ ὁ ἀργὸς δεκαπεντασύλλαβος στίς ἀξιώσεις τοῦ περίπλοκου, ἀνήουχου, τυραννισμένου, πολυτάραχου καὶ πολυσύνθετου εἶναι μας. Κι ὅσοι ἀκόμα μεταχειρίζονται σήμερα τὸν δεκαπεντασύλλαβο, τὸν μεταχειρίζονται τόσο λυγισμένο, τόσο παραλλαγμένο καὶ πλουτισμένο μὲ νέες τομὲς καὶ πλοκές, πού καταντᾷ ἀγνώριστος καὶ παρῆλληλα ὀλοένα ἀναπτύσσονται νέοι ρυθμοὶ καὶ μέτρα πάνω σὲ πρότυπα, πού εἶναι πιὸ συχνὰ δυτικά.

Ἡ ἀνάγκη νὰ φομοιωθῇ ἢ ποίηση μας μὲ τὴ δυτικὴ εἶναι τόση, πού δὲ διστάσαμε νὰ ἐγκλωπιοῦμε τὴ ρίμα μ' ὅλες τις τεράστιες δυσκολίες νὰ τὴ δεχτῇ ἢ γλῶσσα μας, ἢ τόσο λίγο πλασμένη γιὰ ὁμοιοκατάληκτη ποίηση. Ἡ ρίμα στὴ δημοτικὴ ποίηση δὲν ἀπαντιέται ποτὲ ἢ πάρα πολὺ σπάνια, ἐκεῖ πού εἶναι φανερὴ κάποια φραγκικὴ ἐπιρροή. Μερικοὶ θέλησαν βέβαια νὰ πιστέψουν, πὼς καὶ πάλι, ἢ εμεῖς πρώτοι πλάσαμε τὴ ρίμα κι ἀναζητήσαν τις πρώτες ἀρχές της σὲ κάποιες παρηγήσεις, πού ἀπαντιοῦνται σὲ λίγα Βυζαντινὰ κείμενα. Ἡ θεωρία ὅμως αὐτὴ δὲν ἀντέχει σὲ σοβαρότερη ἐξέταση. Ἡ δική μας ποίηση εἶναι μόνον τονικὴ, ὅμως ἢ ρίμα μὲ τὴν ὑποβλητικὴν καὶ τὴν προέχταση, πού δίνει στὸ ποίημα, συνυπάρ-

χει τόσο ἀξεχώριστα μὲ τὴ σύγχρονη μας ἀντίληψη γιὰ τὴ μουσικότητα τῆς ποίησης, πὺ ὑποκύψαμε στὴ γοητεία της, ὅπως σὲ τόσες ἄλλες γοητεῖες τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅλοι παραδέχτηκαν, πὺς ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἡ γλῶσσα τους ἡ πανελλήνια, ἡ ἀποκρυσταλωμένη, ἡ ξεκαθαρισμένη ἀπὸ κάθε τοπικὸ ἰδιωματισμὸ ἀπὸ τὴν κοινὴ χρήση, εἶναι βέβαια ἡ μόνη μας ζωντανὴ γλῶσσα, μὰ πὺς ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι σήμερα ὑπερβολικὰ φτωχὴ. Πρέπει μένοντας πιστοὶ στὸ πνεῦμα καὶ στὸ τυπικὸ της νὰ τὴν πλουτίσουμε μὲ νέες λέξεις καὶ μὲ νέους ὄρους, πρέπει νὰ λυγίσουμε τὴ φράση της. Πρέπει νὰ λεπτύνουμε ὅλους τοὺς ἐκφραστικούς της τρόπους, νὰ τοὺς κάμωμε περιεχτικότερους, πρέπει νὰ τὴν ἀπλώσουμε καὶ νὰ τὴν βαθύνουμε, γιὰ νὰ γίνῃ ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι ποτὲ δὲ σκέφτηκε νὰ αἰστανθῇ καὶ νὰ σκεφτῇ ὁ λαός.

Θὰ ἤθελα νὰ κατανοηθῇ, πὺς ὅ,τι γενικὰ πὰ παραδέχτηκαν, πὺς ἀληθεύει γιὰ τὴ μουσικὴ, γιὰ τὸ στίχο καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα, ἀληθεύει ὅμοια καὶ γιὰ τὴ βιοθεωρία καὶ τὴν κοσμοθεωρία, πὺς ἐκφράστηκαν μ' αὐτὴ τὴ μουσικὴ, μ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα καὶ μ' αὐτὸ τὸ στίχο. Ἡ ἐκφραση, ὅπως εἶναι γνωστὸ, σφιχτοπλέχεται μὲ τὴν οὐσία. Τὸ περιορισμένο τῆς ἐκφρασης ἐκδηλώνει καὶ τὸ περιορισμένο τῆς οὐσίας. Θὰ ἤθελα νὰ κατανοηθῇ, καὶ αὐτὸ θὰ προσπαθῶ ν' ἀναλύσω, πὺς ἡ βιοθεωρία καὶ ἡ κοσμοθεωρία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι οἱ θεωρίες ἐνὸς λαοῦ μὲ σημαντικὲς δυναμικότητες μέσα του, ἀφοῦ σὲ πολλὰ σημεῖα μπόρεσε νὰ βρῇ μόνος του, ἀντίθετα μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐπίσημες κατευθύνσεις, τὸ σωστὸ του δρόμο, μὰ ὅτι ὁ λαός δὲ μπόρεσε νὰ προχωρήσῃ σ' αὐτὸ τὸ δρόμο, γιὰ τὴν τυραννίη βαριά ἀπὸ τὴ σκλαβιά καὶ ἴσως ἀκόμα πὺς σκληρὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη ὄλων τῶν πνευματικῶν του ἀρχηγῶν, πὺς γιὰ αἰῶνες τὸν ἄφησαν μόνος, χωρὶς νὰ τοῦ δώσουν ποτὲ τίποτα τὸ ἀπολυτρωτικὸ, τίποτα τὸ ἐξυψωτικὸ. Γιὰ νὰ ἀκολουθῶ κάποιο σύστημα στὴν ἀνάλυση αὐτῆ τοῦ περιεχόμενου τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, θὰ τὸ ἐξετάσω κατὰ εἶδη, σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεση τοῦ Πολίτη, πὺς εἶναι καὶ ὅλας ἡ πρώτη καὶ ἡ μόνη σήμερα ἐπιστημονικὴ διαίρεση καὶ κατάταξη τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν.

Μὲ τὶς *Παραλογές* δὲ θ' ἀσχοληθῶ ἰδιαίτερα. Εἶναι ἀπὸ τὰ πὺς παλιὰ μνημεῖα τῆς λαϊκῆς ποίησης καὶ πολλὰς ἀνήκουν σὶν ἀκριτικὸ κύκλο, πὺς γι' αὐτὸν θὰ μιλήσω ἀμέσως ὕστερα. Ὅτι ἡ πρώτη τους σύλληψη χάνεται σὲ καιροὺς πὺς περασμένους, φαίνεται εἴκοι καὶ ἀπὸ τὴν ἀριότητα τῆς μορφῆς τους τῆς λαξεμένης ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὴ χρήση καὶ πὺς παρουσιάζει ἔτσι ὅλα τὰ αἰσθητικὰ προσόντα, πὺς σὰς ἀνάφερα πρὶν καὶ ἀπὸ τὴν πλατιὰ διάδοση τους μὲ μικρὲς παραλλαγές σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαούς. Φαίνεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ διάδοση ἀρκετῶν στίχων τους μέσα σὲ ἄλλα τραγούδια καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν ὑπόθεση. Σὰς εἶπα παραπάνω, πὺς ὁ λαός δὲν τραγουδαίει ποτὲ παρὰ ὅ,τι πιστεύει, ὅτι ὑπάρχει γύρω του καὶ μέσα του ἐκείνη τὴ στιγμή πραγματικὰ ζωντανό. Ἴσως ὅμως ἡ παρατήρηση αὐτὴ, νὰ μὴν ἀληθεύῃ ἀπόλυτα μόνος γιὰ τὶς *Παραλογές*, πὺς ξεχωρίζουν σχεδὸν σὰ μιὰ ἐξαίρεση μέσα στὴ δημοτικὴ μας ποίηση. Τὸ ὅλο περιεχόμενον τους, γεμάτο ἀπὸ μοτίβα ἀνατολικά, ἡ ὅλη τους σύνθεση δείχνει, πὺς γεννήθηκαν ἴσως σὲ μιὰ ἐποχὴ, ὅπου ὁ λαός μας τῆς Ἀνατολῆς, ἐγκαταλειμένος καὶ τότε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, σὶν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα τοῦ Βυζάντιου, πὺς ἀδιαφοροῦσε νὰ ἐπικοινωνήσῃ ψυχικὰ

μὲ ὅ,τι ἦταν πέρα ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀρχίζε ἴσως σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ διαμορφωμένο ἀνατολικὸ πολιτισμὸ νὰ δέχεται τὴν ἐπιρροή του καὶ ν' ἀναγεννιέται σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Οἱ *Παραλογές* ἔχουν μέσα τους στοιχεῖα καθαρὰ καλλιτεχνικά καὶ συνθετικά, στοιχεῖα ἀπομακρυσμένα ἀπὸ τὴν πιστὴ ἀπεικόνιση τῆς πραγματικότητας· εἶναι κάτι σὰν παραμύθια, σὰν ἀφηγήσεις καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ στέκονται ἀνάμεσα στὴ Λαϊκὴ καὶ σὲ μιὰ ἐντεχνη Λογοτεχνία ἀκόμα σὶς ἀρχές της, πὺς δὲν πρόφτασε ὅμως ν' ἀναπτυχθῇ, γιὰ τὸ πολὺ γρήγορα ἡ πολεμικὴ πὰ καὶ τυραννικὴ εἰσβολὴ τῆς Ἀνατολῆς τῆς πὺς ἀπολίτιστης σταμάτησε τὴν ψυχικὴ αὐτὴ ἐπαφὴ καὶ μάρανε τὴν ἀνθήση της, πὺς πρὶν ὀλοκληρωθῇ. Ὅμως ὁ λαός θὰ διατήρησε ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς προσπάθειας, πὺς χωρὶς νὰ εἶναι ὀλότελα δικὰ του δὲν τοῦ ἐπιβάλλονταν καὶ τόσο, ὅστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ τὰ ἀφομοιώσῃ, ὅ,τι ἦταν ἀρκετὰ κοντὰ του, ὅστε νὰ τὸ καταλαβαίνῃ ἦταν καὶ μακριὰ του σύγχρονα ὅστε νὰ συγκινῇ πὺς πολὺ τὴ φαντασία του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, πὺς οἱ *Παραλογές* πὺς ἔχομε, πὺς σώθηκαν δηλαδὴ ἀπὸ μιὰ σίγουρα πὺς πὺς πλούσια παραγωγή, εἶναι σχετικὰ ἐλάχιστες καὶ ὅλες τῆς ἴδιας πάνω-κάτω ἐποχῆς, πὺς ὕστερα δὲ φαίνεται νὰ δημιουργήθηκε καμιά καὶ πὺς εἶναι ὅλες ἔντονα δραματικὲς, συγκλονιστικὲς γιὰ ἀπλοῖκὲς ἰδιοσυγκρασίες. Μὰς ἐνδιαφέρουν, γιὰ τὸ μὰς δείχνουν, τὶ ἐξωτερικὸ του μπόρεσε νὰ διατηρήσῃ ὁ λαός, μὰς ἐνδιαφέρουν, γιὰ τὸ μὰς δείχνουν, πὺς χωρὶς συστηματικὴ διαπαιδαγώγηση καὶ καθοδήγηση ὁ λαός δὲ δέχεται ἀπ' ἔξω τίποτα ἐξυψωτικὸ, μὰ μοναχὰ συγκρούσεις, πὺς τοῦ ἐντυπώνονται ἀπὸ τὴν πολλὴ βιαιότητα καὶ τὸ χτυπητὸ τους χροῦμα. Ὁ λαός μας, μ' ὅλη τὴν ἀσυσζήτητὴ ἡμερότητα του γοητεύτηκε πὺς ἀπὸ ἀνατολικά μοτίβα τρομερὰ καὶ αἵματοβαμένα, ὅπως εἶναι τὸ μοτίβο τῆς *Μάννας Φόνισσας*: Ἡ Μάννα Φόνισσα σκοτώνει τὸ παιδί της γιὰ νὰ μὴ μαρτυρήσῃ, πὺς εἶδε τὴν ἀπιστία της καὶ δίνει ὕστερα τὸ σκῆμα τοῦ σκοτωμένου παιδιοῦ της σὶν ἄντρα της γιὰ νὰ τὸ φάῃ. Ὁ λαός συγκινήθηκε ἀπὸ παρόμοια ἐντυπωτικὰ μοτίβα πὺς βέβαια, ἀπεικονίζουν κάθε ἄλλο παρὰ τὴν πραγματικὴ του ψυχὴ σύνθεση καὶ πὺς φέρουν φανερὰ τὰ ἔχνη ἀπὸ ἐποχές, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ ἀνθρωποθυσία ἀκόμα καὶ ἡ ἀνθρωποφαγία. Τὰ μοτίβα αὐτὰ ὁ λαός μόνος ἀμυδρὰ τὰ ἀπάλυνε μὲ τὴ χρήση καὶ δὲν τοὺς ἔδωσε ποτὲ κανένα καινούργιο νόημα. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε, πὺς ἡ βαθύτερη οὐσία, ἡ καθολικότητα, ὁ φιλοσοφικὸς τόνος, πὺς θὰ κρύβονταν μέσα σὶν ἀνατολικά πρότυπα ἐξαφανίστηκαν μέσα σὶς ἑλληνικὲς διασκευές. Οἱ ἑλληνικὲς διασκευές φυλάζανε μοναχὰ τὴν ἐπιφανειακὴ δραματικὴ ὄψη, ὅμως καὶ αὐτὴ κάποτε μὲ κάποια χάσματα, μὲ κάποιες ἀσυνέπειες ἀνεξήγητες, ἀν δὲν ἀναλογιστοῦμε, πὺς ἔχομε μπροστὰ μας πρῶτες πηγὲς μορφικὰ λαξεμένες, μὰ οὐσιαστικὰ ὅχι ἀναδημιουργημένες καὶ μόνος φταγμένες. Καὶ σὶς *Παραλογές* δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ καθοδηγητικὸ. Μ' ὅλη τὴν τραγικότητα τους εἶναι ὀλότελα στατικὲς. Μόνος οἱ σημερινοὶ δραματικοὶ μας συγγραφεῖς, πὺς ἐμπνεύστηκαν ἀπ' αὐτές, γιὰ τὸ εἶναι οἱ μόνος ἀπ' ὅλα τὰ δημοτικὰ μας ποιήματα, πὺς μποροῦν νὰ προσφέρουν κάποιο ὕλικὸ γιὰ ἕνα σύγχρονο δραματικὸ συμβολικὸ ἔργο, μόνος καὶ πρῶτος οἱ δραματικοὶ μας συγγραφεῖς, προσπάθησαν νὰ ξαναδώσουν κάποιο περιεχόμενον σὶν ἔντονα, μὰ ῥητὰ πὰ, τραγικὰ τους μοτίβα.

Δὲν πρόκειται φυσικὰ ἐδῶ νὰ κρίνω αἰσθητικὰ καὶ οὐσιαστικὰ τὰ ἐντεχνα ἔργα τῶν ποιητῶν αὐτῶν ὅ,τι ἤθελα νὰ παρατηρήσω εἶναι, πὺς ἐπιβάλλονταν νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ δημιουργοὶ ποιητῆς γιὰ νὰ ξαναφωτισθῇ τὸ σύμβολο, πὺς κρύβεται μέσα σὶν θρούλο τοῦ Γιοφουριῦ τῆς Ἄρτας· τὸ σύμβολο σὶν δημοτικὸ τραγούδι μ' ὅλη

τὴ λαξεμένη ἀριστουργηματικὴ παραστατικότητα τῆς μορφῆς, μᾶς παρουσιάζεται πολὺ θολωμένο κι ἀόριστο. Ἐπιβάλλονταν νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ δημιουργοὶ ποιητές, γιὰ νὰ ξαναφωτιστῆ, μάλιστα μ' ἓνα ὀλότελα καινούργιο φῶς ἀπὸ τὴν Κυρία Καζαντζάκη, ἡ ἐσωτερικὴ πόλη τῆς Ἀδερφῆς τοῦ Μαυριανοῦ. Εἶναι πολὺ ἐνδειχτικό, πὼς ὅσο κι ἂν ἡ ψυχολογία τῆς Ἀδερφῆς τοῦ Μαυριανοῦ συμφωνίει ὀλότελα μὲ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη, ὁ λαὸς δὲ μπόρεσε καθόλου νὰ μπῆ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ψυχολογία, νὰ τονίσῃ κανένα συμπέρασμα, πὼς ἀρκέστηκε μὲ δυνατὴ συντομία ν' ἀνιστορήσῃ τὰ γεγονότα. Στὸ στόμα τοῦ ἐγκαταλειμένου λαοῦ οἱ *Παραλογές* ἀποστεώνονταν, γιὰτὶ κανένας δὲ μποροῦσε ἐμπνευσμένα νὰ τὶς συχρονίσῃ καὶ νὰ τὶς ξαναμετουσιώσῃ.

Καὶ τώρα ἂς ἐξετάσουμε ὅλα τὰ ἄλλα τραγούδια, τὰ τραγούδια τὰ καθαρὰ περιγραφικά, ὅπως τὸ ἐξήγησα. Τὰ *Τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου* περιγράφουν τὰ περισσότερα πολεμικὰ κατορθώματα κι ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τῶν ἀκριτῶν. "Ὁ, τι ζωγραφίζουν, τὸ ζωγραφίζουν μὲ ἀρκετὴ ζωντάνια, δύναμη καὶ γοργότητα καὶ μὲ χρώματα συχνὰ πολὺ χτυπητά. Συχνὰ συνυφαίνονται μὲ τὴ ρεαλιστικὴ ἀφήγησι καὶ ἀνατολικά μυθικὰ μοτίβα, πὺν ὁ λαὸς τὰ πιστεύει μ' ὅλη τὴν εὐελπίειαν, γιὰτὶ ἡ φαντασία του μεγαλοποιῶσε αὐτόρημα τοὺς πολεμιστὲς του, τοὺς ἔβλεπε ὑπεράνθρωπους. "Ὁμως καὶ πάλι κάνει ἐντύπωση ἡ ἔλλειψη σκοποῦ κι ἰδανικοῦ, πὺν θὰ ἐξύψωνε τὶς ἀντραγαθίες αὐτές. Μένουν περιορισμένες στὸν ἑαυτὸ τους χωρὶς ἄλλο νόημα παρὰ ἓνα εἶδος ἐπίδειξης τοῦ ἑαυτοῦ τους.

"Ἀρχοντες, φεουδάρχες ἔχουν ἀναμεταξύ τους προσωπικοὺς ἀνταγωνισμοὺς κι ἀλληλοπολεμοῦνται. Βέβαια, θὰ ἦταν τοῦλάχιστο οὐτοπία νὰ περιμένουμε ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πλατύτερο πατριωτικὸ αἴσθημα. Οὔτε τὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα τοῦ Βυζάντιου, οὔτε ἡ ὅλη σύστασι τότε τῆς κοινωνίας μποροῦσαν νὰ δημιουργήσουν ἓνα τέτοιο συναίσθημα. Τὸ πατριωτικὸ ἰδανικό, ὁ πόθος δηλαδὴ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ὅσο κι ἂν μᾶς φαίνεται στενὸ σήμερα, πὺν ἀναζητοῦμε μιά ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος πολὺ πρὸ πλατιά, εἶναι ἀσυζήτητο, πὼς σημειώνοντας μιά ἐξέλιξι τῆς ἀνθρωπότητος φανερώθηκε σὲ μιά ἐποχὴ περισσότερο προοδεμένη μαζὶ μὲ τὸ ἀπλωμα τῶν ἀστικῶν στοιχείων. Θὰ ἦταν οὐτοπία, τὸ ἐπαναλαβαίνω, νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες ἀκρίτες τὴ συνείδησι μᾶς πλατύτερης ἀποστολῆς· ὅμως δὲ θὰ ἦταν τόσο ἀδύνατο, νὰ ζητήσουμε ἀπὸ αὐτοὺς νὰ πιστεῖουν τουλάχιστο, πὼς κάτι πρὸ πέρα ἀπὸ τὸν ἄμεσο σκοπὸ τῆς τοπικῆς διαμάχης ἐξευγενίζει τοὺς ἀγῶνες του. Τὴν πίστη αὐτὴ τὴν εἶχαν οἱ δυτικὸι μεσαιωνικοὶ ἱππότες μὲ τὴν ἐντονη ἠθικὴ ἱπποτικὴ προσωπικότητα καὶ θὰ εἶχαμε σίγουρα φτάσει καὶ μεῖς στὴν ἴδια ἢ σὲ ἀνάλογη πίστη, ἂν εἶχε ὀλοκληρωθῆ τὸ ξεπέρασμα, πὺν γι' αὐτὸ σᾶς μίλησα πᾶρα πάνω. Τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, πὺν συγκέντρωσε πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια, δὲν εἶναι ἔργο, πὺν τὰ μετουσιώνει, πὺν ἐμινέεται ἀπὸ αὐτά, γιὰ ν' ἀνοίξῃ τὰ φτερά τους. Εἶναι ἀπλὰ καὶ μόνο ἓνα ἀνακάτωμα καμωμένο ἀπὸ λόγιο, πὺν καταστρέφοντας καὶ τὴ γλώσσα καὶ τὴ λιτότητα καὶ τὴ δραματικότητα τῆς μορφῆς μὲ στοιχεῖα ἀφόρητα διδαχτικά, οὐσιαστικὰ δὲν πρόσθεσε τίποτε. Μιά σύγκρισι τοῦ Διγενῆ μὲ τὸ δυτικὸ ἥρωα τῆς ἴδιας περίου ἐποχῆς, τὸ Roland, μπορεῖ νὰ γίνῃ πολὺ διαφωτιστικὴ.

"Ὁ Διγενῆς δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴ δύναμη, ἀπὸ τὴ βίαιαν βία, πὺν ἱκανοποιεῖται πλέρια μὲ φανταχτερὲς ἐπιτυχίες, γιὰτὶ δὲν ἀποβλέπει σὲ

κανένα ἄλλο σκοπὸ, σὲ καμιὰ ἠθικὴ κατεύθυνσι. Ἡ ἀνάληψι ὅμως τοῦ Διγενῆ, περνάει τὰ ὅρια τῆς σημερινῆς μου μελέτης κι ἔτσι δὲ θὰ ἐπεχιαθῶ σ' αὐτὴν.

Μοῦ φτάνει νὰ παρατηρήσω, πὼς ὀλόκληρο τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ, μαζὶ μὲ τὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, μαζὶ μὲ ὅσα, φυσικὰ ἐλάχιστα, διασώθηκαν αὐτούσια καὶ μαζὶ μὲ ὅσα χάθηκαν, δὲν παράδωσε στὴ δημοτικὴ λογοτεχνία τίποτ' ἄλλο, ἀπὸ τὴν ἐντονη κάποτε περιγραφὴ ὀρισμένων γεγονότων, ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ θάνατου τοῦ Διγενῆ, πὺν διατηριεῖται σὲ ἄπειρα τραγούδια τοῦ Χάρου, πὺν γι' αὐτὰ θὰ μιλήσουμε τὴν ἐρχόμενη φορὰ, κι ἀπὸ κάποιους λαξεμένους στίχους, πὺν ξαναβρίσκονται ὅμοιοι ἢ παραλλαγμένοι σὲ ἀρκετὰ δημοτικὰ τραγούδια. "Ὁμως τ' ἀκριτικὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀναζήσανε. Οἱ ὅμοιες πάνω-κάτω συνθῆκες ζωῆς, κι οἱ ἴδιοι σχεδὸν κοινωνικοὶ ὅροι ἐπιτρέψανε ὕστερα ἀπὸ ἀρκετοὺς αἰῶνες, νὰ ξαναζήσῃ ἡ «λανθάνουσα» ἀνάμνησι τους μέσα στὰ κλέφτικα τραγούδια. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς τὰ κλέφτικα τραγούδια συνεχίζουν ἄμεσα, χωρὶς καὶ νὰ τὰ προάγουν, τὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου.

Πρὶν ὅμως ἀσχοληθῶ μὲ αὐτά, στὴν ἐρχόμενη μου ὀμιλία, εἶναι ἀνάγκη νὰ πῶ ἔδῳ λίγα λόγια γιὰ τὰ *ἱστορικὰ τραγούδια*. Εἶναι κι αὐτὰ ἐλάχιστα, καταπληχτικὰ ἐλάχιστα. Καμιὰ ἀπὸ τὶς περιπέτειες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε οἱ θρῆσμοὶ τῆς, οὔτε ἀργότερα οἱ καταστροφές τῆς, οὔτε οἱ ἐσωτερικοὶ τῆς ἀγῶνες, δὲ συγκίνησαν καθολικὰ τὸ λαὸ, δὲ ἐντυπώθηκαν στὴ μνήμη του. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς ὁ λαὸς ἀγνόησε κι ἀγνοεῖ ὀλότελα σχεδὸν καὶ τὴν ὕπαρξι τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πὺν ἡ τρικυμισμένη τῆς ἱστορία θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε προσφέρει τόσες πλούσιες πηγές ἐμπνευσης. Μὰ τὸ Βυζάντιο εἶχε συγκεντρώσει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν πρωτεύουσα ὅλη τὴν ἐξουσία, ὅλη τὴν κίνησι, ὅλη τὴ ζωὴ, καὶ ἐκεῖ κυριαρχοῦσαν οἱ λόγιοι, πὺν δὲν ἤξεραν ἢ δὲν ἤθελαν νὰ ἐκμεταλλετοῦν δημιουργικὰ τὸ γύρω τους ζωντανὸ ὕλικό. Οἱ ἐπαρχίες ἔμεναν ἀπομονωμένες, χωρὶς γνώσι καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρο γιὰ τίποτα γενικό. Τραγουδοῦσαν γεγονότα ὀλότελα τοπικὰ καὶ μᾶς σώζονται, φαντάζομαι πρὸτερο τυχαῖα, μερικὰ τέτια τραγούδια, πὺν ἀδοῦλεντα ἀπὸ πλατύτερη χρῆσι, δὲν παρουσιάζουν οὔτε μορφικά, οὔτε οὐσιαστικὰ τίποτα τὸ ἀξιόλογο. Πρέπει πολὺ νὰ προσέξουμε, πὼς ὁ λαὸς δὲ διατήρησε στὴν ἀνάμνησι του οὔτε καν τὸ ὄνομα κανενὸς βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Δὲν ἔζησε τίποτα, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τῶν αὐτοκρατόρων, οὔτε ἀπὸ τὴν πολυτάραχη ἐσωτερικὴ τους ὕπαρξι, ἂν καὶ εἶχαν βέβαια ἀρκετὴ ἐντασι μέσα τους, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐλπίζουν μιά διάρκεια λιγότερο περαστικὴ.

"Ὁμως ἔλειψε ἡ ἐπαφή μὲ τὶς μάζες· σὲ μιά ἐποχὴ, πὺν δὲν ὕπαρχαν οὔτε ἐφημερίδες, οὔτε διδασκαλία ἱστορίας γιὰ νὰ διαδίνουν τὰ γεγονότα καὶ μόνον ἡ Τέχνη, ἡ Λογοτεχνία θὰ μποροῦσαν μετουσιώνοντας τὰ γεγονότα νὰ συγκινήσουν τὰ πλήθη μὲ κάτι πρὸ πέρα ἀπὸ τὴ στενὴ, καθημερινὴ τους ὕπαρξι, ἢ Λογοτεχνία ἀπορροφημένη ἀπὸ τὸ λογιωτατισμὸ εἶχε ὀλότελα σωπάσει καὶ οἱ χρονογράφοι ἔγραφαν στὴν καθαρεύουσα, σὲ μιά γλώσσα, πὺν ὁ λαὸς δὲν τὴν ἐνιωθε κι ἔτσι φυσικὰ δὲν τὴ διάβαζε. Τὸν καθολικὸ αὐτὸ ἐκμηδενισμὸ τὸν ὑπερνίκησε ἓνας μόνος Αὐτοκράτορας, ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς Αὐτοκράτορας, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος καὶ μιά μόνη περιπέτεια τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ τελευταία, ἢ πρὸ τραγικὴ, ἢ Ἀλωσι τῆς Πόλης. Ἰσα-ἴσα ἐπειδὴ ἡ Πόλι εἶχε ἀπορροφήσει ὅλους τοὺς χυμοὺς κι εἶχε ἀπλώσει σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἐπαρχίες ἓνα εἶδος νέκρας, ἴσα-ἴσα ἐπειδὴ ὁ λαὸς δὲν εἶχε ἀκριβὴ ἐπίγνωσι, τοῦ τὶ ἀντιπροσώπευε ἢ Πόλι καὶ τοῦ

παρουσιάζονταν απόμακρη, σά θρυλική, είχε πάρει στη φαντασία του τη μορφή μιάς πολιτείας σχεδόν υπερφυσικής. "Όσο ζούσε και πάλευε, ήταν πάρα πολύ μακριά, πάρα πολύ ασύλληπτη για να κλονιστή ο λαός.

"Όταν όμως έπεσε, ο λαός αίστάνθηκε τον έαυτο του καιρία πληγωμένο, καταστραμένο, χωρίς υπόσταση πιά, αφού είχε λείψει εκείνη, που τον πίεζε, μα και που τον είχε μάθει να πιστεύη, χωρίς να επιτρέπη ποτέ καμιά συζήτηση, πώς τον καθοδηγοῦσε. "Ο θρήνος ακούστηκε πανελλήνιος, βαθύτατα, σπαραχτικά πονεμένος. Οί θρήνοι για την "Αλωση της Πόλης είναι από τα αίσθητικώτερα, και σύγχρονα τα πιδ έσωτερικά αίματωμένα δημοτικά τραγούδια· κι όσο κι αν μās αφήνη σκεφτικούς τὸ ὅτι απ' ὄλη την τυραννική είσβολή, απ' ὄλη τή δουλεία, κι απ' ὄλα τὰ μαρτύρια, κλάφτηκε γενικά μόνο ή "Αλωση της Πόλης δέ μπορούμε να μὴν ὀμολογήσουμε, πὼς μέσα σ' αὐτούς τους θρήνους, διακρίνομε για πρώτη και ἴσως για μοναδική, τὴν τάση τοῦ λαοῦ να ξεπεράση τὸν έαυτο του, να συγκινηθῆ από μιά λύπη, που ξεπερνάει τὰ ὄρια της δικῆς του θλίψης, τὴν τάση του να φτάση σέ μιά πίστη, να δημιουργήση ένα ἴδανικό. Βαριά θλιμένος αίστάνθηκε σάν κάθε ζωντανὸς ὀργανισμὸς τὴν ανάγκη ν' αντιδράση ενάντια στήν απόγνωση, δέ θέλησε να παραδεχτῆ τὴν καταστροφὴ ὀριστική. Δέν ἄφησε ποτέ τὴν ἐλπίδα να σβύση μέσα του. "Όμως δέν είχε αναπτυγμένη μέσα του καμιά δύναμη, που πάνω της να στηρίξη τὴν αντίδραση του· τὴ στηρίξε σέ μιά παθητική μοιρολατρεία. "Αφησε ν' αναβλύσουν ὄλοι οί παρήγοροι θρύλοι, που ή φαντασία του εὔκολα τους πίστευε ἀληθινούς. Οί θρύλοι αντικαταστήσανε ὄλη τὴν ἱστορική πραγματικότητα. Τὰ ψάρια μείνανε ἀτηγάνιστα και θὰ τηγανιστοῦν ἅμα σημάνη ή ἀπολύτρωση, ή ἅγια Τράπεζα βυθίστηκε στή θάλασσα και θὰ ξαναβγῆ στήν ἐπιφάνεια, ἅμα ἔρθη ή ὥρα, ή λειτουργία, που σταμάτησε θὰ συνεχιστῆ ὀ μαρμαρωμένος Βασιλιάς θὰ ξυπνήση..... Τὸ μοτίβο αὐτὸ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιά, τὸ κοινὸ σ' ὄλη τὴν ἀνθρωπότητα, που δέ θέλησε ποτέ να παραδεχτῆ, πὼς οί μεγάλοι της ἥρωες πέθαναν και πάντα περιμένει να ξυπνήσουν για να συνεχίσουν τὴ δράση τους, είναι ἀληθινὰ ἀξιοπαρατήρητο, πὼς πλέχτηκε σέ μās γύρω ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. "Όλοι οί ἄλλοι λαοὶ ἀποθανάτισαν τὴς προσωπικότητες, που θριάμβεψαν στους ἀγῶνες του και προαγάγανε ὄσους τὴς ἀκολουθήσανε, ἐμεῖς ἀποθανάτισαμε τὸν τελευταῖο Παλαιολόγο, τὸν Ἀυτοκράτορα, που ὄσο κι αν πολέμησε με ἀνταπάρηση ἥρωική, νικήθηκε, και που δέν έχει ἄλλο τίτλο στήν ἀθανασία παρὰ τὸν παθητικὸ τίτλο τοῦ ὅ,τι στάθηκε ὀ τελευταῖος Ἀυτοκράτορας.

Σὰς παρακαλῶ ἰδιαίτερα να προσέξετε τὸ γνωστότατο στίχο: «Πάλι με χρόνια, με καιροὺς, πάλι δικὰ σας θᾶναι». Τὸ λέει μιά φωνή ἀπὸ τὰ μεσουράνια. «"Ἦταν θέλημα Θεοῦ ή Πόλη να τουρκέψη». Πάλι με τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μιά μέρα θὰ ἐλευθερωθῆ. "Όταν ἔρθη ή μοιραία ὥρα. Πουθενὰ δέ φαίνεται μιά ὀρμη ή ὥρα αὐτὴ να ἔρθη γρηγορότερα, μιά ὀρμη για αὐτενέργεια, για δράση, πουθενὰ δέ φαίνεται μιά ὀρμη ή λευτεριά να καταχτηθῆ και να μὴ δοθῆ μόνο σάν ἐπουράνιο δῶρο. Βέβαια κάποτε ἀκούγεται στή δημοτική μας ποίηση ὀ στίχος κι ἔτσι διατυπωμένος: «Πάλι δικὰ μας θᾶναι». "Όμως κι αὐτὴ ή διατύπωση πολὺ λίγο παραλλάζει τὸ συνολικὸ παθητικὸ ἐσώτερο νόημα. "Όλα περιμένονται παθητικὰ ἀπὸ τὴ Μοῖρα. Καὶ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ δέν τὴ δικαιολογεῖ τοῦλάχιστο μιά ἐξαιρετική, δημιουργική μυστικοπάθεια τοῦ λαοῦ μας, μιά ἐμπνευσμένη πίστη του στοῦ θέλημα τοῦ Θεοῦ. "Ἡ πίστη αὐτὴ, ὄπως θὰ ἐξετάσω ἀργότερα, δέν ἀναπτύχτηκε μέσα του.

Τὴν ἀντίληψη τῆς ὑποταγῆς στήν οὐράνια θέληση, τὴν ὑπαγόρευσε μόνο μιά ψυχική ἀδράνεια, μιά ἔλλειψη ἐνεργητικότητας. Οί ψυχικές δυνάμεις τοῦ λαοῦ δέν είχαν καλλιεργηθεῖ, ή αντίδραση του ὄσο κι αν φανερώνει, ὄπως τὸ εἶπα, μιά ζωντάνια, δέν ἦταν ὄσο θὰ μπορούσε και θὰ ἔπρεπε ζωτική. Τὸ ξέρω, τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας μου δέν είναι πολὺ αἰσιόδοξα και σκοντάφτουν φαντάζομαι, σέ πολλοὺς εὔκολους ναρκισσιμούς. "Όμως τὸ εἶπα και τὸ ξαναλέω, δέν πιστεύω στήν ὀφέλεια τῆς ἐμμονῆς σέ ὀρισμένους παραδεγμένους αὐτοθυμασμούς, ὄταν γεννηθῆ μέσα μας ή ἀμφιβολία· πιστεύω πολὺ περισσότερο στήν ὀφέλεια τῆς ψυχραίας ἀναθεώρησης ὀρισμένων θέσεων κι ὄταν ἀκόμα πρόκειται ή ἀναθεώρηση αὐτὴ στιγμιαία να μās ἀποκαρδιώση. "Υστερα ἀπὸ τὸ ἀποκάρδιωμα, λυτρωμένοι ἀπὸ τὴν πλάνη, θ' ἀναζητήσουμε κάποιες νέες λύσεις ἀληθινότερες για μās και θ' ἀγωνιστοῦμε γι' αὐτὲς με νέες δυνάμεις. Κι αν ἐπίμεινα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς μελέτης μου, τὸ ἔκαμα γιατί πιστεύω, πὼς είναι ἀνάγκη να σκεφτοῦμε πολὺ, πὼς πρέπει να διδάσκονται οί θρήνοι για τὴν Πόλη στοῦ σημερινὸ μας σχολεῖο. Μ' ὄλη τὴν ἀσυζήτητη καλλιτεχνικότητα τους και τὴ συγκλονιστική πονεμένη τους πνοή, μ' ὄλη τὴν κάτσια μετουσίωση που πρόσφεραν στή στερημένη ἀπὸ κάθε τέτιο φτέρωμα ἐποχή τους, ἐγὼ τοῦλάχιστο θὰ ἤθελα να μὴ δίνονται στοῦ παιδὶ σάν ἀσυζήτητα πρότυπα· θὰ ἤθελα με τὴς ἀρετὲς τους να δείχνονται και τὰ ἀδύναμα τους σημεῖα. Τὰ τραγούδια αὐτὰ, αν θεωρηθῆ ή ἀξία τους ἀπόλυτη, είναι ἐπικίντα για τὴν ἀντίληψη μου και θὰ ἤμουν ἐξαιρετικά ἐπιφυλαχτική για τὴ σκοπιμότητα τῆς διδασκαλίας, γιατί εὔκολα μποροῦν να καλλιεργήσουν προσκολλήσεις σέ τάσεις ἀντίθετες στα δημοκρατικὰ ἴδανικά, που θέλουμε σήμερα ν' ἀναπτύξωμε στοῦ παιδί, μὰ ἰδιαίτερα, γιατί σταλάζουν μιά μοιρολατρική διάθεση. Καὶ είναι ἀνάγκη μέσα στήν ψυχὴ τῶν παιδιῶν μας ν' ἀναπτυχτοῦν ἰδιότητες ταιριαχτὲς σέ χαραχτῆρες ἀνεξάρτητους κι ἐνεργητικούς. Πρέπει να μορφώσουμε χαραχτῆρες, που να ξέρουν θετικά και φωτισμένα τὴ θέλουν και πὼς ἐκεῖνο που θέλουν θὰ τὸ καταχτήσουν μόνοι τους, με τὴς δικὲς τους δυνάμεις, με τὴς ἀτομικές τους δυνάμεις ἐνωμένες σένα κοινὸ σκοπὸ.

ΦΩΤΗ ΦΩΤΙΑΔΗ

ΤΟ ΘΕΡΜΟΣΤΑΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΑ ΖΩΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

Πὼς αμυνεται ὀ ὀργανισμὸς, σταν τον απειλει υπερθερμωση

Εἶδαμε, πὼς ὄρος για τὴ θερμοστατηση ἀπαραίτητος είναι η ἀδιακοπή ροῆ της ζέστης.

Τὴ γίνεται λοιπον, σταν η γυρω θερμοκρασια απειλει να σταματησει τη ροή :

Τὴ γίνεται, τὸ ξαιρομε· ἰδρωνομε. Ὁ ἰδρος ἀναβλυζοντας ζεστος ατμιδωνει· ἀπο νερο γίνεται αεριο. Στη μεταστάτωση αρπαζει ἀπο τὸ ζεστο σωμα μεγάλα ποσα ζέστης. ὄπως στη μεταστάτωση του παγου 0° σε νερο 0° καταχωνιαζε τὸ νερο ζέστη ἀπο τὸ νερο του μπανιου, ετσι και σταν ατμιδωση του ἰδρου αρπαζει και καταχωνιαζει μεσα της η ατμιδα ζέστη ἀπο τὸ σωμα, κι ετσι η ζέστη, που δεν ειταν τροπος να χυθει ως ζέστη, κατελυεται ἐκει ἐπι τοπου. Τὸ ἰδρωμα λοιπον είναι μηχανισμὸς ζεστοκατελύτης. Γίνεται περ ἀπανω στο δερμα μεταφυσωση της ζέστης σε κρο. Τὸ δερμα κροωνοντας, η ροή της ζέστης ξακολουθει ἀνεμποδη, η θερμοκη

κλιτή στο δερμικό περιβόλο κρατεί τὸ κλίτος της, ἡ ζυγαρία το γερμα της, ὁ θερμικός ροπισμός ὅλος στεκεῖ ἀμεταρροπος.

Λογαριάζουν, πὼς εἷς κομπος ἰδρῶν ἀτιμίδωντας (στὴ θερμοκρασία τῶν 37°—35°) ἀρπάζει ἀπὸ τὸ σῶμα ζέστη τὴν ὅση θάταν ἀρκετὴ νανεβάσει ἀλλοὺς δύο κομπους στὴ θερμοκρασία το βρασμοῦ.

Ὁ κρονογονός ἀφτός μηχανισμός, εἰτοιμός νὰ προλάβει τὸ σταματισμὸ τῆς ροῆς τῆς ζέστης στεκεῖ ἀγροῦλος σ' ἓνα συνοροῦ ἐκεῖ δηλ. πὸν ἡ ἀπλὴ ροὴ τῆς ζέστης πα νὰ γινεῖ ἀνέπαρκε. Στὴ θέση ἀφτὴ φερνεῖ τὸν ὀργανισμό ἢ τὸ υψὸς τῆς γυρῶ τοῦ θερμοκρασίας ἢ τὸ μεγεθος τῆς ζεστογονίας τοῦ, ἢ καὶ τὰ δύο μαζὶ.

Ἀς δοῦμε τὸ πρῶτο.

Μετὰ τὸ νερὸ ἡ *συνοριακὴ* θερμοκρασία εἶδαμε, πὼς βρῖσκεται στὸς 35°. Στὸς 38°—39° ἡ ροὴ τῆς ζέστης ἀπὸ τὸ σῶμα σταματᾷ ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀνεβαίνει ὁ σφυγμός τρεχεῖ στὸς 100, 120, 140· στενοχωρία, ζαλὴ ἀναγκαζοῦν τὸ γιερὸ ἀνθρώπο νὰ βγεῖ. Ξατμῖση δὲν εἶναι τροπὸς νὰ γινεῖ στὸ σκεπασμένο ἀπὸ νερὸ σῶμα· ἡ ἀνῖσποτὸνία τῆς ζέστης μετὰ τὸ σῶμα χάνετα· ἡ ζέστη τοῦ νεροῦ ἀρχίζει νὰ μπαινεῖ ἀπὸ τὸ θερμὸ δερμὰ μετὰ τὸ σῶμα καὶ νανεβάζει τὴ θερμοκρασία τοῦ. Ὁ μηχανισμός ὁ ἰδρωτογονός ἀστοχεῖ, ὡπὼς λένε. Μὰ δὲν τὸ λένε σωστὰ. Ἀεροβίος ὁ ὀργανισμός στοχαζεταί τὴν τριγυρία τοῦ ἀερίνου· γι ἀφτὴν ἐστῆσε τὴν ὀργάνωσιν τοῦ. Ἀστοχὴ ἡ δοκιμασία.

Σε παρομοία θέση μας φερνοῦν οἱ πολὺ μεγάλες ζεστες· καὶ ξαπλωμένος ἀκίνητος ἢ μόλις πα νὰ κινηθεῖ κανεὶς ἰδρῶνει. Τὸ ἐλαχιστὸ τῆς ζεστογονίας τὸ προφταίνει καὶ δὲν τὸ προφταίνει ἡ ροὴ· ὁ κρονογονός μηχανισμός φταίνει τὸ συνοροῦ ἰδρῶνομε. Ἀν ὑποθεσομε, πὼς θὰ στεκοτανε τὸ ἐλαχιστὸ τῆς ζεστογονίας, οἱ 60 *καλορίες* τὴν ὥρα, θανεβάζαν τὴ θερμοκρασία τοῦ σώματος 1" τὴν ὥρα.

Ἀς δοῦμε τὸ δευτέρο.

Καὶ στα μεγάλα κρονα γοργὸ βᾶδισμα, ἢ τρεξιμο, ἢ ἀλλὴ *συντονία* μνῆκη φερνεῖ ἰδρῶ.

Ἀν ἡ *συντονία* ἀνεβάζει τὴ ζεστογονία ἀπὸ 1 *καλορίες* σε 3 1/2 *καλ.* τὸ 1 λ. (5.000 *στις* 24 ὥρες) ὁ ὀργανισμός πλησιαζει ἢ φταίνει τὴ *συνοριακὴ* θερμοκρασία γυμνός στὸς 12°, σε ρεμα ἀερός ντυμένος στὸς 4° ὡς 5°, σε ἡρεμὸ ἀερα, ντυμένος στὸ 0° ἢ καὶ λιγὸ κατῶ. Σε λιγακὶ ἀνωτέρες θερμοκρασίες, ἡ ροὴ τῆς ζέστης γινετα ἀνεπαρκε, κρονογονός μηχανισμός προεπὶ νὰ κατελῦσει τὸ περισσεμὰ ἰδρῶνομε.

Στὴν τρίτη περιπτώση ἡ ροὴ τῆς ζέστης γινετα μονομίας ἀνέπαρκε· ὁ κρονογονός μηχανισμός ἀναγκὴ νὰ κατελῦσει ὅλη τὴ ζέστη. Ἐποῖ τὸ θεριστὴ ἀναμεταξί τα πυρὰ τοῦ ἡλιοῦ ἀπ' ἐξῶ καὶ τῆς ζεστογονίας ἀπὸ μέσα, τὸν ἀπειλεῖ ζεστοπονή. Καὶ ὁμῶς κρατεῖ τὴ θερμοκρασία τοῦ ἰδρῶνοντας καὶ πινοντας. Καθε λίτρο ἀδρῶς παίρνει 580 *καλορίες* ἀπὸ τὸ σῶμα. Με 8 1/2 λίτρος νερὸ μπορεῖ νὰ κατελῦσει ζέστη ὡς 5000 *καλορίες*. (Καθε γραμμαρίο 0. *καλ.* 580, δηλ. 580 *μικρὲς καλορίες*). Ὁ ὀργανισμός θερμοστατεῖ ἐννοεῖται, ὅσο παεῖ. Γιατὶ ἀν ἡ ἀτμοσφαιρα τυχεῖ υγρῆ, ἡ ξατμῖση δυσκολεβετα, ἀν τυχεῖ σχεδὸν ἀτιμδοκόρεστη, ἡ ξατμῖση σταματᾷ· ὁ ἀνθρώπος ἀναγκὴ νὰ σταματησε τὴ δούλια καὶ νὰ ξαπλωθεῖ· ἀλλιῶς ἡ ζεστογονία θανεβάζει ταχῦτα τὴ θερμοκρασία τοῦ σώματος καὶ θὰ παθεῖ ζεστοπληξία.

Ἀφτό γινετα καὶ στὶς βιαστικὲς πορείες τοῦ στρατοῦ καὶ σ' ἀλλὲς *συντονίες* ἀπὸ ἀνωτέρη βία ἢ ἀσκεψία.

Ἀπ' ὅλη ἀφτὴ τὴν ἐξετάση τὸ πορίσμα εἶναι· Τὸ θερμοκὸ στάτος κρατεῖται μ' ἐξὸδο ζέστης. Ξοδιαζετα ὡς ζέστη, ὅταν ἀπειλεῖ ὑποθερμῖση· μεταφυσῖωνετα σε κρονο, ὅταν ἀπειλεῖ ὑπερθερμῖση. Κι ἐποῖ ἐκεῖνο, πὸν μποροῦσε νὰ συμπερανεῖ κανεὶς θεωρητικὰ ἀπὸ τὴν ἀνῖσποτὸνία τῆς ζέστης στὴ μαζία τοῦ σώματος, βγαίνει πειραματικὰ βεβαίωμένο.

Θὰ εἶχαμε τῶρα νὰ ἐξετασομε τὴ θερμοστατικὴ ὀργάνωσιν.

Ἡ ζεστογονία.

Μὰ πρῖν ἐξετασομε, πὼς διαχειριζεταί τὴ ζέστη ὁ ὀργανισμός, θὰ ἐπρεπε νὰ ξαιρομε πὼς γινετα μεσα μας ἀφτὴ ἡ ζέστη.

Τὴ λαμπὰδα τῆς ζῶης κρατόντας τρεχομε ὅλοι· τρεχοντας ἀναβομε μίαν ἀλλὴ κα ἐκεῖνη μίαν ἀλλὴ, καὶ τρεχεῖ, ἀσθηστὴ λαμπὰδα ἡ ζῶη! Παναρχαῖες εἰκόνες, ποιητικὲς ἀλληγορίες τῆς μεσα τοῦς βᾶθια κρομμένης ἀληθείας!

Τὴ φῶτια, τὴ φλόγα, πὸν ἀναψε ὁ ἀνθρώπος, τὴ λατρεψε κα ἀφτὴ, ὡπὼς τὸν Ἠλῖο. Ἐκ θεοῦ ἀληθῖνου Θεός ἀληθῖνος κα ἀφτὴ· «ἡ τέχνης πάσης διδάσκαλος πέφηνε βροτοῖς καὶ μέγας πόρος». Ὁπὼς εἶπε ὁ Προμηθεας.

Μία καὶ τὴν κατεβάσε στὴ γῆ ἀπάνω, τὴ γνώρισε κα ἀπὸ κοντὰ. Τροφὴ κα φυσημα πνεῦμα ἀγνο ζῶοποιο θελεῖ ἡ φῶτια. Κι ἡ ζῶη σβεῖ σιγα σιγα δίχως τροφὴ, δίχως ἀερα σταματὰ μονομίας. Καὶ ζήτησε ἡ ἐπιστῆμη με ποία σοφὴ τέχνη νὰ γενα ταχα κα ἡ ζῶη τὴ ζέστη.

Τοῦτα λοιποῦν τὰ δύο, — τροφὴ κα ἀερα — ἐχομε νὰ ἐξετασομε.

Τὶ εἶναι λοιποῦν ὁ ἀερας; Ἐνα ἀπὸ τὰ τεσσερα στοιχεῖα ἠθέλαν οἱ ἀρχαῖοι τὸν ἀερα.

Ἀς περιοριστοῦμε λοιποῦν, σε ὁ,τι ἀμεσα μας χρειαζεταί. Ὁλοὶ σημερα ξαιρομε, πὼς ὁ γυρῶ μας ἀερας εἶναι μίγμα ὀπο ἀερία 79 τὰ 100 ἀζῶτο—21 τὰ 100 περῖπου ὀξυγόνο—καὶ 2 ὡς 5 ἑκατοστὰ (0.02—0.04) στα 100 ἀνθρακικὸν ὀξυ. Παρᾶ τρεχομε καποία σπανία ἀερία, ἡλῖον, ἀργον, κλπ. Τέλος τὸ νερὸ, εἴτε ὡς ἀτιμδα, εἴτε σε στάτος ἀερίο (νεραερίο), εἶναι κα ἀφτό ἀπαραῖτητο στὸν ἀερα γιὰ τὴ ζῶη. Τὸ ἀνθρακικὸν ὀξυ εἶναι συνθετο ἀπὸ δύο στοιχεῖα, ἀνθρακα, καρβουνο δηλ. καθᾶρο C καὶ ὀξυγόνο O. σε συνθετο σῶμα CO₂—acidum carbonicum, ἀνθρακικὸν ὀξυ, Kohlensaure, ἀς τὸ ποῦμε κα ἐμεῖς *καρβονόξινο* ἀν τὸ ἐπιτρεποῦν.

Τὸ ἀζῶτο καὶ τὸ ὀξυγόνο εἶναι στοιχεῖα—ὡς τὴν ὥρα τοῦλαχιστοῦ.

Ἀς σταθοῦμε λιγακὶ ἐδῶ νὰ ἰδοῦμε, πὼς ἡ ἐρεβνα τῆς ζῶης μαζὶ καὶ τῆς φῶτιας, σταθῆκε αἰτια νὰ βρεθοῦν τὰ συστατικὰ ἀφτὰ τοῦ ἀερα.

Ὁ Ἀγγλός R. Bacon (1214—1292), εἶπε πὼς ἀπὸ τὰ συστατικὰ τοῦ ἀερα ἓνα ἐθρεφε τὴ φλόγα, καποιο ἀλλο ὁμῶς τὴν ἐσβυνε.

Ὁ περιφημὸς Leonardo da Vinci (1452—1518) κατὰλαβε, πὼς ἡ φῶτια κατὶ παίρνει ἀπὸ τὸν ἀερα καὶ πὼς σε ἀερα, πὸν ἐχει πια ἐξαντληθεῖ ἀφτό τὸ κατὶ οὔτε τὸ ζῶο μπορεῖ νὰ ζῆσει.

Ὁ περιβητοῦς Παρακελσός (Bombast von Hohenheim) (1493—1551) εἶπε «πὼς δίχως ἀερα ὅλα τὰ ζῶντα θὰ πεθαῖναν. Ἀν τὸ ξύλο καίει, αἰτια εἶναι ὁ ἀερας· δίχως ἀερα δὲ θὰ καίει».

Ὁ ἰδίος παρατήρησε, πὼς ἡ *καή*, μα καὶ ἡ ζυμῶση, ξαμῶλα καποιο ἀγρίο πνεῦμα δασικό, ὡπὼς τὸνομασε spiritus sylvestris. Τοῦτο τὸ δασικό ἀερίο τὸ ἐξετάσε κα-

τοπι ο Φλαμανδος van Helmont (1557—1644) και τονομασε geest ουθε το γερμανικό geet και ισως το γαλλικο gaz.

Ο Robert Boyle (περιφημος φυσικος και χυμικος Ιρλανδος(1627—1691) εδειξε με πειραματα στην αεραντλια, οτι ο αερας ειναι απαραιτητος για την *καή*, οπως και για τη ζωη· εξαντλωντας τον αερα απο το κουδουни της αεραντλιας ειδη πως το κερι εσβυνε—και το ποντικακι ψοφουσε.

Ο Αγγλος γιατρος John Mayer (1645—1688), το εδειξε πειραματικά. Στο κουδουни της αεραντλιας απο κατω, διχως να εξαντλησει τοναερα, παρατηρησε, πως κατοπι απο καμποση ωρα το κερι εσβυνε και το ποντικακι ψοφουσε, διχως να φανει καθολου καπνος ασφυχτικος, και συμπερανε, πως καποιο συστατικο του αερα ειχε εξαντλησει η φλογα κι η αναπνοη. Το συστατικο αφτο τονομασε πυροαεριο η ζωτικο αεριο (particulae igneo-aericae, particulae aeris vitales). Αφτο ειπε ενωνεται με τα μεταλλα στο ψησιμο και τα κανει βαρύτερα· αφτο ενεργει στη ζυμωση· κανει το μυστο κρασι· αφτο ειναι, που μετατρεπει το φλεβικο αιμα σε αρτηριακο. Ωστε αναπνοη και *καή* ειταν φαινομενα αναλογα. Ο Thomas Willis συγκαιρινος του Mayer ειπε μαλιστα, πως τα δυο ειταν οχι αναλογα, αλλα το ιδιο φαινομενο. Ο John Mayer σταθηκε λοιπον ο προδρομος του Lavoisier. Πεθανε ομως πολυ νεος και το εργο του ξεχαστηκε. Παρουσιαζεται τοτε η θεωρια του Stahl (1660—1734). Η θεωρια ηθελε, πως τα σωματα, που καιν, εχουν μεσα τους καποιο στοιχειο το *φλογιστόν*, που ξαμολιεται με την *καή*. Στο ψησιμο των μεταλλων εφεβγε το *φλογιστόν*. Ενω ειχε πια αποδειχτει με τη ζυγαρια, οτι κατοπι απο το ψησιμο τα μεταλλα γινουνταν βαρύτερα. Η θεωρια αφτη συσκοτισε ο, τι ως τοτε ειχε φωτιστει.

Ο Joseph Black (Αγγλος γιατρος, κατοπι καθηγητης της χυμιας στο Εδιμβουργο) ειχε ανακαλυψει στα 1754, πως στο ψησιμο της ασβεστοπετρας ξαμολιταν καποιο αεριο, που τονομασε σταματημενο η ακινητημενο αερα, οτι το ιδιο αεριο γενιεται και απο τη φλογα του κεριου. Το ιδιο κι απο την αναπνοη (Lixed air, δηλ. το CO₂).

Στα 1733 ο Joseph Priestley, κληρικος απο επαγγελμα και φυσιοδιφης απο ιδιοφυία, παρατηρησε, πως ο αερας, που δεν μπορουσε πγια να διατηρησει τη ζωη του ποντικου, γινοτανε πάλι αναπνόμενος, αν στο γυαλινο κουδουни μεσα εβαζε φυτα. . . . και διατυλωσε την ιδεα πως τα φυτα ειναι, που διατηρουν την ατμοσφαιρα αναπνόμεμη για τα ζωα. Η αναπνοη του ζωου ειπε μετατρεπει τον *ξεφλογιστικωμένο* αερα (το οξυγονο δηλ.) σε σταματισμενο αερα (CO₂ ανθρακικον οξυ). Παρατηρησε, πως το φλεβικο αιμα γινοτανε κοκίνο σε *ξεφλογιστικωμένο* αερα (σε οξυγονο δηλ.), πως το κοκίνο, αρτηριακο αιμα, γινοτανε φλεβικο στο *φλογιστικωμένο* αερα (στο αζωτο), στον αναφλεξιμο (στο υδρογονο) και στο σταματισμενο (C₂). Και ομως υστερ' απ' ολα τον τα σωστα ο Priestley μπερδεμενος και σταματισμένος κι αφτος απο τη θεωρια του φλογιστου εφτανε στο ακατανοητο συμπερασμα, οτι η αναπνοη χρησιμεβε για να ξεφορτώνει τον οργανισμο απο το *φλογιστόν* που μπαινει με τις τροφες. ¹⁾,

Λιγο κατοπι ο Henry Cavendish πλουσιος χτηματιας, που καταγινοτανε ολη τον τη ζωη με πειραματικες ερεβιες, βρηκε, οτι του Priestley τον *ξεφλογιστικωμένο* (dephlogisticated air, δηλ. οξυγονο) αερα καιοντας τον σε ορισμενες αναλογιες με αναφλεξιμο αερα (inflammable air, δηλ. υδρογονο) τα 2 αερια γινουνταν αφαντα και στον τοπο τους φανιζοτανε νερο. Ο Cavendish λοιπον πρωτος βρηκε, οτι το νερο γινοτανε απο ενωση δυο στοιχειων υδρογονου και οξυγονου σε ορισμενες αναλογιες.

Ετσι περι τα 1780 ειχαν πια βρεθει τα αερια, που γεννουσε η φλογα και η αναπνοη. Και ομως αφτοι οι ιδιοι, που ειχαν ανακαλυψει ολα τουτα δεν κατορθωναν να δωσουν την αποδειξη, οτι και στην αναπνοη η χυμικη πραξη ειταν η ιδια, οπως στην *καή*.

Το *φλογιστόν* μπερδεβε, συσκοτιζε το νου. Και ομως κατι πολυ σημαντικό κρυβοτανε στην πλανη εκεινη. Το *φλογιστόν*, ελεγε η θεωρια, φεβγει με την *καή* και βεβαια· κατι ειναι το φως και η ζέστη, υλικο αφθαρτο τα ειθελε κι αφτα η θεωρια του *φλογιστου*, οπως και την αλλη ολη υλη. Υλη δεν ειταν: εκει ειταν η πλανη, λεμε σημερα. Κατι αφθαρτο ομως ειταν· ειναι μαλιστα κατεξοχα αφθαρτο, οπως το θεμε σημερα· ειναι η ενεργια. Μεσ τη θεωρια εκεινη κρυβοτανε σα διαίτηση η σημερινη θεωρια της ενεργιας.

Ενω λοιπον οι Αγγλοι ερεβνητες και ιδιαιτερα ο Priestley και ο Cavendish κλωθογυρουνουσαν, οπως λει ο Sir Arthur Keith γυρω στο προβλημα, ο Lavoisier πηγε στο κεντρο ολοίσα, στην καρδια του. Νεοτερος απο τους δυο κατα 10—12 χρονια ειταν ο ανωτερος, ο αξιοτερος χυμικος του καιρου. Οι φιλοσοφικες του ιδεες ειταν οπως των εγκυκλοπαιδιστων του 18 αιωνα. Ο πρωτος του σκοπος ειταν ναποδειξει, οτι γενικα στις χυμικες πραξεις (ενωση, συνθεση, ξεσυνθεση, διαλυση, αναλυση) οι μαζες μενουν αμεταβλητες. Και οτι η ζέστη, που αλλαζει το *στάτος* της υλης, δεν αλλαζει το βαρος της. Η αφταρσια της υλης επρεπε να βεβαιωθει παντου με τη ζυγαρια.

Το προβλημα της αναπνοης το καταπιαστηκε αργοτερα ο Lavoisier κι εδειξε, οτι και στην αναπνοή το ιδιο υλικο C., καρβουνο απο το σωμα, ενωνεται με το ιδιο συστατικο του αερα το οξυγονο στην ιδια χυμικη ενωση, το αεριο CO₂. Ωστε και η αναπνοη ειναι *καή*, και οπως εξω απο το σωμα η *καή* γεννα ζέστη ετσι και μεσ το σωμα η αναπνοη, *καή* κι αφτη, γεννα ζέστη.

Για να αποδειχτει αφτο επρεπε να μετρηθει το ποσό CO₂, που βγαινει απο τον οργανισμο με την αναπνοη και στον ιδιο καιρο να μετρηθει η ζέστη που γενιεται απο τον οργανισμο. Το CO₂, το αεριο αποκαίδι, που βγαινει απ' τα πλεμονια ηξαιρε να το μετρα ο Lavoisier.

Της ζέστης το μετρημα το κατορθωσε με τον Laplace.

Μαζα *ζεστομέτρα* πηραν τον παγο. Το ζωντανο (ινδοχοιρο ζυγιασμενο) το βαζουν σε κουτι· γυρω σ' ετοντο, (σ' ενα αλλο κουτι μεσα) βαζουν παγο. Η απο το ζωντανο αχτιδοβολουσα ζέστη λιωνει σιγα σιγα τον παγο και καταχωνιαζεται μεσ το νερο, που γινεται ολοενα απο τον παγο. Καταχωνιαζεται ως ενεργεια στατικη των μοριδιων των νερου· ενεργεια του *μεταστατωμοῦ* απο παγο σε νερο: γι αφτο και η θερμοκρασια του νερου μενει οση ειταν η θερμοκρασια του παγου.

Ζυγιαζοντας λοιπον το νερο, που εδωσε ο παγος και πολλαπλασιαζοντας το βαρος του με 80, εχεις το ποσό ζέστη, που εχυσε το ζωντανο, όσο διαρκουσε το

¹⁾ Για περισσοτερα καθεκασια βλεπε Weiss, Travail musculaire et chaleur animale, 1909.

πειραμα. Το πολλαπλασιάζεις με 80 γιατί 1 χλγρ. παγος για να δώσει νερο 0, κατοχωνιάζει 80 καλορίες (79 καλ. 25 σωστα).

Στον ιδιον καιρο μετρον το οξυγονο, που εισαγει και το CO₂, που εξαγει το ζωο με την αναπνοη.

Και ειβραν λοιπον, οτι η ζέστη, που εχυνε το ζωο στο ζεστόμετρο ειτανε τοση, οση ειδνε καιουμενο στο ιδιο ζεστόμετρο καρβουνο (C) τοσο, οσο ειδειχνε και η αναλυση του CO₂ της αναπνοης. Τοσο περιπου, οχι σωστα σωστα, γιατι ο Lavoisier παρατηρησε, πως η μετροημενη ζέστη ειταν καπως περισσοτερη και οξυγονο καπως περισσοτερο πηγαινε απ' οσο παρουσιαζε το CO₂. Και κατι αλλο λοιπον εξον το C καιοτανε μες τον οργανισμο. Το κατι αφτο ειναι το υδρογονο (H), που ενωνεται με το οξυγονο σε νερο H₂O. Κι αφτη λοιπον η χυμικη ενωση ειναι καή, ειναι πηγη ζεστογονίας.

Ποσο απλα τα πειραματα, μα και ποσο φωτεινα: Ο Lavoisier ειταν βεβαια δεινος στην δυσκολη τεχνη να ρωτα τη φυση με το πειραμα. Μα οχι λιγοτερο δεινος στην οχι εφκολοτερη τεχνη της διαλεχτικης, που ξαιρει ναδραχνει το προβλημα, να βρισκει τους κομπους, να διατυπωνει σωστα τις αποριες. «Τοις εϋπορῆσαι βουλομένοις προϋργον τὸ διαπορῆσαι καλῶς· ἢ γὰρ ὕστερον εϋπορία λύσει τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστί». Ειπε ο Ἀριστοτελης.

Κι αληθινα, ευπορια επακρλουθησε τις ερεβνες του.

Απο καιρο σαν αποηζιά της γνωμης του Αριστοτελη εμενε η ιδεα, οτι τα πλεμονια ειταν σαν κρυωτικη συσκευη, σαν ψυκτηρας γυρω στην καρδια Αφτη ειταν η εστια, που γεννοισε κι εχυνε στο σωμα ζέστη και ζωη. Κι ο Harvey ως το τελος της ζωης του αφτη τη γνωμη ειχε για την αναπνοη.

Αλλοι φρονουσαν, οτι η ζέστη γενιοτανε απο την τριβη των αιμοσφαιριδιων απανω στα τοιχωματα των αγγειων. Ο περιφημος φυσιολογος Haller (1765) φρονουσε πως η αναπνοη, το εργο δηλ. των πλεμονιων, ειταν να σπρωχνει τον αερα στο λαρυγγα για τη φωνη.

Το πιο παραξενο ειναι, πως κ ο ιδιος ο Lavoisier ως τα 1774 δεν ειχε κατορθωσει ακομα να εξηγησει, πῶς και γιατι τα ζωα ψοφουσαν σε περικλειστο χωρο.

Απο τα φαινομενα του ζωϊκου οργανισμου το πιο παραξενο ειναι η αναπνοη. Ξαιρομε, πως ειναι απαραιτητη για τη ζωη· πως το σταματισμα της φερνει το θανατο· μα το καθαφτο το εργο της παραξενης αφτης λειτουργιας ως τωρα μας εμενε αγνωστο. Αφτα ελεγε ο Lavoisier, πριν καταπιαστει το προβλημα.

Η πειραματικη του ερεβνα (1774—1785) διαλυσε τα μυστηρια, φωτισε τα καθεκαστα, τοποθετησε το καθε τι στη θεση του κι ειδειξε, πως και στην αναπνοη γινοτανε, ο,τι και στο λυγνο, που καιει.

Ετσι εβαλε και της φυσιολογικης επιστημης τα θεμελια.



H. WELFFLIN

Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Ἡ Ἀναγέννηση καὶ ἡ ἀρχαιότητα.

Σύμφωνα με την πιο διαδομένη γνώμη οι καλλιτέχνες του XV αιώνα εμπνεύστηκαν από αρχαία μνημεία, που έβλεπαν γύρω τους, θέλοντας όμως να εκφράσουν τη σκέψη τους, κυριαρχήθηκαν από προσωπικά συναισθήματα τόσο δυνατά, που ξέχασαν το πρότυπο για να δώσουν μορφή στις υποβολές της δικής τους φαντασίας. Οι καλλιτέχνες του XVI αιώνα, σύμφωνα με την ίδια γνώμη, προικισμένοι με λιγότερη πρωτοτυπία, άφωμοίωσαν πιο εύκολα τα καλλιτεχνικά πρότυπα, που τους άφησε ο Ρωμαϊκός πολιτισμός.

Μια τέτια αντίληψη προϋποθέτει, ότι οι αντιπρόσωποι των δυο εποχών κοίταζαν την αρχαιότητα με τον ίδιο τρόπο· και αυτό ίσα ίσα μάς φαίνεται συζητήσιμο.

Ἄν, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὴν ἐρευνα μου, ἡ φύση παρουσιάστηκε διαφορετικὴ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων τοῦ XV καὶ XVI αἰώνα, εἶναι εὐκολονόητο ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυὸ τεχνοτροπιῶν εἶδαν μὲ ἄλλη προοπτικὴ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔργα. Οἱ ἄνθρωποι διακρίνουν πάντα γύρω τους ἐκεῖνο, πὸν ζητοῦν ἀπὸ φυσικὸ σπρωξιμο καὶ χρειάζεται μακριὰ ἀνάπτυξη τοῦ καθαροῦ λογικοῦ, πρῶμα πὸν δὲν ἦταν δυνατὸ σὲ μιὰ ἐποχὴ τόσο παραγωγικὴ σὲ καλλιτεχνικὴ δημιουργία—γιὰ νὰ τινάξῃ τὰ δεσμὰ τῆς ἀπλοϊκῆς αὐτῆς ἀντίληψης.

Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι, μὸλο πὸν ἀνάπτυξαν ὅμοια προσπάθεια γιὰ νὰ πλησιάσουν τὸ Ρωμαϊκὸ πολιτισμὸ, οἱ πρόδρομοι καὶ οἱ κλασικοὶ τῆς Ἀναγέννησης, ἔφτασαν σὲ συμπεράσματα διαφορετικὰ, μὸνο καὶ μὸνο γιὰτι καθένας ἔβλεπε τὴν ἀρχαιότητα μὲ ἄλλο τρόπο, ζητοῦσαν δηλαδή, ἀπλούστατα, στὰ ἀρχαῖα ἔργα τὸ προσωπικὸ τους ἀντιφέγγισμα. Ἄν λοιπὸν ὁ XVI αἰώνας μάς φαίνεται πὸν κοντὰ στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸ XV, ἀφορμὴ εἶναι, ὅτι μὲ τὴν ἐξέλιξη τὴν ἀπόλυτα φυσικὴ ἢ πρώτη ἀπὸ τὴς ἐποχῆς αὐτῆς ἄρχιζε νὰ δημιουργῆ ἔργα ἀνάλογα μὲ τὴν κλασσικὴ Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ φαίνεται καθαρώτατα μὸρὸς στὰ ἀρχιτεχονικὰ ἔργα.

Εἶναι πασίγνωστο, πῶς οἱ καλλιτέχνες τοῦ XV αἰώνα, ἔλεγαν ὅτι εἶχαν σκοπὸ νὰ ζωντανέψουν στὰ οἰκοδομήματα τους τὴς «παλιῆς καλῆς ἀρχῆς». Καὶ ὅμως πόση ἀπόσταση ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ ὄνειρο καὶ τὰ ἀποτελέσματα, πὸν κατορθώθηκαν! Ἡ προσπάθεια, πὸν βάλανε οἱ πρόδρομοι τῆς Ἀναγέννησης νὰ ἀναστήσουν τὴν ἀρχαῖα ἀρχιτεχονικὴ ἔμεινε τόσο ἀκαρπῆ, ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσουμε, ἂν δὲν εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τὸ ἀντίθετο, ὅτι δὲν ἤξεραν τὰ ρωμαϊκὰ μνημεία παρὰ

μόνο από την προφορική παράδοση, Δανείζονταν, είναι αλήθεια, μερικά στοιχεία της αρχαίας αρχιτεκτονικής, μεταχειρίζονταν τους κίονες, τα τόξα, όμως τα συνδυάζαν όλα μ' έναν τόσο ιδιόρρυθμο τρόπο, ώστε το αποτέλεσμα, πού κατάφεραν, είναι ολότελα διαφορετικό από το πρωτότυπο. Και όμως οι αρχιτέκτονες αυτοί παρατήρησαν, θαύμασαν, σπούδασαν τα αρχαία μνημεία: ήταν εξάλλου απόλυτα πεισμένοι, ότι τα μιμήθηκαν στα χίτριά τους.

Τροποποιώντας αυθαίρετα στην πρόσοψη του Αγίου Μάρκου στη Ρώμη τα τόξα, πού παράλαβε από το Κολοσσαίο, ο δημιουργός του αρχιτεκτονικού εκείνου συνόλου δεν είχε την πρόθεση να χειραφετηθῆ από το πρότυπο του σε τέτιο βαθμό, πού να αλλάξῃ το πνεῦμα του. Φανταζότανε μόνο με ἀφέλεια, ότι ο τρόπος, πού αὐτὸς συνάρμοζε τις ἀναλογίες, συμβιβαζότανε καλύτερα με την ἐντύπωση τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, πού ζητοῦσε τίμια νὰ ξαναφέρῃ. Χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν αὐτὸς καὶ οἱ σύγχρονοί του, ἐνῶ δανείζονταν ἀπὸ τὸ καθαρὰ μορφικὸ μέρος, παρουσίαζαν μίαν ἀντίληψη τῆς τέχνης ἀπόλυτα πρωτότυπη.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ μελετήσῃ κανεὶς ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, τὴν ἐπίδραση, πού ἄσκησαν στὴν Ἀναγέννηση, οἱ διάφορες ῥωμαϊκὲς θριαμβικὲς ἀψίδες. Γιὰ πολὺν καιρὸ ἓνα οἰκοδόμημα τόσο κλασικὸ σὰν τὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου ἀγνοήθηκε ἀπόλυτα, τὴ στιγμή πού ἀρχαϊκὲς μορφὲς σὰν τὰ οἰκοδομήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου στὸ Ρίμινι καὶ στὶς ἀκόμη πιὸ μακρινὲς πόλεις βοῆκαν ἠχώ στὸς καλλιτέχνες τῆς πρώτης Ἀναγέννησης. Μόνο πολὺ ἀργότερα ὅταν ὕστερ' ἀπὸ μιὰ φυσικὴ ἐξέλιξη ἦρθε ἡ κλασικὴ σχολή, μόνο αὐτὴ ἀφομοίωσε τότε χωρὶς προσπάθεια καθαρὰ «κλασικὰ» πρότυπα σὰν τὶς ἀψίδες τοῦ Τίτου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου.

Ἀνάλογες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ γίνουν πάνω καὶ στὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα.

Οἱ καλλιτέχνες τῆς Ἀναγέννησης ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ, πού τόσο θαύμαζαν, ἔπαιρναν μὲ τὸ πιὸ ἀλάθειο γοῦστο μόνο στοιχεῖα, πού μποροῦν νὰ ἀφομοιώσουν, ἐκεῖνα δηλαδὴ, πού τὴν ὁμορφιά τους ἦταν ἔτοιμοι νὰ τῆ, συλλάβουν. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ βεβαιώσουμε, ὅτι τὰ ἀρχαῖα μνημεία, πού ἀντιπροσώπευαν τέχνη φτασμένη στὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς ὀριμότητος¹⁾, πού μερικὰ μάλιστα τὴν εἶχαν κιόλας ξεπεράσει, δὲν εἶχαν καμιά ἐπίδραση στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἰταλικῆς τέχνης καὶ δὲ βοήθησαν καθόλου τὸ ὄριμασμα τῆς. Ὅταν οἱ πρόδρομοὶ τῆς Ἀναγέννησης χρησιμοποιοῦσαν ἓνα στοιχεῖο δανεισμένο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ μεταμόρφωναν ἀπὸ τὴ ρίζα, ὅπως ἔκαναν ἀργότερα οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ μπαρόκ καὶ ροκοκό, πού τόσο ἀγαποῦσαν τὴ σχηματοποίηση. Στὸ XVI αἰῶνα ἡ τέχνη φτάνει σ' ἓνα βαθμὸ ἀνωτερότητας, πού τῆς ἐπιτρέπει νὰ στέκεται γιὰ λίγες φευγαλέες στιγμὲς με ἀντικειμενικότητα ἀπέναντι στὴν ἀρχαιότητα. Αὐτὸ ὅμως εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ἡ συνέπεια μιᾶς ἰδιαίτερης ἐξέλιξης τῆς τέχνης καὶ δὲν ἔρχεται ὕστερ' ἀπὸ ἀρχαιολογικὲς μελέτες καὶ ἀκαδημαϊκὲς μίμησες. Τὸ μεγάλο ποτάμι τῆς Ἀναγέννησης ἀκολουθοῦσε

1) Σημ. Μετ. Ἐννοεῖ βέβαια ὁ Wölfflin τὰ ἀγάλματα τῆς κλασικιστικῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, τὰ μόνον γνωστὰ τότε στὴν Ἀναγέννηση. Ἀξίζει, με τὴν εὐκαιρία αὐτή, νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι στὴν «Κλασικὴ Τέχνη» του δὲν κάνει ὁ W. διάκριση ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐποχὲς τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἱστορικὸς τῆς νεώτερης τέχνης, δὲν εἶχε, φαίνεται ξεχωρίζει τὴν ἀρχαία τέχνη στὶς περιόδους, πού τὴ διακρίνουν οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ τὴ μεταχειρίζεται με γενικότητα.

τὸ δρόμο του καὶ ὁ XVI αἰῶνας θάροχόταν ὅπως ἦρθε, ἀκόμα καὶ ἂν οἱ ἀρχαῖες μορφὲς δὲν εἶχαν ὑπάρξει. Τὸ αἴσθημα γιὰ τὴν ὁμορφιά τῶν γραμμῶν, πού κυριάρχησε στὸ XVI αἰῶνα, εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Belvedere, ὅπως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ προτίμηση τῆς κλασικῆς γαλήνης δὲν προέρχεται καθόλου ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν «Νιοβιδῶν»¹⁾.

Δύσκολα συνηθίζει κανεὶς νὰ ζητᾷ στὰ ζωγραφικὰ ἔργα τοῦ XV αἰῶνα τὰ ἔχνη ἐμπνευσης ἀντλημένης ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Δὲν εἶναι ὅμως λιγώτερο βέβαιο, ὅτι ἓνας ζωγράφος σὰν τὸ Botticelli ἀκολουθοῦσε ἀρχαῖα πρότυπα στὶς μυθολογικὲς του παραστάσεις. Θὰ φανῆ ἴσως παράξενο, κι ὅμως εἶναι ἐξακριβωμένο, ὅτι παρασταίνοντας τὴν Ἀφροδίτη στὸ ὄστρακο, ἢ σκηνοθετώντας τὴ «Συκοφαντία» τοῦ Ἀπελλῆ, πίστευε εἰλικρινᾶ, ὅτι ἔτσι θὰ τὰ ἔδινε κι ἓνας ζωγράφος τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ «Ἀνοιξη» ὅπου παρουσιάζεται ἡ ἀρχαία θεὰ τοῦ Ἔρωτα με τὰ χρυσοκόκκινα λαμπερὰ φορέματα τριγυρισμένη ἀπὸ τὴν ἀνθήση καὶ τὶς ἀνάλαφρες νύφες πίστευε, ὅτι ἦταν ἐμφυχωμένη ἀπὸ ἀρχαῖο πνεῦμα. Καὶ ὅμως ἡ Ἀφροδίτη στὸ ὄστρακο (Εἰκ. 1), πού παρασέρονται ἀπὸ τὰ κύματα, δὲ μοιάζει καθόλου με τὶς ἀρχαῖες συννόματες τῆς καὶ οἱ Χάριτες τῆς «Ἀνοιξης» κάθε ἄλλο παρὰ συγγενεῖον με τὰ ἀνάλογα δημιουργήματα τῶν ἀρχαίων. Κι ὅμως ὁ καλλιτέχνης χωρὶς ἄλλο δὲν προσπάθησε νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ πρότυπο του ἀπλούστατα στὴν περιοχὴ τῆς ζωγραφικῆς ἔπαιρνε τὶς ἐλευθερίες, πού οἱ συνάδερφοί του οἱ ἀρχιτέκτονες εἶχαν ἐφαρμόσει, ὅταν, μὴ πού ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀρχαῖα μνημεία, λέπτυναν τὶς κολόνες, μεγάλωναν τὸ τέντωμα τῶν τόξων καὶ πολλαπλασίαζαν τὰ κοσμήματα. Ἄν σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐρχόταν ἓνας Winckelmann νὰ συζητήσῃ γιὰ τὴν «εὐγενεὴ ἀπλότητα καὶ τὸ ἤρεμο μεγαλεῖο» τῆς ἀρχαίας τέχνης, κανεὶς δὲ θὰ τὸν καταλάβαινε. Στὶς ἀρχὲς τοῦ XV αἰῶνα εἶχε γίνει προσέγγιση σ' ἓνα τέτιο ἰδανικόν, μὰ οἱ σοβαρὲς προσπάθειες τοῦ Niccolò d' Arezzo, τοῦ Nani di Banco, ἀκόμα καὶ τοῦ Donatello δὲ βοῆκαν μιμητές. Ὅσο προχωροῦσε ὁ αἰῶνας, τόσο περισσότερο ζητοῦσαν τὴν κίνηση καὶ τόσο ἀγαποῦσαν τὸ πλοῦτος τῶν διακοσμῆσεων.

Τὸ αἴσθημα τῆς μορφικῆς ἐμφάνισης τοῦ ἔργου τέχνης ἄλλαξε σημαντικὰ, χωρὶς κανεὶς νὰ φαντάζεται, ὅτι ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Μήπως ἀκριβῶς τὰ ἔργα τῶν Ρωμαίων δὲν παρουσίαζαν τὰ πιὸ ὠραῖα παραδείγματα ἀπὸ κλημῆνες μορφὲς, πτυχὲς πού ἀνεμίζονται καὶ μήπως ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ μνημεία δὲν ἀντλοῦσαν, ἀδιάκοπα διακοσμητικὰ μοτίβα γιὰ τὰ ἐπιπλα, τὰ φορέματα, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ δημιουργήματα; Οἱ καλλιτέχνες τοποθετοῦσαν κατὰ προτίμηση στὸ βάθος τῶν πινάκων τοὺς ἱστορικὰ οἰκοδομήματα καὶ ἡ προτίμηση στὰ κατασκευάσματα αὐτὰ ἦταν τόσο ζωηρή, ὥστε οἱ ζωγράφοι δὲν ἔπαιναν ν' ἀναπαρασταίνουν στὶς τοιχογραφίες τοὺς, κάποτε μάλιστα δυὸ φορές, τὴν ἀψίδα τοῦ Κωνσταντίνου, πού εἶχαν ἀδιάκοπα μπρὸς τὰ μάτια τους. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι δὲν τῆς ἔδιναν τὴν πραγματικὴ τῆς ὄψη, μὰ τὴ φανταχτερὴ καὶ πολὺχρωμὴ ἐμφάνιση, πού ἀνταποκρινότανε στὸ γοῦστο τους. Κάθε φορὰ πού οἱ καλλιτέχνες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς χρησιμοποιοῦσαν ἀρχαῖα μοτίβα, προσπαθοῦσαν νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς πολὺχρωμῆς, σχεδὸν μυθικῆς μεγαλοπρέπειας. Ἐξερευνώντας τὸ βασίλειο τῶν ἀρχαίων

1. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ τῶν παιδιῶν τῆς Νιόβης, πού σκοτώνονται ἀπὸ τὰ βέλη τῶν παιδῶν τῆς Λητώ, τοποθετημένα τώρα στὶς Οἰφίτι τῆς Φλωρεντίας, δὲν ἦταν ἀκόμα γνωστὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ XVI αἰῶνα.

ζητούσαν εκεί περισσότερο το χαμόγελο παρά την αυστηρότητα. Ἡ προτίμηση τους ἦταν γιὰ τὰ γυμνά ἐκείνα ὄντα τὰ ξαπλωμένα στὸ χόρτο, τὰ στολισμένα μὲ λαμπερές ἐσάρπες, πὸν τὰ ὠνόμαζαν Ἄρη καὶ Ἀφροδίτη. Τέτια πλάσματα ἦταν ἑκατὸ λεῦγες μακριὰ ἀπὸ τὰ μαρμάρινα ἀγάλματα καὶ οἱ δημιουργοὶ τους δὲν κουράζονταν νὰ δείχνουν τὴν προτίμηση τους γιὰ τὶς πολύχρωμες συγκεντρώσεις, τὶς ἀστραφτερές σάρκες καὶ τὰ ἀνθισμένα λειβάδια. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ XV αἰώνα δὲν εἶχαν καθόλου τὸ αἶσθημα τῆς ἀρχαίας αυστηρότητας. Διάβαζαν βέβαια τοὺς ρωμαίους ποιητές, ὅμως ἔβαζαν ἄλλοῦ τὸν τόνο τους. Οἱ παθητικοὶ στίχοι τοῦ Βιργίλιου ἔμεναν ἀκατανόητοι. Οἱ γενιές ἐκεῖνες δὲν ἦταν ἀρκετὰ ὠριμες γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ μέρη, πὸν ἀργότερα θὰ βρῖσκανε τόση ἠχὼ στοὺς ἀπόγονους τους, μέρη σὰν τὰ λόγια τῆς Διδῶς, ὅταν ξεψυχᾷ: *Et magna mei sub terras ibit imago*: Ἡ παρατήρηση αὐτὴ μπορεῖ νὰ σταθῇ καὶ γιὰ τὶς ζωγραφικὲς ἐπίχρωσες τοῦ XV αἰώνα, ὅπου βλέπουμε τὰ ἀρχαῖα θέματα νὰ παίρνουν μιὰν ἐρμηνεία ὀλοτέλα ἀπροσδόκητη. Χρειάζονταν τότε πολὺ λίγα πράγματα γιὰ νὰ προσαρμοστῇ ἡ σκέψη στὴ θύμηση τῆς ἀρχαιότητας. Αὐτὸ τουλάχιστο βγαίνει ἀπὸ μιὰν ὄραία περιγραφή, πὸν μᾶς δίνει ὁ Βεσπασιάνο σχετικά μὲ τὸν οὐμανιστὴ Niccolò Niccoli.

«Τὸ τραπέζι, μᾶς λέει ὁ συγγραφέας, σκεπασμένο μ' ἓνα ὀλόασπρο τραπεζομάντηλο, ἦταν στολισμένο μὲ ἀρχαῖα ἀγγεῖα καὶ πολύτιμα ποτήρια. Ὁ Νικολὸ ἔπινε σ' ἓνα κρυστάλλινο ποτήρι...» Καὶ παρακάτω ἐξακολουθεῖ: «*a vederlo in tavola così antico, come era, era una gentilezza!* (ἦταν μιὰ χαρὰ νὰ τὸν βλέπη κανεὶς καθισμένον στὸ τραπέζι... ἔτσι ἀρχαῖον!). Ἡ περιγραφή αὐτὴ εἶναι γιομάτη ἀπὸ ἓνα χαριτωμένον ἀρχαῖσμο καὶ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδέα, πὸν ἐπικρατοῦσε στὸ XV αἰώνα γιὰ τὰ βιργιλιανὰ κοστουμῖα. Ποτὲ δὲ θὰ βροῦμε ὅμοια παρατήρηση στὸ XVI αἰώνα. Ἡ ἀληθινὰ κλασικὴ αὐτὴ ἐποχὴ ἦταν δυνατὸ ποτὲ νὰ ταυτίσῃ τὴν ἰδέα τῆς εὐγενικῆς ἀρχαίας στάσης μ' ἓναν ἄνθρωπο, πὸν κάθεται στὸ τραπέζι καὶ τρώει;

Οἱ νέες ἀντίληψεις γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια καὶ ὁμορφιὰ πλησίασαν τὴν Ἀναγέννηση στὴν ἀρχαιότητα. Ἀμέσως οἱ προτιμήσεις τῶν δυὸ ἐποχῶν ἔγιναν ὅμοιες καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς κατάστασης αὐτῆς ἦταν, ὅτι οἱ καλλιτέχνες τοῦ XVI αἰώνα κινήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ δώσουν σὲ πιστὴ ἀναπαράσταση μορφὲς δανεισμένες ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἱστορία. Ὁ Βιργίλιος, λόγου χάριν, χάνει τὴν ἐμφάνιση ἀνατολίτη μάγου, πὸν τοῦ ἔδιναν στὸν περασμένον αἰώνα καὶ γίνεται λατῖνος ποιητὴς καὶ οἱ ἑλληνικοὶ καὶ ρωμαῖκοὶ θεοὶ ξαναπαίρνουν τὴν αὐθεντικὴ τους σφραγίδα.

Ἀρχίζουν τότε νὰ βλέπουν τὴν ἀρχαία τέχνη ἀκριβῶς, ὅπως εἶναι. Ὁ ἄλλοι-

1. Σημ. Μετ. Ἀμφισβητοῦμε τὴν ἰδέα αὐτὴ τοῦ Wölfflin. Κανεὶς βέβαια δὲ θὰ ἀρνηθῇ, ὅτι στὴν προχωρημένη Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση κατανοήθηκαν οἱ ἀρχαῖοι καλύτερα ἀπ' ὅτι στὴν πρώτῃ Ἀναγέννηση ὅτι ὅμως εἶδαν τότε τοὺς ἀρχαίους «ἀκριβῶς ὅπως εἶναι» αὐτὸ εἶναι καὶ ἀπίθανο καὶ ἔρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὰ συμπεράσματα, πὸν βγαίνουν ἀπὸ τὰ λίγο προηγούμενα: Ἀφοῦ στὸ XV αἰώνα εἶδαν τοὺς ἀρχαίους μὲ τὸ πρῶμα τῆς τότε πραγματικότητας, γιατί δὲν ἔγινε αὐτὸ καὶ στὸ XVI; Κι ἀκόμα περισσότερο: ποῖος μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώσῃ, ὅτι σήμερον πὸν κατέχουμε τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸν πολὺ πᾶν τέλεια καὶ σὲ βάθος καὶ σὲ πλάτος, ἔχουμε τὴν ἀληθινὴν του εἰκόνα; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι γιὰ μᾶς ἰσχύει ὁ ἴδιος νόμος, νὰ βλέπουμε δηλαδὴ τὴν ἀρχαιότητα ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ φακὸ τῆς δικῆς μας πραγματικότητας.

κὲς παραισθήσεις παύουν. Ἀπὸ τότε ὅμως παρουσιάζεται ὁ κίνδυνος νὰ χαθοῦν οἱ καλλιτέχνες, πὸν ἡ προσωπικότητά τους δὲ μπορεῖ ν' ἀνθέξῃ στὴν ἐπαφὴ μὲ πρότυπα ξένα στὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ τὴν ἐποχὴ τους.

Ἄν παραβάλουμε τὸν «Παιονασσό» τοῦ Ραφαήλ μὲ τὴν «Ἀνοιξη» τοῦ Botticelli θὰ καταλάβουμε μὲ ποιὸν τρόπο φαντάζονταν στὴν προχωρημένη Ἀναγέννηση μιὰ ἀρχαία σκηνή. Ὅσο γιὰ τὴν «Ἀθηναϊκὴ Σχολή»¹⁾ συναντοῦμε ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορά στὸ μισοσκότεινο τοῦ φόντου τὸν Ἀπόλλωνα, πὸν φαίνεται ἀρκετὰ ἀρχαῖος. Δὲ θὰ ζητήσουμε, ἂν ἡ μορφή αὐτὴ πάθῃ ἢ ὄχι ἀπὸ ἀρχαῖο δαχτυλιόλιθο. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι κάθε θεατῆς σκέπτεται μὲρὸς σ' αὐτὴ ἄθελα τοῦ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἔργα.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ καλλιτέχνες παρασταίνουν ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ ἀρχαῖα ἀγάλματα ἀφίνοντας τους τὴν ἱστορικὴ τους σφραγίδα. Τὸ αἶσθημα γιὰ τὶς γραμμὲς καὶ τοὺς ὄγκους ἔδωσε στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία νέους ὄρους, πὸν ἔφεραν τὴ συνεννόηση ἀνάμεσα σὲ δυὸ πολιτισμοὺς χωρισμένους μὲ πολλοὺς αἰῶνες. Ἡ κατανόηση αὐτὴ δὲν περιορίζεται στὸ γυμνὸ φαίνεται καὶ στὴν παράσταση τῶν φορεμάτων καὶ στὴν εὐγένεια τῆς χειρονομίας. Ὅσο γιὰ τὰ φορέματα μιὰ κάποια συγγένεια πνεύματος ἀνάμεσα στὴν Ἀναγέννηση καὶ στὴν ἀρχαιότητα ἄρχισε νὰ φαίνεται σὲ μερικὰ ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ XV αἰώνα.

Ὅς τόσο, οἱ μεγάλοι μαῖτρο ἔμειναν ἀνεξάρτητοι. Πῶς ἄλλωστε θὰ ἦταν μεγάλοι, ἂν δὲν εἶχαν διατηρήσει τὴν πρωτοτυπία τους; Μὲ τὸ νὰ δανειστοῦν τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο μοτίβο, νὰ ἐμπνευστοῦν ἀπὸ κείνο ἢ τοῦτο τὸ πρότυπο δὲ θὰ πῆ, ὅτι ἔγιναν ξεροὶ μιμητές. Ἄν ἡ ἀρχαιότητα ἔπαιξε κάποιο ρόλο στὴν καλλιτεχνικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ Μιχαήλ Ἀγγελου, τοῦ Ραφαήλ, δὲν εἶχε μπῆ στὸ στάδιο τους παρά σὰ στοιχεῖο δεύτερης γραμμῆς. Ἡ πλαστικὴ ὅμως κινδύνευε περισσότερο νὰ χάσῃ τὴν πρωτοτυπία της. Ὁ Σανσοβίνο στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα προσπάθησε νὰ δώσῃ κλασικιστικὴ ἐμφάνιση στὰ νεκρικὰ μνημεῖα τῆς Santa Maria di Popolo. Σχετικὰ μὲ τὰ παλιότερα ἔργα, σὰν τὰ μνημεῖα τοῦ Pollainolo στὸν Ἅγιο Πέτρο, τὰ δημιουργήματα αὐτὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση, ὅτι προετοιμάζουν μιὰ νεορωμαϊκὴ τεχνοτροπία. Ὅς τόσο ἡ παρουσία τοῦ Μιχαήλ Ἀγγελου ἔφτασε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν τέχνη νὰ χωθῇ στὸ ἀδιέξοδο στεῖρας μίμησης. Κι ἂν στὴ φιλοδοξία τοῦ Ραφαήλ βλέπη κανεὶς τὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη προσέγγιση στὸν πολιτισμὸ τῶν ἀρχαίων, πρέπει ν' ἀναγνωρίσῃ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅτι ὁ καλλιτέχνης αὐτὸς ἔφτασε στὶς ψηλὲς κορυφές, χωρὶς νὰ μεταχειριστῇ στοιχεῖα ξένα καὶ στὴ φύση καὶ στὴν τέχνη του.

Ἄξιζι νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ποτὲ οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ χτίσουν σωστὰ ἀντίγραφα τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀγαποῦσαν τὰ ρωμαῖκὰ ἔρεϊπια, καταλάβαιναν τὴν ἀπλότητα τους, ἀφοῦ πρῶτα μὲ τὴν πρωτοβουλία τους ἔδωξαν τὴν προτίμηση τῆς προηγούμενης ἐποχῆς γιὰ τὶς βαριὲς διακόσμησης. Ἐχτιμοῦσαν τὶς ἀναλογίες τους, ἀφοῦ πρῶτα, ὀλοτέλα ἀνεξάρτητα, εἶχαν ἀναπτύξει τὸ αἶσθημα τους γιὰ τὶς ἀναλογίες. Ἐτσι αἰσθάνονταν

κότητας. Τὸ μόνο, πὸν θὰ μπορούσε νὰ βεβαιώσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία εἶναι, ὅτι οἱ ἀντιζευμενικότερες ἐποχὲς βλέπουν περισσότερα στοιχεῖα μιᾶς περασμένης ἐποχῆς ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς.

1. Περιφρημὸς πίνακας τοῦ Ραφαήλ.

την ανάγκη να ικανοποιήσουν την ξυπνημένη περιέργεια τους, παίρνοντας μέτρα, κάνοντας ανασκαφές, όπως έκανε ο Ραφαήλ, συνεπαρμένος από την αρχαιολογική επιστήμη. Ιστορικές γνώσεις άρχιζαν να καθορίζονται και να κάνουν φανερές στα αρχαία έργα τεχνοτροπίες διαφόρων εποχών.

Μ' όλες όμως τις γνώσεις, που καταχτούσε ή περίοδο αυτή της Αναγέννησης, δέ χάνει καθόλου την εμπιστοσύνη στις δικές της πηγές και μένει ολότελα συγχρονισμένη. Όσο για τον Vignole, τον Παλλάδιο και τους άλλους μεγάλους αρχιτέκτονες, που σπούδασαν με τόση άφοσίωση τα ξειρία της κλασικής αρχαιότητας, χαρακτηριστικό είναι ότι άνοιξαν τον ίδιο καιρό το δρόμο στην τεχνοτροπία, που ονομάστηκε barocco. (Όστε ή Αναγέννηση δέν ήταν απλά μιμητική των Αρχαίων, ήταν καθαρά δημιουργική εποχή).

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ JEAN MOREAS

Όση πρωιμότητα κι αν είχε, δέ φαντάζομαι ότι ο Μορεάς από δέκα χρονών παιδί ακόμα, καθώς υποστηρίζει ο κ. Μπάμπης Άννινος (1) αιστάνθηκε κιόλας πως ήταν προωρισμένος να ψάλλη σε γαλλική λύρα, μα ότι αργότερα και ύστερα από ώριμη σκέψη πήρε την απόφαση αυτή. Είναι αλήθεια, ότι ή εκπαίδευση του ήταν περισσότερο γαλλική παρά ελληνική, ότι από πολύ μικρόν ή γαλλίδα δασκάλα του τον είχε εισαγάγει στα μυστήρια της γαλλικής φιλολογίας και του γαλλικού Παινασσού, είναι αλήθεια ακόμα, ότι παράλληλα και σύχρονα με τους πρώτους ελληνικούς του στίχους, έγραψε και γαλλικούς, μ' όλ' αυτά όμως έχω την ιδέα, ότι κάποιος βαθύτερος λόγος έκαμε τον Μορεάς να αφήση τα ελληνικά και να δοθῆ κατά τα 1880, οριστικά και αποκλειστικά πια, στα γαλλικά γράμματα. Ήταν πολύ στενόχωρο γ' αυτόν, πολύ πνιγρό το άθηνέικο πνευματικό περιβάλλο του 1870, πράμα που τον έκανε να αιστάνεται, ότι θα μαράζωνε πολύ γρήγορα αν έμενε στην πατρίδα του, ότι ή λεπτή του αίσθηση και ο καλλιεργημένος του νοῦς δέ θα βρίσκαν γόνιμο έδαφος για ν' αναπτυχῆνε και θα παθαίνανε από άτροφία, όπως έπαθαν και τόσοι άλλοι Έλληνες λογοτέχνες, ανώτεροι από το περιβάλλο τους, σύχρονοι του και κατοπινοί. Άλλά και κάτι άλλο ακόμη το έσπρωξε, φαντάζομαι, τόσο βίαια και αποφασιστικά προς τα γαλλικά γράμματα: ή ελληνική γλώσσα. Μεσουρανούσε ή καθαρεύουσα το 1870. Και όσο κι αν γρήγορα διαστάνθηκε ο Μορεάς την αλήθεια της δημοτικής, δέ μπορούσε ως τόσο να καταπνίξη μέσα του κάποιους δισταγμούς και κάποιους φόβους, πολύ δικαιολογημένους, που του γεννούσε μιá γλώσσα, που μ' όλες τις όμορφίες της ήταν φτωχή ακόμη, άκατέργαστη, άμορφη, άτελη. Καλλιτέχνης ως το κόκκαλο, σαν καλλιτέχνης μόνο ζύγισε τῆ δημοτική, και είδε ότι όσο και αν με καιρό και με κόπο την υπόταζε, θα έμενε πάντα ένα γλωσσικό όργανο άτελο και μάλιστα παραβαλλόμενη με τῆ γαλλική. Και λέω, ότι έτσι σκέφτηκε υποθέτοντας, ότι ήταν δη-



Η ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΣΤΟ ΟΣΤΡΑΚΟ

(Εξ. Sandro Botticelli)

(1) Περιοδ. Μελέτη, 1911. Μπ. Άννινου: «Τα πρώτα έτη του Jean Moreas».

μοτικιστής. Ἄν ὅμως προτιμοῦσε τὴν καθαρεύουσα, πράμα καθόλου ἀπίθανο, ἀφοῦ τὸ περισσότερο ἑλληνικὸ ἔργο του εἶναι γραμμένο στὴν καθαρεύουσα καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἀντιπαθοῦσε τὸν ψυχαρισμὸ, τότε πὼς νὰ μὴ τὸν δικαιολογήσουμε, πὺ βροῖσκε ἄτελο ἐκφραστικὸ μέσο τὴ γλῶσσα αὐτή;

Ἄλλὰ ποιὸς μᾶς βεβαιώνει τὸ κάτω—κάτω, ὅτι αὐτὰ ἦταν τὰ βαθύτερα αἷτια, πὺ ἔσπρωξαν τὸ Μορεὰς στὸ Παρίσι καὶ ὄχι ἡ φιλοδοξία του νὰ δράσῃ πνευματικὰ σ' ἓναν τόπο πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὴν τόσο κακόμοιρη τότε, ἢ ἀπλούστατα ἡ ἀνάγκη νὰ ζήσει καλύτερα παρ' ὅτι θὰ ζοῦσε ἐδῶ; ποιὸς μᾶς βεβαιώνει λέω, ἂν αὐτὰ ὅλα δὲν ἦταν οἱ βαθύτεροι λόγοι, πὺ τὸν ἔκαναν νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν πατρίδα του καὶ νὰ κάμῃ ἓνα εἶδος λιποταξίας; Ὁ Σολωμὸς πὺ μποροῦσε νὰ δοξαστῇ ἴσως στὰ Ἱταλικά γράμματα περισσότερο παρ' ὅτι δαξάστηκε ὁ Μορεὰς στὰ γαλλικά, γιατί ἦταν πολὺ ἀνώτερη ποιητικὴ συνείδηση ἀπὸ τὸ Μορεὰς, δὲ δίστασε ὡς τόσο νὰ ἀφήσῃ τὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία καὶ νὰ δοθῇ ὀλόψυχα στὴν ἑλληνικὴ. Καὶ ὅμως δὲν ἤξερε καλὰ καλὰ οὔτε τὴν ἑλληνικὴν καν ὀρθογραφία καὶ οὔτε μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἐνιωθε, πὼς θὰ ἐκφραζότανε τελειότερα στὰ ἑλληνικά, ἀφοῦ τὰ ἰταλικά ἦταν ἡ πρώτη του γλῶσσα, μ' αὐτὰ γαλουχήθηκε, ἀνατράφηκε, μορφώθηκε, αὐτὰ μὲ μεγαλύτερη ἄνεση καὶ κατὰ προτίμηση ἔγραφε ὡς τὰ ὕστερα χρόνια του.

Ἡ πράξις αὐτὴ τοῦ Σολωμοῦ ἦταν καθαρὰ ἠθικὴ. Δὲ δόθηκε στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία ὑπακούοντας σὲ παρόρμησιν καλλιτεχνικὴν, μὰ περισσότερο σ' ἓνα ἠθικὸ πρόσταγμα. Καὶ νὰ τί καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸν κάνει ἀνώτερο ἀπὸ τὸ Μορεὰς. Ὁ Μορεὰς καὶ γιὰ ὅσους ἀκόμη δὲν ἔχουν καμιὰ ἐθνικιστικὴ πρόληψη καὶ εἴτε στὴ γλῶσσα του εἴτε σὲ ξένη γλῶσσα ἐκδηλώνεται ἓνας λογοτέχνης τὸ ἴδιο τοῦς κάνει, φτάνει νὰ φανερώνη τὴ συγκίνηση του, ὅσο μπορεῖ τελειότερα καὶ νὰ μποροῦν καὶ στὴν ξένη γλῶσσα νὰ τὸν νιώσουν, δὲν ξέρω πὼς, ὦρες ὦρες, κάνει ἐντύπωση ἐνὸς «ρίφασπη» ἐνὸς «προδότη». Καὶ ἄς ἐξαγνίστηκε «ἐκ τῶν ὕστερων» (ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γαλλικῆς ἐργασίας του δηλαδὴ) καὶ ἄς εἶναι οἱ «Στροφές» καὶ ἡ «Ἰφιγένεια» τουλάχιστο στὴν οὐσία τοὺς ἀπὸ τὰ γνησιώτερα ἑλληνικά ἔργα. Ἡ ἐντύπωση μένει, ἐντύπωση ἐνὸς Μορεὰς κάπως λεβαντίνου, σὰ θιαμπωμένου ἀπὸ τὴ λάμψη τοῦ Παρισιοῦ, ἐνὸς Μορεὰς, πὺ δὲ θέλησε νὰ ἀγωνιστῇ σὲ τοῦτη ἐδῶ τὴ μικρὴ, φτωχὴ, στενόχωρη Ἑλλάδα.

II

Δὲ λιποτάχτησε ὡς τόσο εὐτὺς ἀμέσως ὁ Μορεὰς, μὰ πολέμησε κι ἐδῶ στὴν πατρίδα του καὶ μάλιστα στὴν πρώτη γραμμῇ.

Μιὰ ὀλόκληρη περίπου δεκαετία ἀπὸ τὰ 1870 ὡς τὰ 1880, δεκαπέντε ὡς εἰκοσιπέντε χρονῶ, μαζὶ μὲ μερικοὺς ἄλλους συνομήλικους του, φιλοδόξησε νὰ εἶναι (καὶ ἦταν αὐτὸς) ἓνα εἶδος πνευματικῆς πρωτοπορείας τοῦ τόπου του. Μὲ τοὺς στίχους του, μὲ τὶς κριτικὰς, μὲ τὶς μεταφράσεις του, ἔδειξε ὅτι ἦταν ἓνας λογοτέχνης μὲ λεπτὴ αἴσθησιν καὶ ἀνήσυχο νοῦ. Μελετηρὸς, καλλιερρημένος, ἐνήμερος σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν πνευματικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς του, ξεχώρισε εὐτὺς στοὺς τότε φιλολογικοὺς ἀθηνεῖκους κύκλους καὶ γρήγορα χωρὶς ἄλλο θ' ἀποχτοῦσε μιὰ ἀρκετὰ ἐντονη προσωπικότητα, ἂν δὲ βιαζότανε τόσο νὰ πάη στὸ Παρίσι. Μὰ ὅσο καλλιερρημένος κι ἂν ἦταν ὁ Μορεὰς καὶ ὅσο περιορισμένη ἢ τότε πνευματικὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα, δὲ μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, πὼς ἦταν καὶ ἀνώτερος ἀπὸ

τὸ περιβάλλο του. Ὑπάρχανε ἀρκετοὶ λογοτέχνες, πὸν δὲν ἦταν ὄχι μόνο σὲ τίποτε κατώτεροι ἀπὸ τὸ Μορεάς, μὰ καὶ σὲ πολλὰ ἀνώτεροι του. Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους στὴν εὐρυμάθεια ὁ Βλάχος, ὁ Κλέων Ραγκαβῆς, ὁ Βερναρδάκης, ὁ Ἀσώπιος, στὴν ἐνημερότητα ὁ Ροΐδης, στὴν ἀξία τὴν ποιητικὴ τέλος, ὁ Ἀχιλλέας Παράσχος, καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους, ὁ Παπαροσηγόπουλος καὶ ὁ Βασιλειάδης. Καὶ δὲ μιλῶ παρὰ μόνο γιὰ τοὺς λογοτέχνες τῆς «ἀθηναϊκῆς» σχολῆς, καὶ ὄχι γιὰ τοὺς ἑφτανήσιους καὶ γιὰ ὄσους, ὅπως ὁ Ραγκαβῆς καὶ ὁ Βερναρδάκης, ἔλειπαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Κυρίως λοιπὸν ὁ Μορεάς ξεχώριζε μὲς στὸν κύκλο του, πὸν ἀπαρτιζόταν πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσωμε, μόνο ἀπὸ μετριότητες, ἀπὸ μετριότητες ὅμως πὸν σὰ σύνολο, σὰν περιβάλλο, ἱκανοποιῶσαν ὁπωσδήποτε τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ Μορεάς.

Ἄν τὸν ἱκανοποιῶσε ὅμως τὸ καθαρὰ φιλολογικὸ περιβάλλο τῆς Ἀθήνας τοῦ 1875 καὶ 78, καὶ μάλιστα ἐκεῖνο, πὸν ἀποτελοῦσαν οἱ τότε κορυφαῖοι στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὸν ἱκανοποιῶσε τάχα καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνικὸ πνευματικὸ περιβάλλο τῆς ἐποχῆς του; Σίγουρα ὄχι. Σίγουρα καὶ ὁ Μορεάς ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι σύγχρονοι του Ἕλληνες λογοτέχνες θάβρισκε φτώχῃ καὶ στεῖρα καὶ ἀναιμικὴ τὴν τότε πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας καὶ πολὺ συχνὰ νοσταλγίαις θὰ τὸν τάραζαν καὶ θὰ συνέπαιρναν τὴν ψυχὴν τοῦ πόθοι μιᾶς ἄλλης, πλατύτερης ζωῆς.

Καὶ δὲ θάχε ἄδικο. Γιατὶ τί ἦταν στὸ σύνολο τῆς ἡ τότε πνευματικῆς Ἑλλάδας; Τίποτα ἢ σχεδὸν τίποτα. Ἀπὸ ἰδεολογικά, φιλοσοφικά ἢ καλλιτεχνικά ρεύματα δὲν εἶχαμε σχεδὸν οὔτε ἕνος. Μὰ καὶ αὐτὸς ἀκόμα ὁ λογοτεχνικὸς ὄργανος, πὸν γεννήθηκε μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη καὶ πὸν τὸ περισσότερο τὸν ἔφερε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἔλειπε ὁλότελα τότε. Ἡ φιλολογικὴ παραγωγὴ ἦταν ἀπελπιστικὰ φτωχὴ. Οἱ ποιητὲς—στιχοπλόκοι καλύτερα—χαμένοι στὰ σύννεφα τοῦ ρωμαντισμοῦ ἀερολογοῦσαν ἀτέλειωτα. Τὸ διήγημα καὶ τὸ μυθιστόρημα δὲν εἶχαν κὰν γεννηθῆ ὅπως οὔτε τὸ θέατρο, καὶ οἱ λεγόμενοι κριτικοὶ ἔγραφαν πραγματεῖες, πὸν ἦταν, καθὼς παρατηρεῖ ὁ κ. Ἀννίνος «παιδαριώδη ἐρανίσματα ἐκ προχείρων ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν». Γιὰ ποιὸς λοιπὸν θὰ ἐργαζόταν ὁ Μορεάς καὶ τίνας ἐνδιαφέρο τὰ ἔργα του θὰ κινοῦσαν; Μὰ ἂν κινοῦσαν καὶ ὁλόκληρης τῆς Ἀθήνας τὸ ἐνδιαφέρο τὰ ἔργα του, τί ἦταν γιὰ ἓνα φιλόδοξο σὰν καὶ αὐτὸν ἢ τότε Ἀθήνα; Πῶς μπορούσε νὰ ἱκανοποιηθῆ καὶ ἂν ἡ φήμη του ξεπερνοῦσε τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του, τοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους, τὰ γραφεῖα τῶν συλλόγων καὶ τῶν περιοδικῶν, ὅπου μόνο ἦταν γνωστός, καὶ ἀπλωνόταν ἐπ' ὅλη τὴν πρωτεύουσα, ἀφοῦ ἢ πρωτεύουσα αὐτὴ, ὅλη καὶ ὅλη δὲν ἦταν παρὰ τρεῖς δρόμοι τὸ τρίγωνο Σταδίου—Αἰόλου—Ἐρμοῦ, ἓνα—δύο καφενεῖα, καὶ ἄλλα τόσα ζαχαροπλαστεῖα, βιβλιοπωλεῖα καὶ ρεστοράν; Μιὰ τέτια πόλη μπορούσε νὰ ἱκανοποιηθῆ ἴσως ἓνα ἐπαρχιώτη, ἓνα ἀρχοντόποτλο ὅμως, πὸν εἶχε μάλιστα ταξιδέψει καὶ στὴν Εὐρώπη, ποτὲ. Πῶς νὰ μὴν πηγότανε ἀπὸ ἀσφυξία στὴν Ἀθήνα τοῦ 1875, σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο χωριό, ἓνας νέος πὸν φοροῦσε μονόκλ, πὸν ντυνότανε ἀμπεπτα, πὸν χόρευε καὶ μονομαχοῦσε καὶ πὸν μιλοῦσε ἀφογα γαλλικά; Ἦταν τόσο φυσικὸ ν' ἀσφυχτιᾷ ὥστε καθόλου ἀπίθανο ἢ φιλολογία νὰ τοῦ χρησίμευε σὰν ἓνα μέσο γιὰ νὰ ξεμουδιάσῃ, νὰ ξεμουχλιάσῃ, νὰ κουνηθῆ λίγο, νὰ βγῆ ἀπὸ ἓνα τέλμα ἀνίας, ὅπου κινδύνευε νὰ πνιγῆ. Καὶ ἐπειδὴ ἦταν φυσικὰ φιλόδοξος καὶ ἀγαποῦσε τὸ θόρυβο καὶ ἢ «ἐξοδος» του αὐτὴ στάθηκε θορυβώδης. Δυσχερῆς γιὰ τὸ ὅτι τὰ ποιήματα, πὸν εἶχε στείλει ἐπ' ἓνα διαγωνισμὸ «εἶχον ριφθῆ

εἰς τὸ βάραθρον τῆς καταδίκης» καὶ γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ, τὴν κλονισμένη φιλολογικὴ του ὑπόληψη, μαζεύει μερικὰ ποιήματα τῶν φίλων του, βάζει μαζὶ καὶ μερικὰ δικά του, πὸν εἶχαν δημοσιευθῆ, στὶς «Χελιδόνες» καὶ στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη», δὺο περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς, καὶ βγάνει μιὰν ἀνθολογίαν, τὸν «Παρνασσὸς». Ἡ ἀνθολογία εἶχε φυσικὰ καὶ ποιήματα παλιότερων ποιητῶν, τῶν πρὸ γνωστῶν, αὐτὰ ὅμως εἶχαν μὴ ἀναγκαστικά, γιὰ νὰ σκεπασθῆ κάπως ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως. Μὰ καὶ ὁ «Παρνασσὸς», πὸν τὴν ἐκδοσὴν τοῦ εἶχε ἐπιστήσει ὁ ἴδιος ὁ Μορεάς δὲν ἔκαμε φαίνεται μεγάλη ἐντύπωση· τότε ὁ Μορεάς ἀποφάσισε νὰ κάμῃ μιὰ ἀκόμα πρὸ χτυπητὴ ἐμφάνιση, μὲ ὁλόκληρη συλλογὴ.

Ἡ περίφημη αὐτὴ συλλογὴ, πὸν εἶχε τίτλο «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» τυπώθηκε τὸ 1876. Δὲν εἶναι ὡς τόσο τὸ μόνο ἑλληνικὸ ἔργο τοῦ Μορεάς. Καὶ πρὶν καὶ ἔπειτα παρουσίασε ὁ Μορεάς καὶ ἀρκετὴ ἄλλη ἐργασία. Διάφορες μετάφρασεις γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ποιημάτων, μετάφραση μέρους τοῦ «Βερθέρου» καὶ ὁλόκληρου τοῦ «Ερμάνου καὶ τῆς Δωροθέας» τοῦ Γκαίτε, δὺο διηγήματα, προλόγους σὲ δὺο ἔργα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, διάφορα κριτικὰ ἄρθρα στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» καὶ τέλος ἓνα φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο «Ὀλίγα σελίδες ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μετὰ τῶν κ.κ. Ἀγγέλου Βλάχου καὶ Ἐμ. Ροΐδου ἀναφύσεως ἔριδος». Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἐργασία τὴν ἀρκετὰ σημαντικὴν σὲ ὄγκο τουλάχιστο, δὺο ἔργα ξεχωρίζουν, οἱ «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» καὶ τὸ φυλλάδιο γιὰ τὸν καυγᾶ ἀνάμεσα στὸν Ροΐδη καὶ στὸ Βλάχο. Τὸ ἓνα δείχνει τὴν ποιητικὴν καὶ τὸ ἄλλο τὴν κριτικὴν ὄψιν τοῦ Μορεάς. Γι' αὐτὸ καὶ ἀξίζει ἰδιαίτερα νὰ ἐξεταστοῦνε.

* *

Ὑπάρχει ἢ ἰδέα, ἰδέα ὄχι ὁλότελα σφαλερὴ ἴσως, ὅτι ἐνῶ γιὰ ὅλα τ' ἄλλα λογοτεχνικὰ εἶδη εἶναι ἀπαραίτητο κάποιον μέστωμα ἡλικίας, γιὰ τὸ λυρισμὸ ἀντίθετα πρὸ κατάλληλα εἶναι τὰ νιάτα, γιὰτὶ στὰ νιάτα περισσότερο ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὅ,τι συχνότερα τρέφει τὸ λυρισμὸ, ἐξάρσεις καὶ ἐνθουσιασμούς, μεγάλα ἰδεαλιστικὰ φτερουγίσματα, ἔρωτες δίχως ὑπολογισμούς, ὅλη τὴν τρυφερότητα, ὅλη τὴν θερμότητα, ὅλη ἐκεῖνη τὴν ἀγνότητα, πὸν εἶναι σὰν τὸ χνουδι τῆς ψυχῆς.

Καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχανε ποιητὲς, καὶ μεγάλοι μάλιστα, ὅπως ὁ Σέλεῦ, ὁ Βύρωνας, ὁ Κήτης, ὁ Ρεμπώ, πὸν γράψαν νεώτατοι, ἔφηβοι σχεδὸν (ὁ Ρεμπώ καὶ ὁ Κήτης) θεσπέσια ποιήματα, ὅπως πάλι καὶ ἄλλοι, ὁ Μπωντλαίρ νὰ ποῦμε, πὸν στὰ τριανταπέντε καὶ σαράντα τοὺς χρόνια γιὰ πάντα σωπάσαν. Ὡς τόσο τὸ ζήτημα μένει ἄλυτο καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν καιρὸ, πὸν θεωρητικοὶ τοῦ λυρισμοῦ, καθὼς ὁ Πόε, καὶ τώρα τελευταῖα ὁ Βαλερί, ὑποστηρίζανε, ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός, πὸν νομίζεται ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῆς νιότητος καὶ ἢ κυριώτερη προϋπόθεσις τοῦ λυρισμοῦ, δὲν εἶναι «ποιητικὴ κατάστασις» καὶ ὅτι ἢ λεγόμενη ἐμπνευσις μπορεῖ καὶ θεληματικὰ νὰ προκληθῆ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι συζητήσιμες αὐτὲς οἱ θεωρίαι καὶ ἐξακολουθῶν νὰ ἔχουν περισσότερο δίκιον οἱ παλιότεροι, πὸν ὑποστήριζαν ὅτι ὁ λυρισμὸς ταιριάζει περισσότερο στὰ νιάτα, γιὰτὶ τρέφεται πιότερο ἀπὸ ἔραση καὶ ἐνθουσιασμό, πάλι τὸ ζήτημα μένει ἀκαθόριστο, γιὰτὶ ἢ λέξι νιάτα σηκώνει πολὺ νερό.

Νέος εἶναι καὶ ἓνα παιδί δεκαπέντε χρονῶν καὶ ἓνας τριαντάρης. Φαντάζομαι ὡς τόσο, ὅτι ὅταν πρόκειται γιὰ ποιητὴ τουλάχιστο, λέγοντας νιάτα δὲν πρέπει νὰ

ἐννοοῦμε τὴν . . . βρεφικὴ ἡλικία, μὰ τὴν περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὰ δεκαοχτώ ἢ εἴκοσι καὶ πάει ὡς τὰ τριανταπέντε.

Ὁ καθορισμὸς αὐτὸς ὅσο βιασμένος καὶ ἂν εἶναι καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πάντα στὰ πράγματα (ἔχω ὑπόψει μου τὶς ἐξαιρέσεις) εἶναι ὡς τόσο ἀπαραίτητος γιὰ τὴν πάση νὰ γίνεται ἀπὸ μερικὸς μιὰ πολὺ δυσάρεστη σύχνη ἀνάμεσα στοὺς πραγματικὰ νέους καὶ τὰ παιδάκια, πού μόλις ἔχουν ἀφήσει τὸ γάλα. Εἴκοσι χρονῶ ὁ Μορεὰς τυπώνει τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν, ὅπου περιλαμβάνει καὶ ποιήματα, πού εἶχε γράψει δεκατεσσάρω καὶ δεκαπέντε χρονῶν. Ἄθῳα, πολὺ συμπαθητικὴ καὶ πολὺ δικαιολογημένη βέβαια νεανικὴ ματαιοδοξία, ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ τελευταῖος, πού χωρὶς νὰ θέλῃ ἴσως ἦρθε ἔτσι νὰ δικαιώσῃ ἐκείνους, πού θὰ βλέπανε τὴν θεωρίαν τους τέλεια ἀληθεμένη, ἂν κατώρθωναν νὰ καταστήσουν τὸ λυρικὸ εἶδος ἀποκλειστικὰ βρεφικόν.

Περίεργος ὡς τόσο νέος ὁ Μορεὰς ἢ καλύτερα ὄχι γιὰ τὴν ἐποχὴν του περιεργος (τότε ὅλοι οἱ νέοι, οἱ ποιητὲς τουλάχιστο, τοῦ μοιάζαν) μὰ γιὰ τὴ δική μας ἐποχὴν. Δὲν εἶχε ἀκόμα καλὰ καλὰ ἀφήσει τὰ θρανία τοῦ γυμνασίου καὶ τὰ εἶχε ὁ ἀθεόφοβος ὅλα δοκιμάσει, αἰστανθῆ, ξεσκολίσει! Τὴ ματαιότητάν του παντός, τὸν πόθο νὰ τελειώσῃ μιὰ ὥρα ἀργότερα μιὰ ζωὴν, πού ἦταν ἀδύνατον πὰ νὰ τὴν ὑπομείνῃ, τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἔρωτα, τοῦ Βέρθερου τὴν ἀπελπισίαν, τὴ σκληρότητα καὶ τὸν κυνισμό τῆς γυναίκας, τὴν εὐεργετικὴν δύναμιν τοῦ πόνου, τὸν κόρο καὶ τὴν ἀνία.

Θεματογραφία βέβαια ὄλ' αὐτά, ξαναμασσήματα ἀπὸ πρόχειρα καὶ ἄταχτα διαβάσματα, προσπάθεια τοῦ νεαρότατου Μορεὰς νὰ φανῇ, ἀπαράλλαχτα ὅπως μὲ τὸ πρῶτον τοιγάρω, πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν ἡλικίαν του τὴν πραγματικὴν, ἔμπειρος σὲ ὅλα, ξεσκολισμένος.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ποιητὲς στὴν ἡλικίαν, πού ἔγραψε τὶς «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» ὁ Μορεὰς, καὶ πολὺ μεγαλύτεροι ἀκόμη, ἔκαναν τὸ ἴδιον, σπάνια ὅμως ὁ τόνος τους ἦταν τόσο ὑπερβολικός, τόσο παρακάικος γιὰ τὰ χρόνια τους, ὅπως στὰ πρῶτα αὐτὰ ποιήματα τοῦ Μορεὰς. Τόνος ρομαντικός θάπρεπε ἴσως νὰ πῶ, ἂν ἤθελα νὰ τὸν χαρακτηρίσω μὲ μιὰ λέξιν. Τόνος καὶ διάθεση καὶ θέματα ρομαντικὰ καὶ ἀκόμη μορφὴ πλαδαρή, ἀκατάστατη, ἀσύστατη, σὰν τῶν περισσότερων ρομαντικῶν, πού μὲ τὸ πρόσημα τῆς ἔμπνευσης, φλυαροῦσαν, ἀπεραντολόγησαν, ἐπληξάν μὲ τοὺς κούφιους ἤχους τους τὸν ἀέρα, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἀνθρώποι. Δὲ μπορεῖ ὡς τόσο νὰ πῆ κανεὶς—καὶ εἶναι μιὰ παρατήρησις, πού δὲν ἔγινε ἀκόμα—ὅτι ὁ ρομαντισμὸς τοῦ Μορεὰς, ὅπως καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐλλήνων ρομαντικῶν ἄλλωστε, ἦταν ὅμοιος μὲ τὸν εὐρωπαϊκόν. Ὁ ἐλληνικὸς ρομαντισμὸς πῆγαζε βέβαια ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκόν, σὲ πολλὰ συγγένειαν ἀρχετὰ μ' ἐκείνον, καὶ σ' ἄλλα ὅμως τόσο διάφερε, ὥστε κατανοῦσε, ὅπως στὸν Ἀχιλλέα Παράσχο π. χ., ρομαντισμὸς ὀλότελα ἐλληνικὸς, τόσο ἰδιόρρυθμος κάποτε, ὥστε ν' ἀναρωτιέται κανεὶς, ἂν τὸ πῶ χτυπητὸ αὐτὸ φαινόμενον πιθηκισμοῦ, πού παρουσίασε ἡ Νέα Ἑλλάδα, δὲν ἦταν καὶ ὁ πῶ γνήσιος, ὁ πῶ ντόπιος καρπὸς τῆς χειρότερης ἐποχῆς τῆς. Τί ἦταν ὁ εὐρωπαϊκὸς ρομαντισμὸς; Κάτι τόσο πολύμορφο, ποικίλον, πλούσιον καὶ πλατὺν, ὥστε μόνον ἢ συστηματομανία ἐνὸς γραμματολόγου νὰ ἐπιχειρῆ νὰ τὸν καθορίσῃ. Γιατὶ πῶς ἀληθινὰ νὰ καθορίσῃ κανεὶς μιὰ τάσιν, μιὰ διάθεσιν ψυχικὴν, μὲ ἄπειρες καλλιτεχνικὰς, ἠθικὰς, φιλοσοφικὰς ἐκδηλώσεις, πού ἀπὸ τὶς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνα πρωτοχάραξε καὶ πού, μὲ ἐλάχιστες διακοπὰς ὡς σήμερον ἀκόμα βαστᾷ;

Μερικὰ γενικώτατα κοινὰ γνωρίσματα παρουσίασαν βέβαια οἱ ρομαντικοὶ μεταξὺ τους, οἱ ρομαντικοὶ τοῦ ἴδιου τόπου καὶ τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τόσο γενικὰ ὅμως ὥστε νὰ μπορῆ νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι ὑπάρξανε τόσοι ρομαντισμοὶ ὅσοι καὶ ρομαντικοί, ὅσες καὶ ρομαντικὲς ἰδιοσυγκρασίαι. Μὰ ἂν ὁ εὐρωπαϊκὸς ρομαντισμὸς εἶναι δυσκολώτατον, σχεδὸν ἀδύνατον νὰ καθοριστῆ, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὸν ἐλληνικόν.

Αὐτὸς ἀσύγκριτα λιγώτερον ἀπλωμένος, ποικίλος καὶ πολύμορφος ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκόν μπορεῖ ὀπωσδήποτε νὰ καθοριστῆ. Καὶ ἦταν ἡ λογοτεχνικὴ ἐκδήλωσις τοῦ μποραιομοῦ μιᾶς μικροαστικῆς κοινωνίας, πού πνιγμένη μὲς στὸ πεζὸν καὶ στενόχωρον περιβάλλον τῆς, ζητοῦσε μιὰ διέξοδον στὰ ψεύτικα αἰσθήματα καὶ στὶς κούφιες λέξεις. Ρομαντικὴ ἢ ἐθνικὴ ἰδέαν μας ἀπὸ τὰ 1830 ὡς τὰ 1890 καὶ πέρα, ρομαντικὴ ἢ πολιτικὴ μας, ρομαντικὴ ἢ κοινωνικὴ μας ζωὴ.

Ποτὲ κοινωνία δὲν ἔζησε μέσα σὲ μεγαλύτερη ψευδαίσθησι, μιὰ ψευδαίσθησι παντοῦ ἀπλωμένη, «μυριόρριζη καὶ μυριόκλωνη», πού μέσα στοὺς σφιχτοὺς πλοκάμους τῆς σπαράξανε οἱ Ἕλληνες πενήντα ὀλόκληρα χρόνια.

Καὶ ἐδῶ ὡς τόσο, ὅσο περιορισμένος κι ἂν ἦταν ὁ ἐλληνικὸς ρομαντισμὸς, δ' ἴπλα στὰ λίγα κοινὰ γνωρίσματα, παρουσίασθησαν καὶ οἱ διαφορὰς. Διαφορὰς ἰδιοσυγκρασίας, ἐποχῆς, αἰσθητικῆς μόρφωσης. Ὅμοιοι ἢ σχεδὸν ὅμοιοι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀσύστατον τῆς μορφῆς (κανένας Ἕλληνας ρομαντικὸς δὲν εἶχε καλλιτεχνικὴ αἴσθησι μορφῆς, συχνὰ οὔτε στοιχειώδην), στὴν οὐσίαν παρουσίαζαν μεγάλας διαφορὰς μεταξὺ τους. Ἄλλος ἦταν ὁ ρομαντισμὸς τοῦ Ἀλέξανδρου Σούτσου, ἄλλος τοῦ Βαλαωρίτη, ἄλλος τοῦ Ἀχιλλέα Παράσχο, ἄλλος τοῦ Παπαρηγόπουλου, καὶ ἄλλος τοῦ Μορεὰς. Ὁ ρομαντισμὸς τοῦ Μορεὰς ἀπὸ τὸ γαλλικὸν ἀποκλειστικὰ βγαλμένος, ἦταν ἕνας ἀδυνατισμένος ἀντίλαλος τοῦ ρομαντισμοῦ τοῦ Musset, συγκεκριμένος μὲ λίγο βυρωνισμό, μὲ μιὰ βερθερικὴ κάπου κάπου διάθεσι καὶ ἀλαφρωμένος λίγο ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὑστερογενῶν γάλλων ρομαντικῶν, τῶν ποιητῶν τῆς τρίτης ρομαντικῆς γενιᾶς—τοῦ Γκωτιέ, τοῦ Μπωντλαίρ καὶ τοῦ Χαΐνε. Θὰ βρῆς λέει στὸν ἐπίλογον τῶν «Τρυγόνων καὶ Ἐχιδνῶν», θὰ βρῆς στὸ βιβλίον αὐτό, «τὸ μῖσος, τὴν ἀνίαν μου, τοὺς πόθους, τὰς ἐλπίδας, τοὺς χιμαιρώδεις ἔρωτας καρδίας ἀφελούς». Θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε, ὅτι τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν ὑπάρχει στὸ βιβλίον του· μὰ εἶναι τόσο ὀλοφάνερα πλαστὸ ὅ,τι λέει ἐκεῖ μέσα, ὥστε κατανοῦν τίποτα ἀπὸ τὸ πραγματικόν του ἐγῶ, τίποτα ἀπὸ τὴν πραγματικὴν του ὑπόστασιν νὰ μὴ μᾶς φανερώσῃ. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ τὸν Μορεὰς ἦταν ποτισμένος ὡς τὰ κόκκαλα ἀπὸ τὸ κούφιον καὶ ρητορικόν πνεῦμα τοῦ περιβάλλοντος του, τόσο πού τὰ ποιήματα του νὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τυπικὰ δείγματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, (πολὺ λιγώτερον ὡς τόσο ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Βασιλειάδη ἢ τοῦ Παράσχο), μὰ καὶ γιὰ τὸν Μορεὰς τὰ ἔγραψε νεαρότατος, παιδὶ σχεδόν, ἀπὸ 15 ὡς 19 χρονῶν, ἡλικία ὅπου μόνον δυὸ τρεῖς λυρικοὶ τὸν αἰῶνα κατορθώνουν κάτι ἀξιόλογον νὰ ποῦν. Λεῖπει ἀπὸ τὶς «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» ὄχι μόνον ὁ προσωπικὸς τόνος—ἀποχρηστικὸν σπάνιον καὶ σὲ μεγαλύτερες ἡλικίας—μὰ καὶ κάτι πού χωρὶς αὐτὸ τέχνη δὲν ὑπάρχει ἢ συγκίνηση. Τὸ λυρικόν τραγούδι ἀναβρῦζει ἀπὸ τὴν ἄμεση σύγκρουσιν μας μὲ τὸν κόσμον. Φανερώνει γυμνὸν τὸν ἑαυτὸν μας καὶ γι' αὐτὸ δὲ δέχεται καμιά νόθεψιν. Ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ θεατρικὸς συγγραφέας μποροῦν νὰ κρύψουν καὶ πολὺ συχνὰ κρύβουν τὴν ψυχικὴν τους φτώχιν. Ποτὲ ὅμως στὸ γυμνασμένο μάτι ὁ ποιητὴς. Οὔτε μὲ τὰ φλάουτα καὶ τὰ μαντολίνα τῶν ὁμοιοκαταληξιῶν του, οὔτε μὲ τὸ μελένιον χύσιμον τοῦ στίχου του, οὔτε μὲ τοὺς μετρικοὺς του

ἀκροβατισμούς, οὔτε πολὺ λιγώτερο, μὲ τὰ μεγάλα καὶ χτυπητὰ λόγια καὶ μὲ τὰ στεῖρα καὶ ξερὰ σοφίσματα τοῦ νοῦ, πὺν μαῦτὰ μάταια προσπαθεῖ νὰ σκεπάσῃ μιὰ κρύα ψυχὴ.

Φλύαρα, ἄδεια, κρύα τὶς περισσότερες φορὲς θεματογραφήματα, τὰ πρῶτα ποιήματα τοῦ Μορεᾶς δὲ φανέρωναν σίγουρα ποιητὴ ἀπὸ κείνους, πὺν στὰ νεανικὰ ἔργα βλέπομε τὰ σπέρματα τῶν κατοπινῶν, καὶ εἶναι τουλάχιστο ὑπερβολὴ αὐτὸ, πὺν εἶπε σὲ κάποια διάλεξη τοῦ ὁ κ. Κακλαμάνος, ὅτι στὶς «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» «ἐτίθεντο τὰ πρότυπα καὶ τὰ προπλάσματα ὅλης τῆς μελλούσης ἐξέλιξεως τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως». Τὰ πρῶτα αὐτὰ ποιήματα τοῦ Μορεᾶς κατώτερα ἀπὸ τὰ πρῶτα ποιήματα ἄλλων ποιητῶν τῆς γενιᾶς του καὶ κατοπινῶν, πὺν παρουσιάστηκαν στὴν ἴδια μ' αὐτὸν ἡλικία, δὲν ἦταν καλύτερα οὔτε καὶ ἀπὸ τὰ ποιήματα μερικῶν φίλων του καὶ συνομήλικων τουλάχιστο. Δὲ μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι οἱ στίχοι του εἶναι οὔτε χειρότεροι βέβαια, μὰ οὔτε καὶ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Ἄμπελᾶ, τοῦ Ἄννινου, τοῦ Ἡλιόπουλου, παρὰ ὅμοιοι περισσότερο μὲ ἐκείνους, τόσο ὅμοιοι ὥστε νὰ καταντοῦν ἀπρόσωποι καὶ οὐδέτεροι, ὅπως ὅλη σχεδὸν ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Τὴν οὐδετερότητα αὐτὴ σὲ τι ἄλλο νὰ τὴν ἀποδώσῃ κανεὶς παρὰ στὸν ψεύτικο ρωμαντικὸ τόνο, πὺν ἦταν γενικὸς τότε, καὶ στὴ γλῶσσα, μιὰ καθαρεύουσα τόσο ὅμοια ἀλύγιστη, ἄχαρη καὶ προσποιημένη σὲ ὅλους, ὥστε ὅλους τοὺς ἐξομοίωνε καὶ σ' ὅλους καταντοῦσε κωμικὴ. Καὶ αὐτὲς ἀκόμη οἱ σχετικὰ ἐντονώτερες προσωπικότητες, ἕνας Παράσχος, ἕνας Παπαρηγόπουλος, δύσκολα μεταξὺ τους θὰ ξεχώριζαν, ἂν δὲν ἦσαν τόσο μονότονοι καὶ μονότροποι καὶ ἂν ἡ μονοτονία τους δὲν τοὺς δημιουργοῦσε, μὲ τὴ συχνὴ ἐπανάληψη, κάποια φυσιογνωμία ἰδιότυπη, πὺν καταντοῦσε προσωπικότητα. Ἄκουσε πολλὰ ὡς τώρα ἡ καθαρεύουσα, μὰ τῆς χρειαζόντανε ἀλήθεια, γιατί στάθηκε τρομερὰ ἐπιζήμια στὴ λογοτεχνία μας καὶ μάλιστα στὴν ποίηση. Ἐπνίξε ταλέντα πὺν πολὺ διαφορετικὴ θὰ ἦταν ἡ ἐξέλιξη τους ἂν ἔγραφαν στὴ δημοτικὴ, γιατί ὅσο καὶ ἂν δὲν πιστεῦν κανεὶς ὅπως ὁ Βαλερὶ, ὅτι τὸ ποίημα εἶναι γλωσσικὸ μόνο ζήτημα, δὲ μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ μὴν παραδεχτῆ, ὅτι κατὰ τὰ ὄχτῳ τουλάχιστο δέκατα ἕνα ποίημα εἶναι, καθὼς λέει ὁ γάλλος ποιητῆς, «un système pur des ornements et des chances du langage». Ὅπως ὅλα σχεδὸν καὶ τὰ καλύτερα καὶ λυρικώτερα ποιήματα τῶν καθαρευουσιάνων ρωμαντικῶν, ἔτσι καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Μορεᾶς σπάνια ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ γελοῖο· φταίει βέβαια καὶ ὁ τόνος τους, πολὺ περισσότερο ὅμως ἡ γλῶσσα. Πῶς νὰ μὴ γελάσῃ κανεὶς διαβάζοντας στίχους σὰν αὐτούς:

Ἴδέ! ἐπίχαρις προβαίνει
Νομίζεις, ὅτι δὲν πατεῖ,
Τὰς παρειὰς τῆς δρόσος ραίνει,
Ἄχ! τρέμω μήπως ἀποπτῆ!

(Ἡ Κόρη τοῦ Βορρᾶ)

Ἡ σὰν αὐτούς:

Ἐκάγχασας εἰς τὰς ἀγνάς τοῦ πάθους μου ἐκχύσεις,
Ἐγέλας μὲ τοὺς στόνους μου· ἐγέλασα ἐπίσης
Μὲ γέλωτα παράφορον· ἡ πίστις μου ἐρράγη
Καὶ ἔπεσα εἰς τὰ θολὰ τοῦ ὕλισμοῦ πελάγη.

(Παλαιοὶ Χρόνοι)

Τὴν φωνὴν σου τὸ σύμπαν προσμένει,
Καὶ ἡ αὐρ' ἀτρεμεῖ ἡ νυκτία,
Κ' ἡ καρδία λιπόθυμος μένει,
Τί μυστήριον! Ποία μαγεία!

(Εἰς ἀηδόνα)

Καὶ ἐγὼ, λέει ἄλλοῦ, σὲ μιὰν ἐρωμένη του, φανταστικὴ χωρὶς ἄλλο,

Καὶ ἐγὼ ὑπὸ τὸ φλέγον βλέμμα σου
Παρὸν καὶ μέλλον τρέψας.

Ἡ (εἰς τὴν Σελήνην):

Θάρρει, σελήνη, συμπαθῆς, ποιητικὴ μου φίλη
Θὰ εὐρεθῆ καὶ δι' ἡμᾶς σταγῶν εὐδαιμονίας.

Σὲ ἄλλο ποίημα του τὴν ἐρωμένη του—ἄλλη ὑποθέτω φανταστικὴ καὶ αὐτὴ—τὴν προσφωνεῖ:

Ἦ γλοερὰ μου φίλη!

καὶ γιὰ τὸ στόμα τῆς λέγει:

Φιλῶ τὸ στόμα τῆς—ὦ ἄφρων!
Χάρτου τεμάχιον φιλῶ.

Σὲ μιὰ μετάφραση «ἀσματίου» τοῦ Χαΐνε γράφει:

Ἐκεῖ τὰ ρόδα ἀνακοινοῦν
Ἄρωματώδη ἀλλήλοισ ἐπη.

Στὸν «Κόρο» ὑπάρχει τὸ θαυμάσιο αὐτὸ τετράστιχο:

Ἦ πῶς ἐτέρα ὁ καιρός, τοῖα γλυκεῖα φρίκη
Διέτρεχε τὰ μέλη μου, τὸ φύλλωμα κινῶν
Ἦκούετο ὁ ζέφυρος, ἐπήρχετο ἡ λύκη
Καὶ ἐκφρων ἔτι εἰς πηγὴν ἐτρυφῶν ἡδονῶν.

Ἄλλὰ καὶ μιὰ ἀκόμη ἀπλῆ λέξη στὰ ποιήματα του κάνει πολλὰς φορὲς κωμικὴ ἐντύπωση. Στὸ ποίημα «Ὁ χειμῶν», ἀφοῦ λέει, ὅτι «θέλει νὰ βλέπῃ ἡ νεφέλη, ὡς μαῦρος κόραξ νὰ εἶναι μὲ μαῦρα νέφη ὁ Φοῖβος καλυπτὸς», ὅτι τὰ θέλει ὅλα τέλος πάντων μαῦρα καὶ πένθιμα, στὸ τέλος ἀναφωνεῖ:

Ἦ Λεονώρα! ρεμβὸς πρὸ τῆς ἐστίας κλπ.

Γιὰ τὴ «Λεονώρα» ὑποθέτω νὰ εἶναι καὶ αὐτοὶ οἱ στίχοι τοῦ ἐπίλογου τῶν «Τρυγόνων καὶ Ἐχιδνῶν» οἱ κωμικοὶ ἀπὸ τὴ γλῶσσα, ἀπὸ μιὰ λέξη μόνο:

Ἠγάπησα. . . .
Ἄλλ' ὅμως εἰς τοὺς μαύρους σου ὀμνύω ὀφθαλμούς,
Πῶς ἀγαπῶ πλειότερον πολὺ, ὠχρὰ μου φίλη,
Τὰς τρυφερὰς ὠλένας σου καὶ τὰ ὑγρά σου χεῖλη!

Κάτι εἶπα κιόλα γιὰ τὰ θέματα τοῦ Μορεᾶς· οἱ στίχοι πὺν ἀνάφερα ἔδειξαν πιστεύω, πόσο τὰ θέματα του εἶναι ἀπὸ τὰ τυπικώτερα ρωμαντικά. Θεοποίηση τῆς γυναίκας, μὰ καὶ ξεγύμνωμα τῆς σαρκαστικῆ καὶ κυνικῆ συνοδευμένο ἀπὸ ἕνα εἶδος ἀγρίας χαρᾶς, πὺν δίνει, ὅσο ὀδυνηρὴ καὶ ἂν εἶναι, ἡ γνώση· θεληματικὸ βύθισμα στὸν πόνο, πὺν μᾶς διδάσκει καὶ μᾶς φανερώνει τὰ πάντα· ὁ κόρος, ἡ

άνια, ή γλυκύπικρη εγκατάλειψη στη μελαγχολία, αναμνήσεις και νοσταλγίες, πάθους απελπισμένου κραυγές, και μαζί με όλ' αυτά και οι κλασικές επικλήσεις στο φεγγάρι, στα ἀηδόνια, στην πλάση. "Ως τόσο κάποτε και κάποια δροσούλα πνέει στην πνιγηρή αυτήν ἔρημο του ρωμαντισμοῦ. Μιά διάθεση ἐπικούρεια, πὸν σπρώχνει τὸν ποιητὴ νὰ ἀπολάβῃ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, γιατί ξέρει, πὸς εἶναι ἐφήμερα, ἕνας ἰσόροπος και ζωηρὸς τόνος ἐρωτικὸς, πὸν δείχνει, ὅτι τὸν συγκινεῖ ἡ γυναίκα ἀκόμα, και ὅτι δὲν εἶναι πραγματικά ἢ δὲν εἶναι πάντα τουλάχιστο, ὁ τρομερὸς και φοβερός . . . δεκαεφτάχρονος μπλαζέ, ὁ «ξένος ἐρώτων και δακρύων, ὁ ὁποῖος διήνυεν γελῶν τὸν βίον, χωρὶς οὐδὲν νὰ τὸν κινῆ» (ἀλλάζω τὴ σειρά τῶν στίχων, γιατί μου ἔρχεται βολικώτερα στη φράση). Μὰ ἐχτὸς ἀπὸ τὴ διάθεση και ἡ γλώσσα, ὅταν εἶναι δημοτική, δίνει κάποια δροσιά και ζωηράδα στοὺς στίχους του.

Οἱ μεταφράσεις του νὰ ποῦμε τραγουδιῶν τοῦ Χαΐνε και τοῦ Μπερανζέ, στη δημοτικὴ ὅλες καμωμένες, ἔχουν κάτι τὸ εὐθυμο και παιχιδιάρικο, πὸν εἶναι ἀληθινὰ χαριτωμένο. Δυστυχῶς ὁμως τὰ ποιήματα στη δημοτικὴ εἶναι πολὺ λίγα.

Γρήγορα ξαναπέφτει στη καθαρεύουσα και τότε καταστρέφονται ὅλες οἱ καλὲς ἐντυπώσεις. Καὶ θεέ μου, τὴ καθαρεύουσα! Μιά καθαρεύουσα ὅπου σκοντάφτει πινεῖς κάθε τόσο σὲ ὀγκόπαιγους ἀπὸ λέξεις και ἐκφράσεις πὸν φέρουν ῥίγη ἀηδίας.

Τὸ κῦμα ἐστονάχει, τὰ σκότη τῆς νυκτός κινῶ τὸ ἄστρον τρέμον, δόναξ πενθίμως στενάζων, τὸ χεῖλος σου φλεγμαῖνον, γαλήνη πενθηρὰ, ψυχοτακὴς λοιμὸς, πέτασοι ἔανοι, πραινεῖς, νὰ μοι ἐγγύσης σπαίρονσα, αἰμύλη, λέκτρα, μαῦροι μελεδῶνες βεβαρημένης κεφαλῆς, ὦ δεῖλαιος, ψόφος φωνῶν, γλῶνοι διήκοντες μέχρη γῆς, κνηγέτης ποδάρονης, πὸν «ἐνεδρεῦον φέρει τὰς ἄρκυς», κ.τ.λ. κ.τ.λ. "Ὡς τόσο μ' ὅλη τὴν πληθώρα τῶν λέξεων αὐτῶν, κάνει ὁ Μορεῆς λιγώτερη κατάχρηση ἀπὸ τύπους και μάλιστα ἐκφράσεις ἀρχαϊκὲς παρ' ὅτι οἱ ἄλλοι καθαρευουσιάνοι. "Ὀμως στὰ μέτρα, στοὺς ρυθμούς, στίς τομὲς, στην κατασκευὴ γενικὰ τοῦ στίχου, εἶνε τὸ ἴδιο παιδικὸς με ἐκείνους κι ἀκόμα εἶναι κατώτερος σὲ ρυθμικὴ εὐρεση και ποικιλία. Πολλὰ του ποιήματα κάνουν μετρικὰ ἐντύπωση μαθητικῶν γυμνασμάτων, πρᾶμα εὐκολοεξήγητο, ἂν λογαριάσουμε, ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα αὐτά, καθὼς τουλάχιστο φαίνεται ἀπὸ τίς χρονολογίες τίς βαλμένες στο τέλος, τὰ ἔγραψε ὁ Μορεῆς 15 και 16 χρονῶ, μαθητῆς δηλαδὴ ἀκόμα. Οἱ «Τρυγόνες και "Ἐχιδναί» περιέχουν και μερικὰ γαλλικὰ ποιήματα, ἀδέξιος νεανικὲς μιμήσεις γάλλων ποιητῶν και ἰδίως τοῦ Μπωντλαίρ, ἐπίσης δὲ και μερικὰ, καθὼς εἶπα, στη δημοτικὴ. Αὐτὰ ἐπαναλαβαίνω εἶναι και τὰ καλύτερα, ὅπως τὸ γνωστὸ, πὸν ἀρχίζει με τὸ ὠραῖο τετράστιχο :

Κι ἔτρεμαν σὰν τώρα τότε χωρὶς φύλλα τὰ κλωνάρια,
Στὸ ἀγκάλισμα τοῦ νότου, στοῦ βορεῖα τὸ κρῦο φιλί,
"Ἄσπρα γιάλιζαν τὰ χιόνια μεσ' στὰ κίτρινα θυμάρια
Και κρυβόντανε στὸ λόγγο παγωμένο τὸ πουλί.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ

H. G. WELLS

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

3.

"Οχι ανταγωνισμός, μὰ συνεργασία τῶν παιδιῶν

Θὰ μπορούσε νὰ φοβηθῆ κανεῖς, πὸς ἕνα τέτιο μοίρασμα τῆς δουλειᾶς, θὰ ἔχη γιὰ ἀποτέλεσμα νὰποχτήσουν τὰ παιδιὰ πολὺ ἄνισες ἱστορικὲς γνώσεις. Καὶ ὁμως αὐτὸ δὲν ἔγινε. Γιατὶ παρατηρήθηκε, ὅτι παιδιὰ ἀπὸ διάφορες ὁμάδες συζητοῦσαν ἀναμεταξύ τους με μεγάλο ἐνδιαφέρον τὰ θέματα τους και οἱ ἀντιγνώμεις τοὺς ἀπασχολοῦσαν πολὺ ζωηρὰ. "Ὅταν οἱ μαθητὲς, ὅπως γίνεται με τὴ συνηθισμένη διδασκαλία στὰ σχολεῖα, ἀκοῦνε ὅλοι τὸ ἴδιο μάθημα, ἔπειτα σχεδὸν ποτὲ δὲ συζητοῦν ἀναμεταξύ τους. Ἐνῶ ἕνα παιδὶ πὸν ἀσχολήθηκε λ. χ. μόνο του νὰ ἱχνογραφήσει τοὺς χάρτες και τὰ σχέδια γιὰ τίς ἐκστρατεῖες τοῦ Ναπολέοντα, βρίσκει πολὺ μεγάλη εὐχαρίστηση νὰ συζητᾷ με ἕνα ἄλλο παιδὶ, πὸν μελέτησε τίς ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἐτσι γινότανε μιὰ ἀδιάκοπη ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν και ζωντανὴ ἀνακοίνωση γνώσεων ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ. Γι' αὐτὸ, ὅταν ἔρχότανε ἡ ἐπίσημη «ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ» τὰ παιδιὰ τῆς Οὐντλας ἀπαντοῦσαν πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα παιδιὰ, πὸν εἶχαν ἀποστηθίσει τὰ «ἐγχειρίδια» τῆς ἱστορίας.

Τὸ σύστημα τῆς ἐργασίας με ὁμάδες δημιουργήθηκε ὅλως διόλου φυσικὰ ἀπὸ τὴ νέα μέθοδο γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὰ ἐργαστήρια. Ἀπὸ κεῖ ἀπλώθηκε στοὺς ἄλλους κλάδους, ἐπειδὴ ἀναγνωρίστηκε ἡ μορφωτικὴ τῆς ἀξία. "Ὅσο ὁμως τὴν τελειοποιῶσε, ἐννοοῦσε ὁ Sanderson, ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἦταν πολὺ σημαντικώτερα και βαθύτερα. Δὲν πρόκειται πιά γιὰ μιὰ ἀπλὴ διδαχτικὴ μέθοδο, πὸν κάνει τὰ παιδιὰ νὰ μαθαίνουν καλύτερα. "Ὅλο τὸ πνεῦμα τοῦ σχολεῖοῦ ἀλλάζει βαθιὰ με τὴν ἐπίδραση τῆς. Τὰ παιδιὰ ὄχι μόνο κατανόησαν, τί θὰ πῆ **συνεργασία**, ὅπως τὸ καταλάβαιναν πρὶν παίζοντας κρὶκετ ἢ φούτμπολ, μὰ και κάτι καλύτερο ἀκόμη. Συνήθισαν νὰ δουλεύουν, **ὄχι γιὰ ν' ἀποκτήσουν κάτι** (γνώσεις δηλ.), μὰ γιὰ νὰ **δημιουργήσουν κάτι, γιὰ νὰ ἐκφράσουν κάτι τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα** ἐμπύχωνε τώρα τὸ κολλέγιο.

"Ἐνας συνεργάτης τοῦ Sanderson γράφει. «Βυθισμένα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα γεμάτη ἀπὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα και ἐπιστημονικὴ μέθοδο σὲ ὅλους τοὺς βαθμούς τῆς σχολικῆς τους ζωῆς και σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῶν μαθημάτων, τὰ παιδιὰ φτάνουν μέσα στην καθαρὴ ἐπιστήμη σ' ἕνα σημεῖο καλλιέργειας τόσο ὑψηλό, ὅσο τὸ ἐπιτρέπουν οἱ πνευματικὲς τους ἱκανότητες. Εἶναι μιὰ χαρὰ νὰ βλέπη κανεῖς νὰ μορφώνεται ὁ χαρακτήρας τους και οἱ πνευματικὲς τους ἱκανότητες με τὴν ἀφορμὴ πὸν τοὺς δίνουν οἱ ἄπειρες εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἐνεργήσουν με ὅλο τὸ εἶναι τους.

Τριγυρισμένος από παντού με εφαρμογές της επιστήμης, στα εργαστήρια, στα χημεία, στο χυτήριο, στο σιδηρουργείο, στο αγροκήπιο, στο γεωργικό πειραματικό σταθμό, ο μαθητής νιώθει να σπρώχνεται ακατανίκητα στην επιστημονική έρευνα. Νιώθει την ανάγκη να αναζητήσει τις άρχες όλων αυτών των θαυμαστών εφαρμογών, που ο ίδιος πιστοποιεί με τη δράση του. Και όσο περισσότερο προχωρεί στη θεωρητική αναζήτηση, τόσο γεννιέται και μεγαλώνει μέσα του το συναίσθημα για την ποίηση της επιστήμης μαζί με μιαν αγάπη ολόθερμη για την άγνη διανοητική της ομορφιά. Και δεν υπάρχει πια καμιά ανάγκη ούτε από πειθαιχρικά μέσα, ούτε από άλλα τεχνητά κίνητρα για να τον σπρώξουμε στη δουλειά.

Την πειθρχία την εφαρμόζει θεληματικά μόνος του τη στιγμή, που καταπιάνεται με αγωνία να λύση τα «φλέγοντα» προβλήματα, που του είναι **άπαραίτητο** να τα λύση. Όσο περισσότερο ερευνάει, δρόμοι άγνωστοι ανοίγονται μπροστά του. Τότες φέρνει άνω κάτω το επιστημονικό διαμέρισμα της βιβλιοθήκης αναζητώντας με λαχτήρα πληροφορίες για μιὰ εφεύρεση λ. χ. που τον συγκινάει κατάβαθα. Σε λίγο τον βλέπουμε ν' αφιερώνει το λεύτερο καιρό του για να κάνει δοκιμές, να κατασκευάζη μηχανήματα και όργανα. Θέλει να ξανακάμει κι αυτός το κλασικό πείραμα, που έφερε μιαν ανακάλυψη, θέλει να επαληθεύη μιὰ υπόθεση δική του, που τη μόρφωσε διαβάζοντας ή ερευνώντας. Ο Sanderson σιχαίνεται τις κλειδωνιές και τα όργανα τα τοποθετημένα σε κλειστές προθήκες. Τα θέλει στα χέρια των παιδιών. Τα εργαστήρια ανοιχτά πάντα, όλα τα υλικά στη διάθεση των παιδιών, καθώς και η βοήθεια και οι συμβουλές των δασκάλων».

Ο Sanderson ήξερε, πως οι νέοι, που θα έστελνε αυτός στη ζωή δε μπορούσαν παρά να πάρουν μαζί τους αυτό το δημιουργικό πνεύμα και ήταν προωρισμένοι να παίξουν πολύ διαφορετικό ρόλο από τους «καλούς μαθητές», τους γεμάτους φιλοδοξία, που μόρφωναν οι παλιές διδαχτικές μέθοδοι. Σ' ένα λόγο του πολύ χαρακτηριστικό είπε πολλά για τις ιδέες του αυτές.

Σύγκρινε το σχολείο με τις παλιές μεσαιωνικές συντεχνίες. «Σήμερα, είπε, που προσπαθούμε να αναγεννήσουμε το κολλέγιο, ξαναγυρίζουμε στους σκοπούς και στη μέθοδο, που εφαρμόζανε οι παλιές συντεχνίες. Τα παιδιά πρέπει να είναι στην άρχη κοπέλια, άρχότερα σύντεχνιοι, ως που να γίνουν μαστόροι, όλοι δουλεύοντας στο ίδιο κοινό έργο. Αυτό είναι το σύστημα της ομαδικής δουλειάς.

Έχουμε ένα ώρισμένο χρέος όλοι έμεις, που μās δόθηκε το προνόμιο να νικήσουμε σαυτό το κολλέγιο, δασκάλοι και παιδιά. Πρέπει να κάμουμε ένεση από ζωή στο αίμα των παιδιών, που μās έρχονται. Κανένας από μās δεν έχει το δικαίωμα να ζη μόνο για τον έαυτό του. Η Νέμεση τον παραμονεύει. Η εργασία του γίνεται άγονη. Όλη μας την ενέργεια, όλη μας την ικανότητα την έχει ανάγκη η ομαδική ζωή. Τώρα άρχίζουμε να καταλαβαίνουμε, τι σημαίνει αυτό. Πρέπει να μās απασχολήσουν οι άμεσες ανάγκες της έποχης μας και τα προβλήματα της και να πάρουμε πάνω μας με θάρρος το χρέος, που μās βαραίνει.»

«Οι άρχες της **συνεργασίας** εφαρμόζονται από πολύν καιρό στην άθλητική ζωή του σχολείου μας. Δήτε τι γίνεται, όταν πρόκειται το σχολείο να παίξη φουτμπόλ μ'ένα άλλο κολλέγιο. Όλα τα σπίατα μας διαλέγουν τους καλύτερους παίχτες, συνεννοούνται, οργανώνουν μιὰ τέλεια ομάδα, προγυμνάζονται. Ο άρχηγός της ομά-

δας, που θα αντιπροσωπέψη το κολλέγιο μας παίρνει συμβουλή από όλους τους συντρόφους του: Τέλεια συνεργασία.

Το ίδιο βλέπουμε σε όλες τις ομάδες του σχολείου σε όλες τις περιστάσεις όταν πρόκειται να οργανωθεί θεατρική παράσταση, όταν πρόκειται να οργανωθούν νέα διαμερίσματα στη βιβλιοθήκη, μάλιστα όταν έτοιμάζεται ή επιστημονική επίδειξη. Τίποτα δεν έχει μεγαλύτερη μορφωτική δύναμη από τον τρόπο αυτό της δουλειάς. Άξίζει κάθε θυσία. Το πνεύμα του έγωϊστικού ανταγωνισμού έχει σβύσει.

Επιμένω σαυτά όλα, γιατί ελπίζω πως τα παιδιά της Ούντλας θα δουλέψουν μιὰ μέρα με ζήλο σ'έναν κύκλο από την άπέραντη περιοχή της δημιουργικής προσπάθειας και της έρευνας και έτσι θα δώσουν και τη δική τους συμβολή στην άληθινή ζωή του κόσμου. Αυτό του είδους οι δουλευτάδες, αυτοί οι έρευνητές, αυτοί οι δημιουργοί είναι ή ψυχή του λαού.

«Θα αναμορφώσουμε πρώτα πρώτα τη ζωή του σχολείου μας, έπειτα τα παιδιά μας, όταν θα γίνουν άντρες θα αναπλάσουν τη ζωή του λαού και έτσι θα έπιδράσουν και στη ζωή ολόκληρου του κόσμου, με τη βοήθεια, που θα τους δώσουν νέες γυναίκες, μορφωμένες σε σχολεία, όπου θα τις έχουν κάμει το ίδιο άξιες για μιὰ τέτα ύπηρεσία.

4.

Πώς ο Sanderson ένωσε το σχολείο και τη ζωή.

Είδαμε, πως ή εργασία, που γινότανε στα εργαστήρια και στη βιβλιοθήκη ώδήγησε το Sanderson ν'αντιγράψει έναν καινούργιο τύπο σχολείου, γεμάτου από νέο πνεύμα και να πιστεύη, πως ή δημιουργία «**νέων σχολειών**» αυτού του τύπου δηλ. ο πολλαπλασιασμός σχολειών, που να μοιάζουν με την Ούντλα, θα έχυνε αυτό το νέο πνεύμα σε όλη την κοινωνική και βιομηχανική ζωή. Και τον ίδιο καιρό τα συμπεράσματα, όπου αλάνθαστα έβγαιναν από την πραχτική εφαρμογή της επιστήμης, τον έκαμαν να προσέξη τη στενή σχέση, που υπάρχει ανάμεσα στα σχολεία από τη μιὰ μεριά και την οργάνωση της οικονομικής ζωής της ολότητας από την άλλη.

Είναι νόστιμο να στοχαστή κανείς, ότι ο διορισμός του Sanderson στην Ούντλα έγινε, γιατί, καθώς φαίνεται, πολλά μέλη της συντεχνίας των μακάληδων ήθελαν να έχουν ένα καλό τεχνικό σχολείο. Δεν έπιθυμούσαν βέβαια να γίνη καμιά αλλαγή, ούτε στον έαυτό τους, ούτε στον άλλο κόσμο, ούτε στις έμπορικές και χρηματιστικές μέθοδοι. Το μόνο, που ήθελαν, ήταν να αποκτήσουν τα παιδιά τους και οι υπάλληλοι τους ένα όπλο νεώτερο και αποτελεσματικώτερο για τις υποθέσεις τους. Κι αυτό θα τους το έδινε ή επιστημονική και τεχνική μόρφωση.

Η Γερμανία τους φόβιζε. Μά θα προτιμούσαν φυσικά, αν ήταν βολετό, ή νέα αυτή παιδεία να είναι **τεχνική, χωρίς τη σπουδή της επιστήμης και νεώτερη, χωρίς να είναι και φιλελεύτερη!**

Και όμως με το να ενδιαφερθούν έτσι ενεργητικά για το Κολλέγιο της Ούντλας οι άνθρωποι αυτοί του χρόματος, χωρίς να το θέλουν έγιναν αίτια να δημιουρ-

δηθῆ ἓνα σχολεῖο, πὸν δουλεύει ἐνάντια στὴ σημερινὴ ὀργάνωση καὶ τὶς μέθοδοι τῶν ἐμπόρων, τῶν βιομηχάνων, τῶν χρηματιστῶν.

Ἡ Οὐντλα κατασκεύαζε μηχανές, στὸ διάστημα τοῦ πολέμου μετασχηματίστηκε σὲ θαυμάσιο ἐργοστάσιο γιὰ πολεμοφόδια (1), ἔκαμε χρήσιμες χημικὲς ἐρευνες, ἔβαλε στὸ πρόγραμμα τῆς τῆ γεωργικῆς διδασκαλίας, ἔκαμε ἀναλύσεις σὲ χῶματα, σὲ λιπάσματα βοηθώντας ἔτσι καὶ ὄλους τοὺς γειτονικοὺς ἀγρότες, καλλιεργοῦσε ἓνα ὀλόκληρο χτῆμα, μὲ λίγα λόγια καταπιάστηκε καὶ ἔλυσε μὲ ἀξιόλογα ἀποτελέσματα πολλὰ τεχνικὰ προβλήματα. Ἐχτὸς ἀπ' αὐτὸ ὅμως ἡ Οὐντλα κατάγινε καὶ μὲ ἄλλους σκοποὺς, θέλησε νὰ ξεκαθαρίσῃ ποιοὶ εἶναι οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα τῆς σημερινῆς οἰκονομίας καὶ ποιά ἀποτελέσματα ἔχει ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν στὴ ζωὴ τῆς ὀλότητος. Ἔτσι λ. χ. πολλὰ παιδιά καταγίνονται μὲ οἰκονομικὰ προβλήματα, μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἐργασίας, μὲ τὶς ἀπεργίες καὶ τὶς ἀνταπεργίες κ. τ. λ. Τὸ σχολεῖο θύμιζε ἀδιάκοπα στὰ παιδιά, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς οἰκονομίας τὸ κέρδος, παρὰ ἡ ζωὴ· μιὰ ζωὴ καλύτερη γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους.

Διαβάζοντας τὰ λόγια τοῦ Sandersen βλέπει κανεὶς νὰ στερεώνονται ταυτόχρονα στὴν ψυχὴ τοῦ διευθυντῆ τῆς Οὐντλας δυὸ πεποιθήσεις. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ βεβαιώνεται, ὅτι ὀλοένα περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, πρόκειται νὰ γίνουν διευθυντὲς σὲ ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πείθεται, ὅτι πρέπει νὰ τοὺς διδάξῃ κάτι καλύτερο ἀπὸ τεχνάσματα καὶ τρόπους γιὰ νὰ κερδίζουν πολὺ χρῆμα καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικὲς γνώσεις ἐμποροποιημένες.

Ὅλοένα περισσότερο τὸ σχολεῖο ἀντὶ νὰ εἶναι γι' αὐτὸν ἓνα γυμναστήριο, ὅπου προοιμιάζει κοινὸν ἀνθρώπων «καταφερτζήδες» γιὰ τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ σύστημα τοῦ παρουσιαζότανε στὴ φαντασίᾳ του σὰ μιὰ μικρογραφία τοῦ αὐριανοῦ κόσμου.

(Ἐξοικονομῆται συνέχεια)



Σημ. Ὄταν ἦρθε ὁ πόλεμος, τὰ μεταλλουργικὰ ἐργαστήρια τῆς Οὐντλας εἶχαν ἀρκετὰ μηχανήματα γιὰ νὰ κατασκευάζουν ἀμέσως πολεμοφόδια. Ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1915 δὲ σταμάτησαν καθόλου. Τὸ δυὸ πρῶτα χρόνια οἱ μαθητὲς δούλευαν στὰ ἐργαστήρια σὲ δυὸ ὀμάδες, ἡ πρώτη δούλευε τὸ πρωὶ καὶ ἀπὸ τὶς 5-7 μ. μ. Ἡ δευτέρη δούλευε ἀπὸ τὸ μεσημέρι ὡς τὶς 5 καὶ τὸ βράδυ ἀπὸ τὶς 7-9.30 μ. μ. Ἀργότερα ἔβαλαν ἄλλο σύστημα. Κάθε τάξη δούλευε μιὰ βδομάδα ὀλάκαιρη στὸ ἐργοστάσιο. Ἔτσι κάθε μαθητῆς δούλεβε μιὰ βδομάδα κάθε τριμηνίας στὸ σιδεράδικο, στὸ χυτήριο ἢ στὰ ἐργαστήρια· τὸ σύστημα αὐτὸ ἔδωσε τόσο καλὰ ἀποτελέσματα, πὸν τὸ κράτησαν ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

: ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ :

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

Ἡ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΧΤΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΣΥΧΡΟΝΟ ΘΕΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Ἡ διαμόρφωση τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, πὸν φέρανε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς τάξεως καὶ τὴν ἐπανάσταση στὴ Γαλλία τὸ 1789, ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξελικτικῆς προσπάθειας τῆς ἀνθρωπότητος, πὸν τὶς ἀρχές τῆς τῆς βρισκομε σ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν μεσαιῶνα, μὲ τὴν καταπιητικὴν φεουδαρχικὴν ὀργάνωση του. Μέσα στὶς μεσαιωνικὲς πόλεις καὶ ἐνῶ στὴν ὑπαιθρὴν χώρα ἦταν σφυσμένη κάθε ἐλεύθερη ζωὴ, δημιουργιοῦταν ἀπὸ τότε ὁ πυρήνας τῆς ἀστικῆς τάξεως, πὸν ἀργότερα ἔμελλε, συντρίβοντας τὸν φεουδαρχισμό, νὰ δώσῃ διέξοδο στὴν οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου. Βέβαια καὶ στὶς πόλεις αὐτὲς μέσα ἡ δημιουργία αὐτῆ εἶχε νὰ συναντήσῃ σημαντικὰ ἐμπόδια. Ἡ ὑπαρξη τῶν συντεχνιῶν (corporations) ἀπόκλειε τὴ συναλλαχτικὴ ἐλευθερία μὲ τὴν ὁμοιομορφία τῆς παραγωγῆς, τὴν ἔλλειψη συναγωνισμοῦ καὶ τὸ χωρισμὸ τοῦ ἀστικοῦ ἐμπορικοῦ κεφάλαιου ἀπὸ τοὺς βιοτέχνες παραγωγοὺς τῆς ὑπαιθρῆς χώρας. (J. Jaurès—Histoire Socialiste de la Revolution Française, τόμος 5ος Paris—1922 σελ. 16 καὶ ἐπ.). Ὅμως, ἀντίρροπα στὰ ἐμπόδια αὐτά, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀνάπτυξη μεγάλων ἐμπορικῶν καὶ χειροτεχνικῶν κέντρων, σὲ παραθαλάσσιες μάλιστα πόλεις, ὅπου γιὰ λόγους ἱστορικοῦς ἢ ἐπίδραση τῶν φεουδαρχικῶν θεσμῶν ἦταν ἀδυνατότερη, καὶ ἡ οὐσιαστικὴ κατάπτωση καὶ ἐξαστένηση τους, πὸν ἀκολούθησε τὴ μακρινὴ πάλη τους μὲ τὸ μοναρχικὸ σύστημα, δώσανε τὴ διέξοδο, πὸν ὀδήγησε στὴν ἐκρηξη τοῦ 1789, ὕστερα ἀπὸ τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ ἐκρηξη καὶ ἡ ἐπικράτηση τῆς ἐπανάστασης συμπλήρωσε ὀριστικὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτῆ. Στὶς πόλεις μέσα οἱ συντεχνίες καταργήθηκαν ἀμέσως, καὶ ἡ ἀγροτικὴ ἀπελευτέρωση, πὸν ἀκολούθησε, ἐξαφάνισε βίαια τὰ ὑπολείμματα τοῦ φεουδαρχισμοῦ στὴν ὑπαιθρὴν χώρα, γιὰ νὰ συμπληρωθῇ ὀριστικὰ μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ πώληση ἀπὸ τὸ Κράτος τῶν χτημάτων τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας (J. Jaurès. Histoire Socialiste τόμος 3ος σελ. 383 καὶ 5ος σελ. 26).

Ἔτσι μέσα σ' ἓνα σύντομο χρονικὸ διάστημα συμπληρώθηκε μιὰ τεράστια μεταβολή, πὸν αἰῶνες ὀλόκληροι εἶχαν προετοιμάσει. Τὸ ἀδιάβατο τεῖχος, πὸν χωρίζε τὴν ἀστικὴ ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν ζωὴ σωριάστηκε σ' ἐρείπια. Τὸ ἀστικὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, ἐλεύθερο πιά στὶς ἐπιδιώξεις του, στράφηκε ὀρητικῶς στὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή γιὰ νὰ τὴ συγκεντρώσῃ στὰ χέρια του, σὲ δικὰ του ἐργαστήρια. Μιὰ ταυτόχρονη σημαντικὴ μετακίνηση, τῆς ἀκίνητης ἰδιοχτησίας πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ πούλημα τῶν χτημάτων τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου.

Σ' ἓνα τέτιο οἰκονομικὸ βᾶθος μᾶς παρουσιάζονται τοποθετημένες οἱ διατάξεις τῆς Διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν νομοθεσιῶν, πὸν ἀπ' αὐτὴν πηγᾶσανε καὶ πὸν παραπάνω ἐξετάσαμε. Μ' αὐτὲς ἀντίθετα στὸ ἄτομο τὸ ὑποδουλωμένο στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ κυριαρχία τῶν φεουδαρχῶν ἀρχόντων προβάλλει, ὅπως εἶδαμε, τὸ ἄτομο, ἐλεύθερος κύριος τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, πὸν τοῦ χρειάζονται γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων του, πὸν δημιουργεὶ τὴν πολιτικὴν σύμπραξη τῶν ἀνθρώπων ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐξασφάλιση αὐτῶν, πὸν ἀπόχτησε. Γι' αὐτὸ τὴ στερεώνει σὲ θεσμοὺς φυσικοὺς, αἰώνιους, ἀμετάβλητους καὶ προσπαθεὶ νὰ δώσῃ στὴν κοινωνία μιὰ μορφή σταθερὴν, ἀσφαλισμένην ἀπὸ μεταβολὲς ἀπότομες καὶ κλονισμοὺς, ἱκανοὺς νὰ φέρουν πίσω τὴν κατάστασιν, πὸν καταλύθηκε.

Ἡ ἀστικὴ ὅμως τάξη δὲ μποροῦσε νὰ σταθῇ ὀριστικὰ σ' αὐτὴ τὴ μορφή τῆς οἰκονομικῆς τῆς ὀργάνωσης. Ἀντίθετα ὅτι ἴσα-ἴσα στὴν πρώτη περιόδῳ τῆς ἐπικράτησης τῆς θεώρησε σὰ μόνιμο καὶ σταθερὸ ἀπόχτημα δὲν ἦταν πρὸς μιὰ μετάβαση, τὸ προστάδιο στὴν ἐξέλιξη τῆς γιὰ τοὺς νέους οἰκονομικοὺς τύπους, πὸν ἔφερε ὁ μηχανισμὸς μὲ τὴν ἀντικατάσταση

των μέσων της παραγωγής κι η ανάπτυξη του βιομηχανικού κεφαλαιοκρατισμού (K. Marx, Le Capital, γαλλική μετάφραση I. Molitor, τόμος III, Paris, 1924 σελ. 7 κι έπειτα).

Η αδιάκοπη αναζήτηση από το επιχειρηματικό κεφάλαιο νέων μέσων παραγωγής, ή δημιουργία της μεγάλης βιομηχανίας, ή απαραίτητη γι' αυτήν συνεργασία όλων των παραγωγικών κεφάλαιων μιας κοινωνίας, χαρακτηριστικά σημεία της ανάπτυξης και διαμόρφωσης του σύγχρονου κεφαλαιοκρατισμού, ήταν αναπόφευγο να έχουν μια άμεση επίδραση στη σύγχρονη διαμόρφωση και του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας.

Μάταια όμως θα αναζητήσουμε την επίδραση αυτή στις γενικές βασικές διατάξεις του σύγχρονου θετικού δικαίου, που καθιερώνουν και προστατεύουν την ατομική ιδιοκτησία. Όπως ύστερα από κάθε μεγάλη κοινωνική μεταβολή, την τάση για την επιβολή ενιαίων νομικών αιτημάτων (συντάγματα—κώδικες), που χαρακτηρίζει την περίοδο από τη Γαλλική επανάσταση ως το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, διαδέχτηκε τότε ως το 1918 το σιμάτημα κάθε παρόμοιας νομοθετικής εργασίας. Βέβαια στο δίμεσο αυτό χρόνο παρουσιάστηκαν δυο μεγάλα έργα, ο Γερμανικός κι ο Έλβετικός Αστικός Κώδικας (1900)—(1912). Όμως αυτά είναι ή μακρινή αντανάκλαση της περιόδου, που προηγήθηκε και που για λόγους ιστορικούς είχε άργηση να εκδηλωθή πλήρεια στις δυο αυτές χώρες.

Έτσι σ' ολόκληρο αυτό το χρονικό διάστημα ως το 1918, ή έξωτερική κατασκευή του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας δεν παρουσιάζει μεταβολές. Έμεινε δηλαδή ο βασικός θεσμός, για την οικονομική οργάνωση της κοινωνίας και της πολιτικής δημοκρατίας, αδιάφορα θα έλεγε κανένας στην τεράστια μεταβολή, που ασυναίσθητα έφερε ή ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατισμού. Το ότι όμως δε βρίσκουμε την επίδραση που αναζητούμε στις γενικές αυτές διατάξεις, αυτό δε σημαίνει πως δεν υπάρχει. Αντίθετα, οι εκδηλώσεις της είναι πολλαπλές, σ' ολόκληρη τη σύγχρονη νομική παραγωγή, και καθρεφτίζουν πιστά, τις ανάγκες της κοινωνικής εξέλιξης, που πρέπει να εξυπηρετήσουν. Μεγαλώνουν παράλληλα σ' αυτές, για κάθε ειδική περίπτωση, που πρέπει να ρυθμιστή νομοθετικά κι αποτελούν μια τεράστια υπόκωφη εργασία, που απ' αυτήν ή ιδιοκτησία παίρνει μορφή ριζικά αντίθετη στην ατομιστική της αντίληψη της πρώτης περιόδου της επικράτησης της αστικής τάξης.

**

Πρώτο φαινόμενο των τάσεων αυτών μας παρουσιάζεται ένα πλάτεμα στην αντίληψη του αντικείμενου, που πάνω σ' αυτό πρέπει ή μπορεί να ασκείται το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, ή κυριότητα. Παύει δηλαδή να είναι απαραίτητη για την ύπαρξη της ή σχέση δεσποτείας κύριου σέ πράμα σωματικό (res) κινητό ή ακίνητο. Αναγνωρίζεται έτσι δικαίωμα κυριότητας των συγγραφέων και των καλλιτεχνών στα δημιουργήματα τους, (Νόμος ΓΥΠΓ (3483) του 1909 περί συγγραφικών δικαιωμάτων θεατρικών έργων, Νόμος 2387 της 29 Ιουνίου 1920 περί της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η πνευματική ιδιοκτησία είναι σήμερα γενικά καθιερωμένη από όλες τις ευρωπαϊκές νομοθεσίες και τις περισσότερες της Αμερικής και των άλλων Ηπείρων, και για την προστασία της έχει ιδρυθή με το Σύμφωνο της Βέρνης της 9 του Σεπτεμβρίου 1886 ή διεθνής Union pour la protection des droits des auteurs sur leurs oeuvres artistiques. Έδρευει στη Βέρνη, όπου έχει ειδικό γραφείο. Σχετικά με την τελευταία κατάσταση της Union, κοίταξε το περιοδικό της. Le droit d' auteur, τόμος 38, αριθ. 1 της 15 Γενάρη 1925—7) των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων στα σώματα των προϊόντων τους (Νόμος ΒΡΝΣΤ' της 16 Φλεβάρη 1893 «περί προστασίας της εμπορικής και βιομηχανικής ιδιοκτησίας». Κοίταξε για ολόκληρη τη σχετική νομοθεσία, «Τα βιομηχανικά και εμπορικά Σώματα», έκδοση του Υπουργείου της Έθνικής Οικονομίας Αθήνα, 1923. Όπως και για την πνευματική ιδιοκτησία, έχουμε να παρατηρήσουμε κι εδώ, πως ή προστασία της βιομηχανικής ιδιοκτησίας είναι γενικά αναγνωρισμένη από όλες σχεδόν τις σύγχρονες νομοθεσίες, κι έχει διεθνή οργάνωση τη γνωστή Union pour la Protection de la Propriété industrielle, με έδρα της τη Βέρνη. Για τη σχετική νομοθεσία στα διάφορα Κράτη και τις διεθνείς συμβάσεις, που την ενδιαφέρουν κοίταξε το μηνιαίο περιοδικό La Propriété industrielle της Ένωσης, που βγαίνει στη Βέρνη από τα 1884. Κ. Σοκόλη,

Περί εμπορικών και βιομηχανικών σημάτων, Αθήνα, 1901, και «το Δελτίον της βιομηχανικής Ιδιοκτησίας» έκδοση του Υπουργείου της Έθνικής Οικονομίας, Αθήνα 1923 κι έπειτα ή στα εμπορικά τους κεφάλαια (Κοίταξε σχετικά τα Διατάγματα για το Ένοικιοστάσιο του Σ. Τριαντάκη, Δικαστικοί Νόμοι, τόμοι Β', Γ', Δ', Ροϊλού, το Ένοικιοστάσιον, Αθήνα, 1925, επίσης το Γαλλικό Νόμο της 30 Ιουνίου 1926 και το άρθρο 155 του νέου Γερμανικού Συντάγματος. Κ. Νικολετοπούλου, το έν Γαλλία ένοικιοστάσιον καταστημάτων, στην Έφημερίδα Έλεύθερο Βήμα της 7 Γενάρη 1927. H. Rivet, La protection de la Propriété Commerciale, Paris 1926, G. de Castellan, Commentaire de la loi du 30 juin 1926 Paris, 1926 L. Duguit Traité de droit constitutionnel, τόμος 5ος Paris 1925 σελ. 305) των εφευρετών στις εφευρέσεις τους (Νόμος 2527 της 18 Οκτώβρη 1920 «περί διπλωμάτων εφευρετικής». Σχετικά με τη διεθνή νομοθεσία, κοίταξε την αιτιολογική έκθεση του Νομοσχεδίου στη Βουλή από τον Υπουργό κ. Σπυρίδη, που έχει δημοσιευτή σ' ειδικό φυλλάδιο του Υπουργείου της Έθνικής Οικονομίας, «Περί διπλωμάτων εφευρετικής», Αθήνα 1920. Επίσης Rivet, op. cit. σελ. 22. Η προστασία των εφευρέσεων, είναι από τους σκοπούς της Ένωσης για την προστασία της Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας, άρθρο 1 του Συμφώνου της Χάγης της 6 Νοέμβρη 1925, Propriété Industrielle, τόμος 41, αριθ. 11 της 30 Νοέμβρη 1925) των εφευρετών στο υπόδειγμα και σχεδιάσματα τους (Σύμφωνο της Χάγης άρθρο 1.—Στην Έλληνική νομοθεσία, δεν υπάρχει σχετική διάταξη) του κομιστή στον άνω νυμο τίτλο που κατέχει (Εμπορικός Νόμος άρθρα 35, 36, 135, 149, 152 και 153. Νόμος ΑΣΜΔ της 26/7/1885 περί των πληρωτέων τφ κομιστή χρεωγράφων άρθρο 1. Νόμος 1338 της 18/4/1918 περί τραπεζιτικής επιτάγης. Μουσερράτου, «Ένοικιών Δίκαιον», Αθήνα, 1902, § 62 και 69 σελ. 256.—Rivet, op. cit. σ. 227). Το πλάτεμα αυτό της Ιδιοκτησίας έχει μεγάλη σημασία. Από αιώνες ή ιδιοκτησία είχε μείνει στενά συνδεδεμένη με τη γη και το σύνδεσμο της αυτό τον ανάπτυξε ή αστική τάξη στις πρώτες εκδηλώσεις της. Όσο χαλαρή φαίνεται στα νομικά κείμενα στις αρχές του 19ου αιώνα ή αντίληψη της κυριότητας σέ κινητά, με την επικράτηση της παλαιογαλλικής έθιμικής άρχης: en cas de meubles possession vaut titre, τόσον έντονη παρουσιάζεται ή διατύπωση της ακίνητης Ιδιοκτησίας, κι αυτής μάλιστα την προστασία ζητούν να πραγματοποιήσουν (N. Σαρίπολου, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος 3ος έκδοση δ', 1923, σελ. 235. Rivet, op. cit. σελ. 211—7). Το αντίθετο φαινόμενο χαρακτηρίζει τη νεώτερη περίοδο, που εξετάζουμε. Το έδαφος ή τουλάχιστο το σωματικό πράμα παύει να είναι ή απαραίτητη προϋπόθεση της Ιδιοκτησίας κι ή έννοια της σιγά-σιγά πλατύνει και παίρνει το περιεχόμενο κυριότητας κεφαλαίου, δηλαδή μέσου οικονομικής ωφέλειας του κυρίου (Rivet, op. cit. σελ. 22). Βέβαια την καινούργια αυτή μορφή της Ιδιοκτησίας την άμφισβητούν όσοι για την ύπαρξη της επιμένουν να προϋποθέτουν σωματικό πράμα, που να το έξουσιάζη ο κύριος (Planiol, Traité de droit civil 10e édition, Paris, 1925, τόμος I, n° 2327 σελ. 751—752. Dernburg Pandekten II, § 192). Η άμφισβήτηση αυτή δεν έχει μίαν άπλή θεωρητική σημασία κι ενδιαφέρο. Αντίθετα μας παρουσιάζει τον έντονο χαρακτήρα της πάλης, που γίνεται μέσα στην αστική τάξη για την επικράτηση της ατομικής Ιδιοκτητικής μορφής της κεφαλαιοκρατικής, στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας. Γιατί, αν στο ζήτημα της πνευματικής ή της βιομηχανικής Ιδιοκτησίας, ο όρολογικός αυτός καθορισμός δείχνει πιο πολύ την εκδήλωση μιας θεωρητικής διαφωνίας, παρά ενός έσωταξικού ανταγωνισμού για την επιβολή ενός νέου τύπου στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας, ή σημασία του γίνεται φανερότατη στην καθιέρωση της κυριότητας των εμπορικών κεφάλαιων, που καταργεί την έλευτερία στις μισθωτικές συμβάσεις και δημιουργεί πραγματικούς περιορισμούς στην ακίνητη Ιδιοκτησία για την έξυπνότητα των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων. (Κοίταξε σχετικά G. de Castellan, Commentaire de la loi du 30 juin 1926, σελίδα 5 κι έπειτα).

**

Όμως ή εξέλιξη της Ιδιοκτησίας στο σύγχρονο θετικό δίκαιο, δεν περιορίζεται στο σημείο αυτό μονάχα. Παράλληλα στο αντικείμενο αλλάζει και το υποκείμενο του δικαιώματος κι ο τρόπος που το άσκει. Έτσι γενικά μπορούμε να προσδιορίσουμε τη δεύτερη αυτή κατεύθυνση στην εξέλιξη του θεσμού, ανάπτυξη της συλλογικής μορφής στη μεγάλη Ιδιοκτη-

σία με την αντικατάσταση του ατόμου στην παραγωγή από άπρόσωπους συλλογικούς οικονομικούς οργανισμούς.

Δέν είναι δώ ο κατάλληλος τόπος, πού νά μορῆ νά αναπτυχῆ τό φαινόμενο αὐτό σ' ὅλη του τήν εὐρύτητα. Ἀπ' αὐτή τή φύση του παρουσιάζει ποικιλότητες μορφές στίς ἐκδηλώσεις του κι εἶναι τό χαρακτηριστικώτερο φαινόμενο τῶν οικονομικῶν τάσεων τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ (πρβλ. Π. Γ. Ζήση. Οἱ σύγχρονες οικονομικῆς ὀργανώσεις, Ἀθήνα, 1925 σελίδα 7 κι ἔπειτα) Γι' αὐτό θά περιοριστοῦμε ἀναγκαστικά σ' ὅτι ἄμεσα ἐνδιαφέρει τή μελέτη μας αὐτή στόν εἰδικό κύκλο τῶν ζητημάτων πού ἐξετάζει. Ἡ θεμελίωση τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς παραγωγῆς στό ἄτομο, πού ἦταν τό βασικό κίνητρο καί τό κύριο αἶτημα τῆς ἀστικής Ἐπανάστασης, κι ἄν μένη ἀκόμα τό οικονομικό ἐμβλημα τοῦ ἀστικοῦ Κράτους, οὐσιαστικά ἔχει ἐξαφανιστῆ. Γιατί ἡ προϋπόθεση τοῦ ατόμου, πού ζῆ καί κινεῖται ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε ἄλλο, ἀποδείχτηκαν ἐπιστημονικά σφαλέρη κι ἀντίθετη στήν κοινωνικότητα, πού χαρακτηρίζει τόν ἄνθρωπο καί τίς οικονομικῆς ἀνάγκες τῆς δλότητας, πού πρέπει νά ἐξυπηρετῆ. (πρβλ. Duguit, Leçons de droit Public général, Paris, 1926, σελίδα 38 κι ἔπειτα). Ἡ ἀναγνώριση ἀπό τό παλιότερο δίκαιο τῶν θεσμῶν τῆς συνιδιοκτησίας καί τῆς προσωπικῆς ἐταιρίας ἦταν σχεδόν μιὰ οὐσιαστική ἀρνηση τῆς ἀτομιστικῆς ἀντίληψης, ὅμως καί μιὰ ἀπόδειξη τῆς ἀνικανότητος τοῦ ἄνθρωπου νά ἐπιδιώξῃ μόνος του μιὰ εὐρύτερη ἀνάπτυξη κι ἐπέχταση τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος του. Εἶναι ἀλήθεια, πώς καί στούς δυο αὐτούς θεσμούς λεπτόλογες νομικῆς διακρίσεις, προσπάθησαν νά διατηρήσουν ἀκέρια τὰ ἐξωτερικά φαινόμενα τοῦ ἀτομικοῦ δικαίωματος. Ἔτσι ἡ θεωρία τῶν ἀδιαιρέτων ἰδανικῶν μεριδίων στό θεσμὸ τῆς συνιδιοκτησίας, ἡ δημιουργία τοῦ νομικοῦ ὑπερπρόσωπου τῆς ἐταιρίας, σώζουν τό κλασικό ἀστικό δίκαιο στήν ἀντίληψη τῶν ὑποστηριχτῶν τους ἀπό τήν ἀντίφαση, πού περιέχει.

Ἄν ὅμως στή πρώτη περίοδο τῆς συχώνευσης ἐμπορίου καί παραγωγῆς ἡ προσωπική ἐταιρία συνδυασμένη με τή συνιδιοκτησία, μπόρεσε νά χρησιμεύῃ γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ οικονομικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ἡ ἰκανότητα τῆς κατέπεσε, ὅταν τό πλάσμα τῶν οικονομικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀδιάκοπη τάση του πρὸς τήν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς κι ἡ ἀνακόλουθη ἀνάγκη του γιά μιὰ ἀνάλογη αὔξησιν τῆς κατανάλωσης, ἀπαιτήσανε μιὰ συλλογική συγκεντρωμένη ἐνέργεια τῶν κατόχων του. Στό σημεῖο αὐτό παρουσιάζεται ἡ ἀνώνυμη ἐταιρία, πού ἀποτελεσε τό μέσο τοῦ κεφαλαίου γιά τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ του καί τό βασικό τύπο τῆς ὀργάνωσης του (πρβλ. Π. Γ. Ζήση ορ. cit. σελίδα 8 κι ἔπειτα). Ἀπό τό φαινόμενο αὐτό ὅμως δημιουργήθηκε ταυτόχρονα μιὰ ἰδιόρρυθμη σχέση ἰδιοκτησίας. Γιατί ὁ μέτοχος στήν ἀνώνυμη ἐταιρία δίνοντας σ' αὐτή τὰ κεφάλαια του, ἀσχεῖ πιά μιὰ ἰδιότυπη κυριότητα σ' αὐτά, ἀφοῦ οὐσιαστικά ἀποξενώνεται τῆ διαχείρισή τους, πού τήν ἀναλαμβάνει ὁ ἐταιρικός ὀργανισμὸς μ' ἀπεριόριστα δικαιώματα κι ἀπόλυτη νομική αὐθυπαρξία (πρβλ. Π. Γ. Ζήση ορ. cit. σελ. 9 κι ἔπ.). Ἔτσι ὅμως, ἡ ἀτομική παραγωγική δημιουργικότητα ἐξαφανίζεται. Ὁ κεφαλαιοῦχος—ἰδιοκτήτης παύει πιά νά ἐργάζεται μέσα στήν ἀτομική του ἐπιχείρηση καί τοῦ εἶναι ἀρκετό νά εἰσπράττῃ, ὅσα τοῦ δίνει ἡ τοποθέτηση τῶν κεφαλαίων του στούς οικονομικούς ὀργανισμούς, πού συγκεντρώνουν τήν παραγωγή. Ἀντίθετα λοιπόν στίς βασικές ἀρχές, πού χρησίμεψαν σάν δικαιολογία στήν ἀτομική ἰδιοκτησία, αὐτή παύει νά εἶναι τό μέσο γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς δημιουργικότητος τοῦ ατόμου. Ὁ κάτοχος τοῦ πλούτου ἀνίκανος νά τόν ἐκμεταλλεῖται μόνος του γιά νά τοῦ ἀποδώσῃ τό μέγιστο τῆς ἀξίας, πού περιέχει, ἀποξενώνεται ἀπ' αὐτόν, παύει ὁ ἴδιος νά εἶναι δημιουργικό κοινωνικό στοιχεῖο καί περιορίζεται σέ μιάν ἄκοπη κι ἀκίνητη οὐσιαστικά ἀπόλαση του. Ἀντίθετα ὁ πλοῦτος αὐτός, πού ξεφεύγει ἔτσι ἀπό τούς κατόχους του, μεταβιβάζεται σ' ἀπρόσωπους οικονομικούς ὀργανισμούς καί συγκεντρώνεται σ' αὐτούς. Δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ τεράστια ἀπρόσωπη, συλλογική ἰδιοκτησία, ἀφιερωμένη στήν πραγματοποίηση εὐρύτων οικονομικῶν σκοπῶν, πού ἀπ' αὐτή τήν τελική ἀνάπτυξη τῆς, παίρνει τόν χαρακτήρα μιᾶς πραγματικῆς κοινωνικῆς λειτουργίας, ὅπως παρακάτω θά δοῦμε. Ἔτσι στή σύγχρονη οικονομική μας ὀργάνωση ἔχουμε ἕνα φανερότερο δυαδισμό στή μορφή τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπό τή μιὰ μεριά τούς εἰκονικούς ἰδιοκτήτες, τούς κατόχους πλούτου, πού δέν τόν ἐκμεταλλεύονται προσωπικά οἱ ἴδιοι. Ἀπό τήν ἄλλη τούς πραγματικούς ἰδιοκτήτες, με τή μορφή συλλογικῶν οικονομικῶν ὀργανισμῶν, ἀνεξάρτητων ἀπό τὰ πρόσωπα, πού τούς ἀποτελοῦν, καί πού σιγά-σιγά συγκεντρώνουν στήν παντοδύναμη ἐξουσία τους ὁλόκληρα τὰ παραγωγικά κεφάλαια μιᾶς χώρας, κι αὐτή τήν πραγμα-

τικότητα ἐκφράζει οὐσιαστικά ἡ πλασματοποίηση τῆς ἀνώνυμης ἐταιρίας σέ αὐθύπαρξο νομικό πρόσωπο. Ὅμως ἡ ἀνώνυμη ἐταιρία δέν εἶναι τό μοναδικό μέσο τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ γιά τή συγκέντρωση καί συλλογικοποίηση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Τήν ἀδιάκοπη ἐλάττωση τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος τοῦ ατόμου, με τή ἀνακόλουθη ἀφαίρεση τοῦ πλούτου ἀπ' αὐτό, παρακολουθεῖ ἡ ἐμφάνιση νέων οικονομικῶν ὀργανισμῶν συλλογικῆς μορφῆς. Ἐταιρίες με περιορισμένη εὐθύνη, Trust, Kartel, συνδικάτα, ὀργανισμοί γιά τή διαχείριση οικονομικῶν συμφερόντων, ἀποτελοῦν τίς πολύτερες μορφές, πού δημιουργεῖ τό κεφάλαιο γιά τήν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν του. Ὅμως, ὅτι δίνει στήν ἐξέλιξη αὐτή μιὰ σημαντική προώθηση εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀγροτικῶν κι ἀστικῶν συνεταιρισμῶν γιά τήν παραγωγή καί τήν κατανάλωση. Ἀποτελοῦν μιὰ συλλογική ὀργάνωση τῆς μικρῆς ἀστικῆς κι ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, πού ὁδηγεῖ σέ μιὰ βέβαιη ἐξαφάνιση τῆς (Π. Γ. Ζήση, ορ. cit. σελίδ. 51 κι ἔπειτα. Γιά τή συνεταιριστικὴ κίνηση στήν Ἑλλάδα, πού τὰ τελευταία χρόνια πῆρε τεράστια ἀνάπτυξη καί τή σχετική νομοθεσία κοίταξε, Γρ. Φορμάκη, Ὁ Κώδιξ τῆς Συνεταιριστικῆς Νομοθεσίας, Ἀθήνα 1927. Στήν κατηγορία αὐτή ἀνήκει κι ὁ Ἀυτόνομος Σταφιδικός Ὄργανισμὸς, πού ἰδρύθηκε γιά τήν προστασία, διαχείριση κι ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης τῆς Κορινθιακῆς σταφίδας).

Σάν ἄμεση συνέπεια τῆς νέας αὐτῆς μορφῆς τῆς ἰδιοκτησίας, ἀκολουθεῖ ὅτι μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τρίτη κατεύθυνση στή σύγχρονη ἐξέλιξη τῆς.

Ἡ συγκέντρωση τοῦ πλούτου, πού παραπάνω ἐξετάσαμε, στίς γενικώτερες γραμμῆς τῶν ἐκδηλώσεων τῆς, δέν εἶναι μόνο ἕνα οικονομικό φαινόμενο, πού μετακινεῖ τήν ἰδιοκτησία καί τήν ἐξελίσσει σέ μιὰ μορφή συλλογική κι ἀπρόσωπη. Αὐτό τό ἴδιο ἀλλάζει σύγχρονα καί τή σκοπιμότητα τῆς σάν κοινωνικοῦ φαινομένου. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία εἶχε ὅπως εἶδαμε γιά δικαιολογική βάση τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ ἀνθρώπου—μονάδας. Ὁ ἰδιοκτήτης στήν πρώτη περίοδο τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης ἀπ' αὐτή τή μορφή τῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, πού μέσα σ' αὐτή ζοῦσε, κάτεχε σχεδόν ὅτι τοῦφτανε γιά τή συντήρηση κι ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς του ὑπαρξῆς. Σήμερα δέ γίνεται τό ἴδιο. Οἱ οὐσιαστικοί κάτοχοι τοῦ πλούτου, πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ὄχι τὰ ἄτομα, μὰ οἱ τεράστιοι ἀπρόσωποι οικονομικοὶ ὀργανισμοί, πού δημιούργησε ὁ σύγχρονος βιομηχανικός κεφαλαιοκρατισμὸς, συγκεντρώνουν καί κρατοῦν στή διαχείρισή τους ὁλόκληρες τίς πλουτοφόρες δυνάμεις, πολλές φορές ὄχι μόνο μιᾶς χώρας. Ἀποκλειστικοί κάτοχοι καί διαχειριστῆς τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν, ἀναμφισβήτητα δέν ἀσκοῦν ἕνα δικαίωμα ἀτομικό, ἱερό, κι ἀταραβίαστο. Τό ἄτομο—ἰδιοκτήτης τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα, πού μποροῦσε νά ζάνη μιὰ ἐγώιστικὴ ἢ κακὴ χρῆση τοῦ δικαίωματος του καί νά βλάβῃ ἴσως ἀνεύθυνα, ἔχοντας γιά στήριγμα τὸν κανόνα: qui jure suo utitur neminem laedit, δέ μπορεῖ νά ταυτιστῆ με τό σύγχρονο ἀπρόσωπο κάτοχο τῆς εὐτυχίας ἑνὸς λαοῦ. Ἀντίθετα, ὅταν αὐτός, συγκεντρώνῃ τὸν πλοῦτο μιᾶς χώρας, καί γίνεται ἔτσι ὁ ρυθμιστῆς τῆς οικονομικῆς τῆς ζωῆς, εἶναι τό ἀντικείμενο σημαντικῶν δικαιωμάτων τῆς δλότητας γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν σκοπῶν τῆς σάν κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἀσχεῖ δηλαδὴ μιὰ κοινωνική λειτουργία, πού σκοπεύει νά ἐπιτύχῃ με τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἑνὸς τόπου τήν εὐτυχία τῆς δλότητας, πού ἀπ' αὐτὴν προέρχονται οἱ δυνάμεις αὐτές. Γι' αὐτό ὁ κάτοχος τους δέ μπορεῖ νά τίς χρησιμοποιεῖ ἀντίθετα στή γενική αὐτὴ σκοπιμότητα οὔτε στήν ἄσκηση τῆς αὐτῆς νά θεωρήσῃ ὅτι ὑπάρχει ἕνα φυσικό, ἱερό κι ἀπαράγραφο δικαίωμα του. (Κοίταξε §§ α' καί β' τοῦ ἀρθροῦ 17 τοῦ Συντάγματος, σύμφωνα με τή πρόταση τοῦ Ἐθνικοῦ Συντηρητικοῦ Κόμματος στήν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση, καί τὰ πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Ἐνδεκαμελοῦς Ἐπιτροπῆς τῶν Εἰσηγητῶν, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, 1921, σελ. 49. Τὴν πρόταση του αὐτὴν τό κόμμα τὴν ἀπόσυρε στή Συνεδρίαση ΠΙ τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνέλευσης.—Ὁμοια κοίταξε «Ἐστενογραφημένα πρακτικά τῆς ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ Καταστατικοῦ χάρτου Ἐπιτροπῆς τῆς Δ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως» Ἐθνικὸ τυπογραφεῖο, Ἀθήνα, 1921, τεῦχος Α' σελ. 136 κι ἔπ. Τό ζήτημα ξανασηζητήθηκε στήν τελευταία ἀναθεώρηση τοῦ ἀρθροῦ 19 τοῦ Συντάγματος τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1926 ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς τῆς 7 Νοεμβρίου 1926, πού δέχτηκε τὴν προσθήκη σ' αὐτό διατάξεως ἀνάλογης με τό ἀρθρο 153 § 3 τοῦ Γερμανικοῦ Συντάγματος. Ἡ προσθήκη ὅμως αὐτῆ, ἀπορρίφθηκε

από την ολομέλεια της Βουλής. Το άρθρο 153 § 3 του Γερμανικού Συντάγματος είναι διατυπωμένο έτσι: Eigentum-verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das gemeine Beste. Παρόμοια περίπου διατύπωση έχει και το άρθρο 37 του Συντάγματος του Βασιλείου των Σέρβων—Κροατών—και Σλοβένων. Κατά το Ρωσικό Αστικό Κώδικα του 1922, Βιβλίο Α', κεφάλαιο α', άρθρο 1: τα αστικά δικαιώματα προστατεύονται από τον Νόμο, εκτός από την περίπτωση, που ασκούνται με έννοια αντίθετη στον οικονομικό και κοινωνικό προορισμό τους. Les Codes de la Russie Soviétique, έκδοση της Bibliothéque de l' Institut de Droit Comparé de Lyon, Paris, 1925, τόμος 1ος σελ. 124. Ν. Ν. Σαριπόλου Σύστημα, τόμος Γ' σελ. 32 σημ. 2. Π. Θηβαίου. Το νέον δημοκρατικόν πολίτευμα της Γερμανικής Έπικρατίας, Λείψιγ, 1922 σελ. 121 σημ. 4.

Όμως η αντίληψη αυτή, όπως θα μπορούσε να υπαθεθῆ, δέν οφείλεται μόνο στην αντίδραση των κοινωνικών τάξεων, που δημιουργώντας την αύξηση της παραγωγής με την προσωπική τους εργασία είναι τα αντικείμενα, που πάνω τους ασκείται ή οικονομική και πολιτική κυριαρχία της βιοτεχνικής κεφαλαιοκρατίας. Είναι κύρια στην άρχική της εκδήλωση άμεση συνέπεια αυτής της οικονομικής ανάγκης του κεφαλαιοκρατισμού να έχει ελάττωτο το στάδιο στην ανάπτυξη του και τῆ δράση του, στη συγκέντρωση του πλούτου και την έντατική εκμετάλλεση του. Ο κεφαλαιοκρατισμός δηλαδή σάν οικονομικό σύστημα στέκεται σέ σημεῖο αναμφισβήτητητα αντίθετο στην ατομιστική αντίληψη του πλούτου, που αφαιρεί από το σύνολο και νεκρώνει σημαντικές παραγωγικές δυνάμεις για την έξυπνότητα περιορισμένων σκοπών και φέρνεται σέ μιὰ άκούσια ίσως ρήξη με τῆ μερίδα της αστικής τάξης, που άκόμα την εκπροσωπεῖ. Έτσι ἡ έννοια της ιδιοκτησίας—κοινωνικής λειτουργίας, που παραπάνω αναπτύξαμε, έχει τῆν άρχική της βάση σ' αὐτή τῆν ανάγκη του κεφαλαιοκρατισμού να ρίχνη στην παραγωγή και χρησιμοποίησι όλες τις πλουτοφόρες δυνάμεις μιᾶς χώρας, που δέ μπορεί να είναι άφιερωμένες στην έγωϊστική απόλαψη του άτομου, και μόνο ἡ κατοπινότερη τῆς εξέλιξη τῆς ἔδωσε τό περιεχόμενο, που στην άρχή αναπτύξαμε.

* *

Δέ θύ ἀσχοληθοῦμε λεπτομερεϊάκᾳ με τις συνέπειες, που ἡ τελευταία αὐτή κατεύθυνση στην εξέλιξη της ιδιοκτησίας έχει νῆα τῆν ὄλη ὑπόσταση του θεσμοῦ σάν ατομικοῦ δικαίου του ανθρώπου. Θά ἀρκεστοῦμε νά σημειώσουμε, ὅτι κι ὅπου άκόμα οἱ θεσμοὶ του 1789 μένουν τά βασικά θεμέλια της οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, κι εκεί ἡ κατεύθυνση αὐτῆ με τῆν πίεση της αμείλιχης οικονομικής ανάγκης, που δημιουργεῖ ἡ ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατισμοῦ, γίνεται φανερό σ' ὀλόκληρη τῆν ἔχταση της και παίρνει τό χαρακτηρισμό μιᾶς οὐσιαστικῆς ἀρνησης του θεσμοῦ της ατομικής ιδιοκτησίας, ἐγωϊστικά ὑψωμένης ἀπέναντι στο κοινωνικό σύνολο, που ὅμως πρέπει νά έξυπηρετῆ.

Καινούργια ρύθμιση των σχέσεων, που δημιουργεῖται ἀπό τῆ μισθωτική σύμβαση ἀτικῶν ἢ ἀγροτικῶν ἀκινήτων, σύμφωνα με τις ἀνάγκες που δημιουργεῖ ἡ πληθωρική πιστωτική κυκλοφορία, κι ἡ κρίση της κατοικίας και της γεωργικής και χτηνοτροφικῆς παραγωγῆς (Κοίταξε σχετικά τὰ Διατάγματα για τὸ ἐνοικιοστάσιο ἀπό τὸ 1916 ὡς σήμερα, και προπάντων τὸ Ν. Δ. τῆς 30 Μάρτη 1925 «περὶ ρυθμίσεως ἐν γένει των μισθώσεων ἐπὶ παντός εἶδους ἀστικῶν ἀκινήτων»· ἐπίσης τὸ Ν. Δ. τῆς 29 Ἰουνίου 1919 «περὶ ἀναγκαστικῆς παρατάσεως μισθώσεων ἀστικῶν κτημάτων ἢ βοσκῶν». Τὸ ἀρθρο 155 ἔδ. 2 του Γερμανικοῦ Συντάγματος περιέχει τῆν ἀκόλουθη διάταξη: ἐπιτρέπεται ἡ ἀναγκαστικῆ ἀπαλλοτριώση ἀκινήτης ιδιοκτησίας για τῆν ικανοποίηση ἀναγκῶν, που προέρχονται ἀπό τῆν κρίση της κατοικίας, για νά βοηθηθῆ ὁ ἐποικισμός, και για τῆν ἐξημέρωση του ἔδαφους ἢ τῆν ἐνίσχυση της γεωργικῆς οικονομίας). Περιορισμός του κέρδους του παραγωγῆ ἢ του ἐμπόρου ἀπό τῆν πώληση των εἰδῶν, που παράγει ἡ ἐμπορεύεται, (Στῆν κατηγορία αὐτῆ ἀνήκουν ὅλοι οἱ νόμοι, που εἶναι γνωστοὶ σὰ νόμοι ἐναντία στην ἀισχροκέρδευ) συμμετοχῆ της ὀλότητας στο κέρδος του ιδιοκτήτη ἀπό τῆν ἀφελίμη μεταπώληση των κτημάτων του (Κοίταξε τὸ Νόμο 1812 του 1919 περὶ φορολογίας του αὐτομάτου υπερτιμήματος της ἀκινήτου ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με τὸ ἀρθρο 155 § 3 ἔδ. 2 του Γερμανικοῦ Συντάγματος: ἡ ὑπερτίμηση του ἔδαφους, ὅταν δέν ὀφείλεται στην εργασία του κατόχου του, ἢ στην ἰσῖα των κεφαλαίων ἀπό αὐτόν, ἀνήκει στην ὀλότητα. Κοίταξε και Duguit, Les transformations

générales du droit Privé, 2η έκδοση, Paris 1920, σελ. 192—196) καθιέρωση της υποχρεωτικής καλλιέργειας της ὑπαίθρους χώρας για τῆν ἀνάπτυξη της γεωργικῆς παραγωγῆς (Γερμανικό Σύνταγμα ἀρθρο 155 § 3. Κοίταξε και Duguit, Les transformations, σελ. 165). παράλληλη καθιέρωση της ὑποχρεωτικῆς οὐκοδομησῆς ἀστικῶν ἀκινήτων ἢ της μίστωσης τους, ὅταν εἶναι κενὰ (Ν. Δ. τῆς 30|3|25 ἀρθρα 46—49 και 52) ἀπαλλοτριωτικῆς πολιτικῆς με περιορισμένη ἀτόχημῖωση του ιδιοκτήτη νῆ τῆν έξυπνότητα σκοπῶν ἐθνολογικῆς κοινωνικῆς ὀφέλειας. (Κοίταξε σχετικά τους Νόμους 2052, 2922, γνωστοὺς με τὸν τίτλο Ἄγροτικοὶ Νόμοι, και τῆν Ἄπόφαση της Ἐπανάστασης του 1922 τῆς 14|2|23. Ἄκόμα τὸ ἀρθρο 119 του Συντάγματος τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1926. Γερμανικό Σύνταγμα ἀρθρα 153 § 2, 155 § 2 και 156 § 1 και 2.—Τσεχοσλοβακικό Σύνταγμα ἀρθ. 109 § 2). καὶ τέλος ἀναγκαστικὰ δάνεια και φορολογικῆ ἐπιβάρυνση του κεφαλαίου (Νόμος 2749|1922 και Ν. Δ. τῆς 23 Γενάρη 1926. Ἄκόμα Ν. Δ. τῆς 3 Μάρτη 1923 «περὶ ἐφ' ἅπαξ φορολογίας κινήτης και ἀκινήτου περιουσίας») ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν μερικῆς ἀπό τις ποικιλοτρόπες ἐκδηλώσεις, που ἡ αὐτῆς τὸ σύγχρονο δίκαιο καθιερώνει τῆν έννοια της ιδιοκτησίας σάν κοινωνικῆς λειτουργίας, κι ὅπου ἄκόμα οὔτε συνταγματικῆ, οὔτε ἄλλη γενικοῦ χαρακτήρα ἐπιταγῆ ἐπιβάλλει τῆν καθιέρωση αὐτῆ.

Τὰ συμπεράσματα, που μπορεί νά βγοῦν ἀπό τῆν εξέλιξη αὐτῆ, συνολικὰ παρμένη, εἶναι φανερά. Ἡ ιδιοκτησία δέν παύει μόνο νά συνδέεται με τὸ ἔδαφος. Παίρνει οὐσιαστικὰ ἓνα χαρακτηριστικό συλλογικὸ κι ἀπρόσωπο, και σὰ μιὰ ἄμεση συνέπεια της εξέλιξης αὐτῆς, ἀπό ὑποκειμενικό ατομικό δικαίωμα του φορέα της μεταβάλλεται σέ μιὰ κοινωνικῆ λειτουργία του για τῆν έξυπνότητα και τῆν πραγματοποίηση των οικονομικῶν σκοπῶν, που ἡ κοινωνικῆ σύμπραξη των ἀνθρώπων δημιουργεῖ κι ἐπιβάλλει.

Ἐτσι ὄχι μόνο δέν πρέπει νά βλέπουμε στο ἄτομο ἢ τους οικονομικοὺς ὀργανισμούς, που τὸ ἀντικαθιστοῦν, τους φυσικοὺς κι ἀνεξέλεχτους κύριους των ἀγαθῶν, που κατέχουν με μιὰν ἀπόλυτη έξουσία «χρήσεως και καταχρήσεως» σ' αὐτὰ, μα τὰ ὑπεύθυνα και περιορισμένα στα δικαιώματα τους μέλη — της κοινωνίας, που μέσα σ' αὐτῆν εἶναι ὑποχρεωμένα νά ἀσκοῦν μιὰ ὀρισμένη λειτουργία, ὑποτάσσοντας τῆν ἄσκηση της στην κοινωνικῆ ἄλληλεγγύη και τις ὑποχρεώσεις, που τους ἐπιβάλλει. Ὅμως και γενικώτερα δέ μπορούμε νά θεωρήσουμε τῆν ιδιοκτησία σάν ἓνα μέσο για τῆν εξασφάλιση του κατόχου της ἀπέναντι στην κοινωνικῆ ὀλότητα. Γιατὶ τὰ μέλη της κοινωνίας δέ μπορεί νά θεωρηθοῦν, ὅτι προσέρχονται σ' αὐτῆ και παίρνουν μέρος με ὀρους και προϋποθέσεις, που αὐτὰ τὰ ἴδια της θέτουν. Ἄντίθετα ἀνήκουν σ' αὐτῆ ἀπό μιὰν ἀναπόδραστη ἀνάγκη, που τους ἐπιβάλλουν τὰ ζωικά προβλήματα, που ἀπό τῆν πρώτη στιγμή της κοσμικῆς τους ἐμφάνισης εἶναι ὑποχρεωμένα νά ἀντιμετωπίσουν κι αὐτὰ βάνουν, πάνω ἀπό τῆν ατομικῆ ἐγωϊστικῆ έξυπνότητα του ἀνθρώπου, μιὰ πλατύτατη σκοπιμότητα, που συνθετικὰ κλείνει μέσα της τὸ σύνολο των ατομικῶν ἀναγκῶν, που πρέπει νά έξυπηρετιοῦνται.

Ἐτσι ἡ πραγματικότητα αὐτῆ, κι ὄχι καμιά ὑποθετικῆ συνθήκη των ατόμων, εἶναι ἡ δημιουργικῆ δύναμη της κοινωνικῆς σύμπραξης των ἀνθρώπων κι ἀπ' αὐτῆν ὑπάρχει τὸ συμφέρο της ὀλότητας νά ἀναγνωρίζη στα μέλη της τῆν νομικῆ δικαιοσύνη, που τους εἶναι ἀπαραίτητη για τῆν ἀνάπτυξη της δραστηριότητος τους και τῆν πραγματοποίηση των σκοπῶν της. (Ρωσικός Αστικός Κώδικας, Βιβλίο Α', κεφάλαιο β' ἀρθρο 4: «ἡ δημοσπονδιακή σοσιαλιστικῆ δημοκρατία των Ρωσικῶν Σοβιέτ με τὸ σκοπὸ νά ἀναπτύξη τις παραγωγικῆς δυνάμεις της χώρας ἀναγνωρίζει ἀστικῆν ἱκανότητα (δηλ. τῆν ἱκανότητα νά ἔχουν ἀστικά δικαιώματα κι ὑποχρεώσεις) σ' ὅλους τους πολίτες, που δέν ἔχουν περιοριστῆ στα δικαιώματα τους ἀπό τῆ δικαιοσύνη»). Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δέν μπορεί νά γεννηθῆ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀναγνώριση αὐτῆ, ἀντίθετα ἀπό τὸ νά δημιουργῆ για τὸ ἄτομο μιὰν ἐξαιρετικῆ θέση μέσα στο σύνολο, τὸ ὑποβάλλει σέ ὑποχρεώσεις και περιορισμούς, ἀφοῦ ἡ ἱκανότητα, που του ἀναγνωρίζεται, δέν ἀποτελεῖ ἓνα ὑποκειμενικό, μα ἀντικειμενικό δίκαιο, που δέν ἀσκει τὸ ἄτομο, μα ἀσκεῖται πάνω σ' αὐτό (Duguit, Les transformations σελ. 15—22, του ἴδιου Leçons de Droit Publique général, Paris, 1926, σελ. 95—103. Για τῆν ἐπίδραση που εἶχε ἡ θεωρία του Duguit για τὸ ἀντικειμενικό δίκαιο στους συντάχτες του Ρωσικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα κοιτάξε: H. Freund, Das Zivilrecht Sowjet—Russlands, Berlin, 1924 σελ. 24—29).

και Ed. Lambert εισαγωγή στην έκδοση των Ρωσικών Κωδίκων, που αναφέραμε στη σημ. 28 σελίδα 30 κι έπειτα). Κι η έχταση της συνέπειας, που μπορεί να έχη ή αρχή αυτή γίνεται φανερό από την καινούργια μορφή, που παίρνει ή ευθύνη του ιδιοκτήτη, μάλιστα όταν αυτός είναι πρόσωπος οικονομικός οργανισμός. Η δημοτική άγωγή του Ρ. Δ. ξαναζεί με άλλη μορφή, για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων του σύνολου απέναντι του, κι είναι φανερό, ότι η αναγνώριση της θα οδηγήση στην τεχνική εξαφάνιση του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας, ιεροῦ, απαραβίαστου κι απαράγραφτου.

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Απάντηση στον κ. Καζαντζάκη

Ο κ. Καζαντζάκης, όπως μās παρουσιάστηκε στα άρθρα του, στηρίζοντας την κριτική των κοινωνικών φαινομένων στην πιστή αντιγραφή της Μπερζονικής αντίληψης του ψυχολογικού χρόνου (durée) και της εξέλιξης, φάνηκε σά να υιοθετούσε χωρίς καμιά επιφύλαξη τον πραγματισμό με όλη του τη συνοδεία της φιλοσοφίας της Δράσης. Στο τέλος όμως της συζήτησης, πούχε με το Μπολσεβίκο διανοητικό αρχηγό, δραματίζεται σε Νιτσεικό μονόλογο μιά μετουσίωση της ανθρώπινης καρδιάς, που θα άπλοποιούσε αναπάντεχα την πολύπλοκη σημερινή πραγματικότητα και θα επέβαλε τη λυτρωτική κυριαρχία του Λόγου. (μήπως για να κλείση και γίνη άρτιος ο κύκλος, «έν αρχή ήν ο λόγος;») Έτσι μās αποκάλυψε για μιά στιγμή θρησκευτική πέρα ως πέρα την ψυχοσύνθεση του. Γιατί ομαδική μετουσίωση καρδιών, αν ύποθεθι ότι ήταν δυνατή, μόνο μιά Δογματική Αποκάλυψη και το γνήσιο παιδί της — ή τυφλή θρησκευτική πίστη — θα μπορούσαν να μās τη δώσουν.

Μά ξαναγυρίζει γρήγορα στις γνώριμες και αγαπητές του αντιλήψεις και όλοτετα αυθαίρετα ή κάλλιο για να κυριολεχτήσουμε, όχι αυθαίρετα, αλλά «διαισθητικά» νομοθετεί! και μās λέει: «Για ν' αναπηδήση ή λύτρωση τούτη χρειάστηκε να βυθιστούν οι λαοί στα αίματα, στη δυστυχία, στην πείνα· τούτο στάθηκε πάντα ο φοβερός σκληρότατος νόμος· μονάχα αίματωμένα, πεινασμένα σωθικά μπορούν να γεννήσουν το λυτρωτή λόγο». Έτσι δίνει άφεση στους Ρούσους άρχηγούς, που μ' όλο που δέ βλέπουν καθαρά τον άρτιο κύκλο, έχτελούν όμως πιστά το σκληρό προδρομικό τους χρέος κλπ.

Για τον ισορροπημένο έρευντή, που δέ μπορεί να κάνη τέτιου είδους «tours de force» και να ξεγλιστρή από τη μιά «θέση» στην άλλη με όση ο κ. Καζαντζάκης εύκολία, οι παραπάνω άφορισμοί άποτελούν: α) Άρση του Ισχυρισμού του, ότι δέν υπάρχουν Νόμοι των κοινωνικών φαινομένων, άφου ο ίδιος ο άρνητής τους μέσα σ' ένα συμβολικώτατο λυρισμό καθιερώνει ένα υπέρτατο νόμο, που σε κάθε ιστορική περίοδο μπορεί να πραγματοποιη μετάβαση σ' ανώτερες μορφές κοινωνικής συμβίωσης—το Μεγάλο Ανθρώπινο Πόνο—(όργανο των ανθρώπινων σωθικών). Κι αυτό είναι φανέρωμα της καθαρής φιλολογικής σκοπιās άπ' όπου άντικρίζει τα κοινωνικά φαινόμενα. β) 'Ολόθερμη άπολογία της οποίας—και μάλιστα της πιότερο στυγνής και πικροδρομικής—βίας, που γι' αυτόν είναι ιστορικά βεβαιωμένη, σαν το μόνο μέσο κοινωνικής αναδημιουργίας.

Στο ζήτημα της βίας θα μπορούσε κανένας να πη πολλά πράματα, ξεφεύγει όμως από το σχήμα της συζήτησης, όπως τη βάζει ή «Αναγέννηση» και γι' αυτό θα περιοριστούμε να δοῦμε από κοντά ποιά είναι ή κριτική αξία των Ίδεών του κ. Καζαντζάκη, δίνοντας σύχρονα και άπάντηση στα τέσσερα σχετικά έρωτήματα της «Αναγέννησης».

Για τη γνώμη μου ο κ. Κ. πέφτει σε σειρά από βασικά, μεθοδολογικά σφάλματα. Μεταθέτει πρώτα τον τρόπο της έρευνας για τα ατομικά ψυχολογικά φαινόμενα στα κοινωνικά, σά να είναι το κοινωνικό φαινόμενο ή «συσταμένη»—ας πούμε—των μερικών ψυχολογικών φαινο-

μένων, όπου αναλογικά θα μπορούσαμε να επεχτεινουμε τις συζητήσιμες μπερζονικές έρευνητικές αρχές με τον τρόπο αυτό, παραβλέπει όλοτετα τον άνθρωπο από την άποψη του ζωντανού φυσικού οργανισμού του, που βρίσκεται σε άμεση και οργανική έξάρτηση από τη φύση—άφου είναι στοιχείο της—(κι όταν ακόμα μού φαίνεται παραδεχτούμε για την εξέλιξη τον τρόπο, που τη φαντάστηκε ο Bergson) και δίνει καθαρό ψυχολογικό χρωματισμό. Δημιουργεί, αν μās επιτρέπεται ή έκφραση, μιά κοινωνική ύποκειμενικότητα—στην ολοκληρωμένη έκδήλωση της ζωής των ομάδων, ενώ είναι γνωστό ότι, από το άτομο στην ομάδα και τις ενώσεις ομάδων ύπάρχει κάποια διαφοροποίηση, που άντικειμενικοποιεί τα φαινόμενα των δεύτερων και μās επιβάλλει να τα εξετάζουμε σαν πράματα (faits), μακριά δηλαδή από κάθε ιδεολογία και συναισθηματικό ύποκειμενισμό.

Μ' αυτό πάλι δέ θέλω να πω, πώς ο άνθρωπος σαν ύποκειμενική έκφραση ξεφεύγει από την κυριαρχία των υλικών όρων, που πρώτα αυτοί καθορίζουν την όλη του ζωή, μα πώς ανεξάρτητα από την αλήθεια αυτή, που και μόνη της θα ήταν σε θέση να θεμελιώση την Κοινωνιολογία σαν έπιστήμη, τα κοινωνικά φαινόμενα σαν τέτια δίνουν το άπαραίτητο σταθερό υλικό, που με τη συλλογή, κατάταξη και εξέταση του—στατική και δυναμική—μπορεί να δικαιολογηθι μιά έπιστήμη τόσο ίσως πλατειά όσο και ή φιλοσοφία.

Η κοινωνικότητα, που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους και που παρατηρείται ακόμα και σε διάφορες κατηγορίες ανώτερων θηλαστικών, είναι συνέπεια φυσικών αναγκών και συνδέεται στενά με το ένστιχο της αυτοσυντήρησης· από τη θέση που παίρνει κάθε τόσο απέναντι στη φύση ή ομαδική ανθρώπινη ζωή, για ν' ανταποκριθι στις ζωικές—οικονομικές της ανάγκες και που μοιραία περιορίζεται από τις δυνατότητες της πιο έντατικής εκμετάλλευσης αυτής της φύσης, γεννιέται ένα σύμπλεγμα οικονομικών σχέσεων—σχέσεις παραγωγής κατά την Πολ. Οικονομία—όπου οι άνθρωποι είτε το θέλουν είτε μή, μπαίνουν στην ύπηρεσία των οικονομικών λειτουργιών για να ικανοποιούν τις στοιχειωδέστερες ανάγκες τους. Αυτό είναι το βασικό, το πρωταρχικό κοινωνικό φαινόμενο. Τα άλλα πολιτικό, ήθικό, αίσθητικό, νομικό, δέν άποτελούν παρά δευτερογενείς εμφανίσεις και όφείλονται στην τέτια ή τέτια θέση του πρώτου. Το ότι και αυτά παίζουν βέβαια κάποιο ρόλο στο κοινωνικό ξετύλιμα είναι αναμφισβήτητο· όμως προσεχτική εξέταση πάνω στην άλληλουχία των φαινομένων αυτών μās δείχνει, πώς ο ρόλος τους είναι πάντα βοηθητικός.

Λέγοντας πώς ή ανθρώπινη ζωή περιορίζεται από τις δυνατότητες της πιο έντατικής εκμετάλλευσης της φύσης, έννοούμε ότι οι τεχνικοί όροι (έργαλεία, μηχανές—μ' ένα λόγο ή κοινωνική τεχνολογία), σε κάθε έποχή καθορίζουν την παραγωγή των οικονομικών αγαθών, λοιπόν και τον τρόπο, που ικανοποιούνται οι ανθρώπινες ανάγκες, που διαμορφώνουν την κοινωνική συγκρότηση. Προσπάθεια λοιπόν να χωρίσουμε τη ζωή της Κοινωνίας από τη μεγάλη και ποικιλώτατη ζωή της φύσης, που μέσα σ' αυτή βρίσκεται, για να υποβάλουμε την πρώτη στη μικροσκοπική έρευνα μιάς οποιασδήποτε Ιερατιστοναλιστικής, ίντετερμινιστικής ή διαισθητικής άποψης, τη στιγμή που στη φύση παραδεχόμαστε το ντετερμινισμό, θάτανε όλοτετα άνεδαφική και θ' άποτελούσε καθαρή ούτοπία.

Αναμφισβήτητο είναι, πώς δέ μπορεί να νιώση κανένας κοινωνία χωρίς ανθρώπους και πώς οι άνθρωποι στη μεγάλη ιστορική εξέλιξη των άμνημόνευτων αίωνων, άπόχτησαν τις διάφορες ψυχικές και πνευματικές ιδιότητες. Οι ιδιότητες όμως αυτές, οι διανοητικές αυτές τάσεις είναι με τη λογικώτερη και πιο πιθανή άποψη άποτελέσματα ανάγκης στον άγώνα της ζωής, είναι άποτελέσματα της έξηγητικής του ανθρώπου προσπάθειας, που συνδέεται άμεσα με το φυσικό περιβάλλο και την αυτοσυντήρηση του και γι' αυτό κατάντησαν μέσα στο μακρύ στάδιο της εξέλιξης των όντων ένα είδος φυσικών βιολογικών κλίσεων.

Μά για τον κ. Καζαντζάκη «τα οικονομικά δέν είναι αίτια, μα άποτελέσματα από πλήθος συντελεστές σε ώρισμένο τόπο χρόνο και λαό» και αναφέρει τέτιους συντελεστές, τη ράτσα, το κλίμα, τον πόλεμο, μιά έφεύρεση κ. ά.

Μά μήπως το άποτελεσμα ώρισμένων συντελεστών, που διαμορφώνουν ένα φαινόμενο δέ μπορεί να άποτελέση αίτιο άπ' όπου πηγάζουν άλλες μεταλλαγές; Στο βάθος και ή άτελέστερη έκδήλωση ζωής αναφέρεται πάντα σ' ώρισμένες έννοιες, που είναι συστατικά της στοιχεία, που έπιδρούν πάνω της σά συντελεστές και προκαλούν την εμφάνιση της.

Όμως στις ανώτερες συνθέσεις είναι πάντα δουλειά της Έπιστήμης να καθορίξη την Ιεραρχία των φαινομένων μέσα στην άδιάκοπη ροή κι έτσι φωτισμένη να δημιουργή ώφελι-

μότητες και να κατευθύνει την ανθρώπινη πράξη, που απ' αυτή και επαληθεύεται. Στη διαπίστωση της σημασίας του οικονομικού φαινομένου πήρε υπόψη της όλους τους συντελεστές, που αποτελούν τη σύνθεση του κι έπειτα το έβαλε στην πρώτη σειρά.

Έπειτα χρειάζεται πολύ πνέμα για να καταλάβει κανένας τον πραγματικό ρόλο και του κλίματος και ενός πολέμου και μιας εφεύρεσης σ' ένα ώριμο κοινωνικό καθεστώς;

Το κλίμα (σύσταση, που έχει το έδαφος και το υπέδαφος, τοπικές ατμοσφαιρικές συνθήκες και μεταβολές, γεωγραφική διαμόρφωση, νερά) δε μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από την εργασία, που και τα δυο μαζί αποτελούν τα κύρια σκέλη της κοινωνικής παραγωγής: η βιομηχανοποίηση της παραγωγής αυτής με τις μεγάλες αγορές και με την οικονομική συγκέντρωση, που γκρεμίζουν τα έθνη και φυλετικά σύννορα, δημιουργούν αντίστοιχα την αναμφισβήτητη ομοιομορφία της σύγχρονης κοινωνικής ζωής και τη διεθνική αλληλεξάρτηση (άλλαξε ή κοινωνική τεχνολογία). Γι' αυτό σήμερα οποιαδήποτε αναστάτωση σ' ένα μέρος της Γης φέρνει διαταραχές μικρές ή μεγάλες σ' όλα τα κράτη, ανάλογα με τον οικονομικό σύνδεσμο που υπάρχει ανάμεσα τους. Ο πόλεμος για ένα σύγχρονο μορφωμένο άνθρωπο δεν είναι παρά σύγκρουση οικονομικών αντιθέσεων. Έχει αποτελέσματα κυρίως οικονομικά και δείχνει πως τα υπέρτερα αγαθά, ζωή, οικογένεια, θρησκευτικές πίστεις, ειρηνικές εργασίες, έρωτες, μεταφυσικές ένατηνίσεις κ.λπ. στραπατσώνονται αμείλιχτα από το ψυχρό, ύπολοισμένο και παντοδύναμο μαζικό οικονομικό συμφέρο. Μια εφεύρεση τέλος ανάλογα με την έχταση της καλύτερου και αλλάζει τους τεχνικούς όρους της παραγωγής και γι' αυτό το λόγο εκφράζεται οικονομικά.

Ο κ. Καζαντζάκης αρνείται ακόμα την ύπαρξη νόμων στην Κοινωνιολογία. Γι' αυτό μεταξύ μας ή έννοια του νόμου στην Έπιστήμη και όπου άλλου χωράει έρευνα, πρέπει να ξεκαθαριστή. Για μās ο νόμος δεν είναι τύπος αφαιρεμένος, έξω από τ' δοσμένα που έρευνάμε, δεν είναι αλύγιστη λογική διατύπωση βαλμένη a priori, όπου είναι κανένας υποχρεωμένος να στριμώξει τις μεγάλες ή μικρές, τις κεντρικές ή λεπτομερειακές του παρατηρήσεις.

Είτε σε υπόθεση είτε σε πλάσμα, όπως κάνει ο κ. Καζαντζάκης, στηριχτή ή εξέταση, πάντα παρουσιάζεται επιβλητική ή ανάγκη του νου μέσα στο δαίδαλο της ποικιλίας των φαινομένων, για νάβρη ένα τύπο «έσωτερικό», ένα τύπο βγαλμένο μέσα από την κίνηση των φαινομένων, που να τα ένωση, να αναπαρασταίνη τη σειρά τους και να δικαιολογή την εμφάνισή τους. Ο τύπος αυτός, που παίρνει τη δύναμη νόμου, εφαρμόζεται απροσάβτα στα ίδια φαινόμενα, αν τύχαινε να επαναλαβαίνονται ή στα όμοια φαινόμενα που θά αναπτύσσονται και θά κινούνται κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Ακόμα μπορεί αζίντυνα και με βάσιμες ελπίδες επιτυχίας να χρησιμοποιείται σε φαινόμενα, που έχουν πολλές κοινές ιδιότητες και αυτό είναι το σημαντικότερο στην έπιστήμη, γιατί η ποικιλία και πολυμέρεια των φαινομένων είναι τέτια, που δεν έχουμε ποτέ ή κι αν έχουμε πολύ σπάνια, όλοτελα όμοιες επαναλήψεις. Ο νόμος δεν έχει απλύτη μεταφυσική σταθερότητα, δεν υπάρχει «καθ' έαυτόν» ισχύει σά μέσο εξήγησης και ίκανοποιεί την ανάγκη των γενικών συνθέσεων και της απλότητας, που είναι συνυφασμένα μ' αυτή τη σύσταση του ανθρώπινου μυαλού. Ισχύει, γιατί μπορεί να επαληθεύεται κάθε στιγμή από τα πράματα, που ανάμεσα σ' αυτά όρίζει σχέσεις αιτίας και αποτελέματος, σχέσεις εξάρτησης και έρμηνείας. Όσο περισσότερο επαληθεύεται, τόσο νομίζεται, ότι υπάρχει αντικειμενικά, τόσο ή γνώση των φαινομένων γίνεται πλατύτερη. Το να βρούμε την Αλήθεια (με κεφαλαίο) δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, μα πρακτικό. Η πράξη δοκιμάζει την Αλήθεια χωρισμός της θεωρίας από την πράξη είναι, όπως λέει ο Μάρξ, καθαρός σχολαστικισμός. Γι' αυτό στο βάθος δε θά μās ενδιαφέρει κι αν ακόμα βρέθηκαν ή όχι νόμοι στην κοινωνιολογία: είναι άτράνταχτα τα κοινωνικά φαινόμενα και η θέληση του ανθρώπου από το άλλο μέρος, να τα εξετάση. Οι νόμοι θ' αναπηδήσουν μόνοι τους από τα δυο αυτά δοσμένα. Έπειδή ή κοινωνία κινείται μέσα στη φύση και απ' αυτή παίρνει τη ζωή της μπορούμε να ποῦμε, ότι, όπως στη φύση έτσι και στην κοινωνία ισχύει κυριαρχικά ο νόμος της αιτιότητας και γενικώτερα ότι, όπως στη φύση υπάρχουν νόμοι, έτσι και τα κοινωνικά φαινόμενα ξετυλίγονται σύμφωνα με μια σειρά από νόμους. Αν μερικοί τύποι, που τους παίρνουμε για νόμους δεν ανταποκρίνονται στους δοσμένους όρους μιας ιστορικής στιγμής, αυτό δείχνει, ότι δεν επαληθεύονται απά τα πράματα και ότι πρέπει νάβρούμε άλλους, όχι ν' άρνηθοῦμε την ύπαρξη νόμων, ούτε να δηλώσουμε αδυναμία για να εξακολουθήσουμε την έρευνα.

Ευτυχώς έχουν γίνη τόσες εργασίες και έχουν γραφτή τόσα πολλά για την κοινωνιολογία σαν έπιστήμη και τους νόμους που την όρίζουν, που θάταν περιττή ευρύτερη ανάλυση.

Οι νόμοι αυτοί καθώρισαν την αλληλουχία των κοινωνικών φαινομένων και διαπιστώσανε την παντοδυναμία του οικονομικού παράγοντα στην εξέλιξη και διαμόρφωση των κοινωνιών.

Ο κ. Κ. παρατηρεί σ' όλα αυτά ότι ή κοινωνιολογία έχει μόνο έρευνητική αξία κι αυτό μόνο για τα περασμένα: γιατί τα περασμένα έπαψαν να ζούν, δε μέουν πιά, δε ξετυλίγονται δημιουργικά και έτσι μπορεί να τα άκίνητοποιη, να τα εξετάση και να τα αποδίνη σ' όποιους της άρέσει από τους άριφνητους πιθανούς συντελεστές, που μπορούσαν να τα δημιουργήσουν.

Ακόμα στην κίνηση της ζωής, λέει, πως ποτέ δε ξαναγυρίζουν απαράλλαχτα τα ίδια αίτια για να προβλεφτούν τα ίδια αποτελέσματα, γιατί ή ζωή είναι δημιουργική και δημιουργώ θά πη φτιάνω κάτι νέο, που δε βρίσκεται μέσα στα δοσμένα.

Μά και σ' αυτή την ακατάσχετη δογματολογία νομίζω, ότι ή απάντηση δεν είναι δύσκολη.

Ο άνθρωπος ως το σημείο τουλάχιστο, που μπορεί να τον παρακολουθήση ή ιστορική γνώση, ανεξάρτητα από τοπικές και χρονικές διαφορές, που δίνουν μόνο το έξωτερικό χρωματιστό ντύσιμο, είχε πάντα τις ίδιες σχεδόν απαιτήσεις από τη ζωή. Η βασική αυτή αλήθεια μās κάνει να παραδεχτούμε, ότι εκείνο που βρίσκει ή ιστορική έρευνα και όταν ακόμα στατικά εξετάση τα περασμένα, επαναλαβαίνεται και στη ζωντανή πραγματικότητα, που λέει ότι οι άνθρωπινες ανάγκες και τα πάθη είτε το καταλαβαίνουμε είτε μη, βρίσκουνε διέοδο περνώντας πάντα από ώρισμένα καλούπια, που μās δίνουν το κλειδί και της Γνώσης και της Πρόβλεψης στα κοινωνικά φαινόμενα. Βέβαια τα ίδια απαράλλαχτα κοινωνικά αίτια δε μπορούν να ξαναγυρίσουν για να ξαναγεννήσουν τα ίδια αποτελέσματα: μα μήπως στη φύση μπορεί να υποστηριχτή απόλυτα ότι έχουμε τέλεια επανάληψη των ίδιων φαινομένων; και τη στιγμή, που ή τεράστια ανάπτυξη των θετικών έπιστημών δε μπορεί να πη την τελευταία λέξη της σε χίλια φαινόμενα, που πάνω σ' αυτό άδιάκοπα πειραματίζεται, δε θάτανε υπερβολική αξίωση από την κοινωνιολογία, έπιστήμη τόσο πολύ νέα, να ζητάμε σωστές και μαθηματικές προβλέψεις;

Αξίζει εδώ να παρατηρήσουμε ότι έξω από τις πραγματικά μεγάλες δυσκολίες, που από την ουσία της συναντάει ή κοινωνιολογία ένα σωρό εμπόδια έξωτερικά, που ανάμεσα σ' αυτά πρώτη και καλύτερη ή έπίσημη έπιστήμη της άρχουσας τάξης και μερικοί ντιλετάντηδες υπερβατικοί έπιστήμονες της κάνουν μαρτυρικό το δρόμο.

Τα δυο ιστορικά παραδείγματα, που φέρνει ο κ. Κ., μās φέρνουν άκριβώς σ' αντίθετα από ότι ήθελε να καταλήξη συμπεράσματα. Οι Άραβίτες, ο λεπρός και πειναλός αυτός λαός, που αναπαράγότανε σαν τα κουνέλια, που τον έδεσαν τα λιπούρια της πυρωμένης ζώνης και τον θέριζαν οι αρρώστειες, σηκώθηκαν σαν ένας άνθρωπος όχι γιατί τους παρούσε ή γλύκα του λόγου του Προφήτη, μα γιατί στα στεγνά τους λαρούγγια πέρασαν για μια στιγμή οι έπιθυμίες νάρθουν σε χώρες πιο πλούσιες, εκεί όπου ή Ανατολίτικη ιδιοσυγκρασία τους θάβρισκε την ολοκλήρωση των πόθων, που μαζευόντουσαν μέσα τους αιώνας: έπειτα ως μην ξεχνοῦμε, πως οι πιστοί έβλεπαν και πέρα από το θάνατο σωρούς το πλάφι να τους περιμένη αντίαισθητικά βέβαια για τη ντιλετάντικη διανοητικότητα μας: δυστυχώς όμως, έτσι μεταφράζουν τα θεολογικά δόγματα και τις μεταφυσικές άρλούμπες οι μεγάλες λαϊκές μάζες.

Ο χριστιανισμός ποῦρθε σε μια εποχή τέλειας αποσύνθεσης, δεν άγγιξε τις μάζες με το «Αγαπάτε τους έχθρους ήμών» αλλά με το «ούκ ένι πλούσιος ή πένης, βασιλεύς ή στρατιώτης» κλπ., που στα μάτια των σκλάβων έγινε «κάτω οι αφεντάδες» κι έδωκε πέρα ως πέρα οικονομικό περιεχόμενο στο άτελετερωτικό εκείνο κίνημα.

ΗΛΙΑΣ ΛΑΓΑΚΟΣ

Ἡ τονική μεταρρύθμιση

Διαβάζοντας τὴν τονική μεταρρύθμιση τοῦ κ. Γιανίδη, πού δημοσιεύτηκε στὸ 60 καὶ 70 φυλλάδιο τῆς «Ἀναγέννησης», ἕνα πρῶμα παρατήρησα χωρὶς νὰ μπορέσω νὰ τὸ ἐξηγήσω.

Ἐνῶ ὁ κ. Γιανίδης λέει πρῶτα, πὼς θὰ παρακολουθήσῃ ὅλα τὰ σονήματα γιὰ τὸ ξαλάφωμα τῆς ὀρθογραφίας μας, ἐξετάζει μόνο τὸ σύστημα τῆς τέλειας κατάργησης τῶν τόνων καὶ ἀφίνει ἕνα δεύτερο, τὸ σύστημα τοῦ τονισμοῦ ὄλων τῶν λέξεων, πού τονίζονται καὶ σήμερα, μὲ ἕνα σημάδι ὅπως λ.χ. τὴν ὀξεῖα. Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ παραμερίζει ὁ κ. Γιανίδης, ἴσως γιὰτὶ μ' αὐτὸ θάχουμε ὅπως καὶ σήμερα πάλι τόσους πολλοὺς τόνους. Μὰ πόσες ἄλλες εὐκολίες δὲν παρουσιάζει; Πόσοι ἀπαίσιοι κανόνες μὲ τὶς ἐξαιρέσεις τους δὲ μπαίνουν στὸ ράφι γιὰ νὰ μὴ κατεβοῦν πιά; Ἐνας κανόνας θὰ διδάσκη ὅλο τὸν τονισμό. *Κάθε λέξη θέλει κι ἕνα τόνο (μιά ὀξεῖα) στὴ συλλαβή, πού τονίζεται κάπως δυνατώτερα ἀπὸ τὶς ἄλλες.*

Ὁ κ. Γιανίδης θὰ πῆ βέβαια πὼς καὶ μὲ τὸ σύστημα του θὰ λείψουν αὐτοὶ οἱ κανόνες.

(Ναί, μὰ μᾶς βάζει νέους, νέες δυσκολίες· μᾶς βγάζει ἀπὸ μιὰ κακὴ συνήθεια καὶ μᾶς μπάξει σὲ μιὰ νέα. Κι ἐμεῖς, ἔτσι ὅπως εἴμαστε τώρα συνηθισμένοι μόλις γράφουμε τὴν τονιζούμενη συλλαβὴ τῆς λέξης νὰ τῆς βάζουμε καὶ τὸν τόνο, θὰ δυσκολευτοῦμε πολὺ νὰ συνηθίσουμε ν' ἀφήνουμε πάντα ἄτονη τὴ λήγουσα, ἀφοῦ μάλιστα θὰ τονίζουμε τὴν παραλήγουσα καὶ τὴν προπαραλήγουσα. Ἀκόμα μερικὲς λέξεις θὰ σκεφτόμαστε καλὰ κι ὕστερα θὰ τὶς διαβάσουμε. Ἐννοῶ τὶς λέξεις, πού ἔχουν τὴν ἴδια γραφὴ καὶ διαφέρουν στὸν τονισμό ὅπως ἄλλα καὶ ἄλλα. Μοῦ φαίνεται, πὼς ἄλλα θὰ τὸ διαβάσω εὐκολώτερα ἀπὸ τὸ ἄλλα. Κι ἡ δυσκολία, πού θὰ βρῶ στὸ διάβασμα αὐτῆς τῆς λέξης (ἄλλα) εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν δυσκολία τοῦ τόνου τοῦ ἄλλα. Κι στὸ γράψιμο καὶ στὸ διάβασμα πρέπει νὰ μὴν σκοντάφουμε σὲ δυσκολίες. Μόλις δοῦμε τὴ λέξη πρέπει νὰ τὴν τυπώνουμε ποιά εἶναι. Αὐτὸ ὁμως δὲν καταφέρνεται μὲ τὸ σύστημα τοῦ κ. Γιανίδη.

Ἄλλωστε ποιὸς ὁ λόγος νὰ σηκώσω τὸν τόνο ἀπὸ τὴ λήγουσα, ἀφοῦ ἡ ὕπαρξη του δικαιολογείται, ὅπως δικαιολογείται γιὰ τὴν παραλήγουσα καὶ τὴν προπαραλήγουσα. Μόνο πού θὰ ξεφορτωθοῦμε μερικὰ σημάδια; Μὰ αὐτὸ δὲν εἶναι λόγος σοβαρὸς νὰ χτυπήσουμε τὴ συνήθεια, καὶ νὰ φέρουμε περισσότερὴ ἀντίδραση. Μιά φορά καὶ καθιερώθηκε ὁ τόνος στὶς λέξεις—καὶ σὲ κείνες ἀκόμα, πού δὲ δικαιολογείται, ὅπως λέει ὁ κ. Γιανίδης—ἐμεῖς ὀφείλομε νὰ τὸν σεβαστοῦμε. Δὲ μπορούμε νὰ κάμουμε κι ἄλιως. Κι ὁ κ. Γιανίδης δυσκολεύεται νὰ σηκώσῃ τὸν τόνο ἀπὸ μερικὲς λεξοῦλες, ἂν καὶ ἐκεῖ μῆκε ὀλότελα ἀδικαιολόγητα. Τώρα, εἶναι ἀλήθεια πὼς καὶ τὰ πνεύματα καὶ οἱ ὑπογεγραμμένες θὰ λείψουν ὀλότελα χωρὶς δυσκολία. Μὰ ἐδῶ θὰ λείψουν τέλεια καὶ μιὰ γιὰ πάντα. Δὲ θάχουμε δηλ. οὔτε σὲ μερικὲς λέξεις, καὶ τὴ συνήθεια μας αὐτὴ τότε θάναυ εὐκολο νὰ τὴ χωριστοῦμε. Ἄλλωστε μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ μᾶς παρουσιάζονται τόσες πολλὲς σημαντικὲς εὐκολίες, πού πρέπει νὰ τὸ ἐπιδιώξουμε μὲ κάθε μέσο.

Στερόγραφο. Ἴσως νᾶναι ἀλήθεια πὼς πρέπει ἡ τονική μεταρρύθμιση νὰ προηγηθῇ. Κι ἡ μεταρρύθμιση ὁμως στὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παραμερισθῇ. Ἄν θέλουμε νὰ πετύχουμε τὶς μεταρρυθμίσεις αὐτὲς πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε: Καὶ χρειάζεται δουλειά, χρειάζεται δράση σὰν ἐκεῖνη πού ἐγινε γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἡ δημοτικὴ μας. Ἐκεῖνο ὁμως πού ἐγινε ὡς τώρα δὲν εἶναι ἀρκετό. Ἄν μείνουμε ἔτσι ὁμως καμιά μεταρρύθμιση δὲ θὰ πετύχουμε οὔτε τονική οὔτε ἄλλη ὀρθογραφική. Δὲν ἀξίζει ν' ἀφήσουμε τὸ ζήτημα νὰ κοιμηθῇ.

Κύπρος Ἰούνιος 1927

M. A. ΜΙΤΑΣ



Ἀπάντηση στὸν κ. Δεδούση.

Στὸ δεύτερο σημεῖωμα τοῦ κ. Δ. δὲν ἔχω ν' ἀπαντήσω σχεδὸν τίποτα. Γιατὶ στὶς ἀπορίες του γιὰ τὴν ἔχταση, πού θὰ πάρῃ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ συζήτηση μέσα στὴν τάξη, γιὰ τὸ ρόλο πού παίζουν γενικά οἱ διάφοροι παράγοντες στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸ ρόλο, πού παίζει τὸ ἄτομο, ἔχω κιόλας πῆ τὴ γνώμη μου καὶ στὴ μελέτη μου πλατιά καὶ ἀρκετὲς ἐξηγήσεις ἔδωσα στὸ πρῶτο μου σημεῖωμα. Σὲ ἄλλες ἀπορίες, τὸ πὼς ἄξαφνα θὰ μεταχειριστῶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς σὰν πηγές, ὕστερα ἀπὸ τὰ λίγα λόγια, πού εἶπα στὸ πρῶτο μου σημεῖωμα, νομίζω, πὼς δὲν πρέπει νὰ ἀπαντήσω πάλι. Εἶναι μερικὲς πρῶτες ἔννοιες σὲ κάθε ἐπιστήμη, πού ἔχει χρέος ἐκεῖνος, πού καταπιάνεται σὲ θεωρητικὴ συζήτηση νὰ τὶς κατέχη, ἀλλιῶτικα καὶ σύχυση γεννιέται καὶ ἡ συζήτηση παίρνει χαραχτήρα ὀλότελα ριχτό.

Ἐτσι ἀκόμα ὁ κ. Δεδούσης στὴ δεύτερη ἀντίρρηση, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ ξανοιχθῇ σὲ κάποια συζήτηση γιὰ τὴν ἱστορικὴ μέθοδο καὶ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό, παρασέρνεται καὶ ἀντὶ νὰ φέρῃ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα, ἀνακατεύει ἀξιοθρήνητα τὸν κομμουνισμό, τὰ κομμουνιστικά, ὅπως τὰ λέει, συμπεράσματα, τὸ δάσκαλο πού «παραβαίνει τοὺς νόμους καὶ τὰ προγράμματα τοῦ κράτους ὅτῃν ἐχτέλεσθ τὸ ἔργον του», τὴν ὁμολογία, πού κάνει τάχα γιὰ γάρῃ μου ὁ κ. Κορδάτος καὶ καταλήγει στὸ τέλος, πὼς τοῦ φτάνουν αὐτὰ καὶ δὲν ἔχει αὐτὸς νὰ προστέσῃ τίποτα. Μῆτε ἐγώ, μὰ τὴν ἀλήθεια. Φαίνεται πὼς τὸ ζήτημα λύθηκε γιὰ τὸν κ. συνάδερφο. Μονάχα μιὰ παρατήρηση θὰ κάμω. Τὸ περίεργο αὐτὸ ἀνακάτωμα καὶ ἡ ἄστοχη φρασεολογία τούτου τοῦ σημείου μου θύμισαν μερικὲς Ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, μὲ τὴ διαφορά, πὼς ἐκεῖνες τουλάχιστο ἔχουν αὐτὴ τὴ δουλειά, νὰ θολώνουν πάντα τὰ νερά. Στὸ δεύτερο σημεῖωμα τοῦ κ. Δεδούση μου ἔκαμε ἐντύπωση ἡ ἀλαφριά περιφρόνηση γιὰ τὴν ξένη ἐπιστημονικὴ κίνηση μέσα στὴ φράση «μου πρόβαλε ἡ κ. Ἰμβρ. γερμανικοὺς τόμους». Βέβαια δὲν πιστεύω νὰ φαντάστηκε ὁ κ. Δ., πὼς θὰ ἔγραφα ἐγὼ ἱστορία γιὰ νὰ ἀπαντήσω στὰ ἱστορικὰ γεγονότα, πού μὲ ρωτοῦσε. Ἀπλούστατα τὸν παράπειρα σὲ ἱστορίες παγκόσμιας φήμης, γραμμένες ἀπὸ διαλεχτοὺς ἱστορικούς, φρόντισα μάλιστα νὰ ἔχουν οἱ ἱστορικοὶ αὐτοὶ καὶ τὸ πιστοποιητικὸ καλῆς διαγωγῆς, πού μὲ τόση ἐπιμέλεια ζητάει ὁ κ. Δ., φρόντισα δηλαδὴ νὰ εἶναι «ἀστοί».

Μοῦ κάνει ὁμως ἐντύπωση αὐτὴ ἡ περιφρόνηση στοὺς ξένους τόμους. Ὁ κ. συνάδερφος καταπιάνεται μὲ τὰ μεθοδολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ προβλήματα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀκόμα καὶ μὲ παιδαγωγικὰ προβλήματα γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῆς στὸ σχολεῖο. Ὅλα τοῦτα δὲ βρίσκονται δυστυχῶς σὲ ἑλληνικοὺς τόμους. Πὼς θὰ ἐργαστῇ λοιπόν; Μήπως θὰ πρέπει κάθε φορά νὰ γινόμαστε οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες Κολόμβοι καὶ νὰ ξαναανακλύψουμε τὴν Ἀμερικὴ; Τούτῃ ἡ ἀντίληψη θαρρῶ τοῦ κ. συνάδερφου δίνει καὶ τὴν ἐξήγηση, πὼς ἡ συζήτηση ὡς τὰ σήμερα γίνεται μὲ τέτιο μπερδεμα καὶ ἀνακατοσύρα. Ὅπωςδήποτε ἐγὼ τελειῶνω καὶ παρακαλῶ τὸν κ. συνάδερφο νὰ προσέξῃ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς διδασκαλίας, πού σκοπεύω σὲ λιγάκι νὰ δημοσιέψω. Ἴσως ἔτσι λυθοῦν οἱ ἀπορίες του.

P. Ἰμβριώτη.



BIBΛIOKΡΙΣΙΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ

Θ. Δ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, δημοδιδασκάλου: *Θεμέλια Ἑλληνικῆς Παιδαγωγικῆς*. ἔκδ. Β'. Ἀθήναι (1927) Σχ. 160 Σελ. 52 Δρ. 10.

Ὁ κ. Δ. Θεοδωρίδης προσπαθεῖ στίς λίγες σελίδες τοῦ βιβλίου του νά «θεμελιώσῃ» Ἑλληνική παιδαγωγική. Γιατί ὅμως «Ἑλληνική»; Αὐτό δέ φαίνεται πούθενά ἀπό τὸ βιβλίον. Ἐχτός ἂν τὴν παιδαγωγική του τὴν κἀνῃ Ἑλληνική ἢ γνώμη του, ὅτι τὴν «παλληκαριά» τὴν ἔχομε ἔμφυτα κληρονομημένη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας (!) Τὸ ἔργο διαιρεῖται σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο ἀνασκευάζει τὴ «σημερινή» παιδαγωγική, δείχνοντας, ὅτι δὲν κατορθώνει νά πετύχῃ τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς δηλ. τὴ «μόρφωση ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος» οὔτε μὲ τὴ διδασκαλία, οὔτε μὲ τὴν ὀδηγητική, γιατί δὲν κατορθώνει νά μετατρέψῃ τὸ «εἰδέναι» σὲ «ἠθικῶς βούλεσθαι». Καὶ ἀκόμα γιατί ἡ λίγη ἄσκηση καὶ ἡ ἔξη τῆς ἀρετῆς, πού προσπαθεῖ νά καλλιεργήσῃ τὸ σχολεῖο, βρίσκει ἀνίκητο ἐμπόδιο τὴ φύση τοῦ παιδιοῦ καὶ τὴν ἐξωσχολική ἄσκηση του στὸ κακὸ. Στὸ δεύτερο μέρος εἰσάγει τὸ δικό του σύστημα. Τὸ σύστημα του στηρίζεται σὲ μιὰ παρομοίωση. Ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ εἶναι τὸ ἔδαφος, τὸ «ἠθικῶς βούλεσθαι» εἶναι τὸ φυτὸ, πού θέλομε νά φυτέψωμε. Ἔργο τῆς ἀγωγῆς εἶναι νά βοῦν τὰ κατάλληλα λιπάσματα, πού θὰ ἐνώσουν τὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸ φυτὸ τῆς ἀρετῆς. Τέτια λιπάσματα εἶναι τρεῖς ἰδέες, πού, ἐνῶ ἀνέχουν στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, εἶναι συνάμα καὶ «φυσικῆς». Καὶ αὐτὲς εἶναι ἡ παλληκαριά, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁμορφιά. Προσφέροντας λοιπὸν ὁ δάσκαλος στὴν κατὰλληλη στιγμή τις «φυσικῆς» αὐτὲς ἰδέες, μορφώνει τὸ παιδί καὶ τὸ ὑψώνει, πρὸ πάντων μὲ τὴν ἰδέαν τῆς παλληκαριᾶς, σὲ «ἠθικῶς βούλεσθαι», πού ἀντιπροσωπεύεται «κατ' ἐξοχήν» ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς «εὐμένειας». Ἡ ἀνάλυση τῶν ἰδεῶν τῆς παλληκαριᾶς, τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἀλήθειας (τὸ ἀγαθόν, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀληθές τῶν ἀρχαίων) ἀποτελεῖ τὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου. Στὸ βιβλίον τοῦ κ. Θ. πρέπει νά αναγνωρισθῇ ἓνα προτέρημα. Ἔχει πρωτοτυπία, δὲν εἶναι ἀναμύσημα ἀπὸ διαβάσματα. Αὐτὸ τὸ προσόν μᾶς ἐμπνέει κάποιον σεβασμὸν στὴν κρίση μας. Γιατί εἶναι τόσο λίγοι οἱ ἄνθρωποι στὴν Ἑλλάδα, πού δὲν ἀναμασσοῦν ξένη σοφία. Ὑπάρχουν ὀγκωδέστατα συγγράμματα στὴ γλῶσσα μας, ὅπου μάταια ἀναζητεῖ κανένας μιὰ σκέψη τοῦ συγγραφέα, μιὰ κρίση δική του. Πρωτοτυπία ὅμως δὲ σημαίνει πάντα καὶ ἀξία. Ὁ κ. Θ. ἔπρεπε νά μελετήσῃ καὶ νά εἶναι πρωτότυπος, ἀφοῦ μελετήσῃ. Δὲν εἶναι σκοπὸς μας ἐδῶ νά ἀναιρέσωμε τὸ σύστημα τοῦ κ. Θ., τοῦ κάνομε ὅμως μερικὲς σύντομες παρατηρήσεις.

α) Ἡ «σημερινή» παιδαγωγική, πού ἀνασκευάζει στὸ κριτικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του, δὲν εἶναι διόλου σημερινή. Εἶναι ἡ ἀρχαία παλαιὰ Ἑρβαρτιανὴ θεωρία τοῦ «πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος», πού τὴν διάβασε στὸν αἰώνιον «Κονράδο». Μὰ ὅποτε καὶ αὐτὴ τὴν ἀναίρει, γιατί δὲν τὴν ἐξετάζει σὲ ὅλο τῆς τὸ ψυχολογικὸ βάθος. Τὴ βλέπει πολὺ ρηχά. Ἄγνοεῖ ὅμως ὀλίγον ὁ κ. Θ. τὴν πραγματικὰ νεώτερον θεωρία τοῦ ἐνδιαφέροντος, πού θὰ μπορούσε νά τὴ μελετήσῃ καὶ Ἑλληνικὰ στὸ λαμπρὸ βιβλίον τοῦ John Dewey «Σχολεῖο καὶ παιδί», τὸ μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν κ. Κ. Δ. Σωτηρίου. β) Λείπει ὀλίγον ἀπὸ τὸ «σύστημα» τοῦ κ. Θ. ἡ θεώρηση τοῦ παιδιοῦ μέσα στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ὅπου βρίσκει ἀπὸ τὴ στιγμή, πού γεννιέται. Ὁ κ. Θ. ὅπως καὶ ἄλλοι ἄλλοι παιδαγωγοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς πρὸ μεγάλους, κάνει τὸ βασικὸ σφάλμα νά βλέπῃ τὸ παιδί ὡς ἓνα ξεκολλημένον ἄτομον καὶ αὐτὸ ἀκόμα σὰ μιὰ μάζα ἄπλαστη καὶ ἄμορφη, πού ἀπὸ τὴ στιγμή, πού τὸ παίρνει στὰ χέρια του ὁ δάσκαλος, θὰ τὸ διαπλάσῃ ἢ θὰ τὸ μορφώσῃ. Ἡ παιδαγωγική τους θεωρία στηρίζεται σὲ μιὰ «ἀφαίρεση» ἀδικαιολόγητη καὶ ἀσύστατη καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ νά εἶναι ριζικὰ λανθασμένη. γ) Ὅλο τὸ «σύστημα» του μοιάζει μὲ τὰ πειράματα, πού ἔκαναν οἱ ἀλχημιστὲς τὸ μεσαιῶνα γιὰ νά μετατρέψουν πρῶστ' ἄλλα μέταλλα σὲ χρυσό. Ἐβαζαν ἀπὸ πρὶν ἓνα κομματάκι χρυσὸ στὸ καζάνι τους καὶ ἔπειτα, ἅμα ξανάβρισκαν μέσα στὴ μάζα τους τὸ χρυσὸ νόμιζαν, πῶς ἔλυσαν τὸ πρόβλημα. Ἔτσι καὶ ὁ κ. Θ. βάζει μέσα στὴ «φύση» τοῦ παιδιοῦ τις «ἰδέες» τῆς

«ὁμορφιάς», τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς παλληκαριᾶς καὶ νομίζει, πῶς ἔλυσε τὸ πρόβλημα. Τέλος δ) ὅταν μιλάμε γιὰ ἰδέαν, ἰδέαν τῆς ἀλήθειας, ἰδέαν τῆς παλληκαριᾶς, κτλ. μιλάμε γιὰ κάτι πού ἀνήκει στὴ σφαῖρα τοῦ συνηθειοῦ, τοῦ «εἰδέναι» καὶ μὲ τὸ νά τὴν ὀνομάσωμε «φυσικῆ» δὲν παύει νά εἶναι γνωστικὸ στοιχεῖο. Ἀλλιῶς δὲ θὰ ἦταν «ἰδέαν». Πῶς λοιπὸν μιλώντας γιὰ μιὰ ἰδέαν στὸ παιδί καὶ μάλιστα, ἄμεσα, ὅπως τὸ ἐννοεῖ ὁ κ. Θ., δηλ. διδάσκοντας θὰ μορφώσωμε τὴ βούληση του; Τὸ πρόβλημα μένει ἄλυτον, ὅπως ἦταν καὶ στὴν ἀρχή. Τὸ βιβλιαράκι λοιπὸν τοῦ κ. Θ. εἶναι ἓνα ἀπλὸ θυμοσόφημα καὶ τοῦ λείπει ἐπιστημονικότητα. Ὁ κ. Θ. ὅμως εἶναι ἄνθρωπος, πού στοχάζεται. Ἄν ἔχῃ καιρὸ καὶ θελήσῃ νά μελετήσῃ βαθιὰ καὶ νά διαταξαγωγῆσῃ τὴ σκέψη του, μπορεῖ νά προσφέρῃ κάτι περισσότερο ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους μεγαλῶνιμους καὶ τιτλοῦχος παιδαγωγούς.

Μ. Κ.

ED. SPRANGER «*Ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας*», μετάφρ. Ν. Ι. Λούβαρι, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου καὶ Γεν. Γραμματέως τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Ἀθήναι 1927.

Ἡ «Psychologie des Jugendalters» τοῦ ὀνομαστοῦ καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου διαβάστηκε καὶ διαβάζεται ἀκόμα πολὺ στὴ Γερμανία. Οἱ λόγοι:

1. Εἶναι τὸ πρῶτον βιβλίον, πού ἐπιστημονικὰ καὶ λεπτομερειακὰ ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῆς ἐφηβικῆς ψυχῆς, ἵστερον ἀπὸ τις πολῦτιμες καὶ διαφωτιστικὰς μελέτες τῆς βιεννέζας ὑφηγῆτριας Charlotte Bühler, πού κορύφωσαν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου αὐτοῦ τοῦ εἶδους τις ἐργασίαις.

2. Ὁ Spranger μαθητὴς καθὼς εἶναι καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Wilhelm Dilthey, ἔχει καὶ πλατιά ὑποστηρίξει μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ συμπαθητικὴ ἀντίληψη τῆς ψυχολογικῆς ἐρευνας.

3. Τὸ ὕψος του εἶναι ὁμαλὸν, ἀκριβόλογον, ποιητικὰ χρωματισμένον. Τὰ βιβλία του καὶ ἀπὸ τοὺς μὴ εἰδικούς διαβάζονται εὐκόλως, ἄνετα, εὐχάριστα.

Κατὰ τὸν Spranger ἡ λεπτόλογον, ἀναλυτικὴν ἐρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων μέσα στὸ πειραματικὸν ἐργαστήριον—καθὼς τὴ θέλουν οἱ γιατροὶ—ψυχολόγοι, ὅπως ὁ Wundt ἢ ὁ Ziehen—ἀποσυνθέτει αὐθαίρετα τὸ γεμᾶτον ζωὴν καὶ «νοῦν» κόσμον τῆς ψυχῆς σὲ ἄτομα νεκρά, ψυχρά, σκοτεινά καὶ ἀκατάληπτα. Μιὰ τέτια ψυχολογία ὄχι μόνον δὲ μᾶς διδάσκει οὐσιαστικὰ τίποτα, ἀλλὰ καὶ ἀκρωτηριάζοντας παραμορφώνει τὴν ψυχικὴν ζωὴν, ἀφοῦ μὲ τὴν ἀδυσώπητον ἀνάλυσιν τὴν ἀπογυμνώνει ἀπ' ὅ,τι αὐτὴ ἔχει οὐσιωδέστερον καὶ χαρακτηριστικώτερον: ἀπὸ τὴν ζίνησιν, τὴν ἀλληλουχίαν, τὴν σκοπιμότητα, τὸ «νόημα» τῆς. Ὁ Spranger θέλει μιὰ ψυχολογία, πού νά μπορῇ ὄχι μόνον νά ἀναλύῃ, νά ζυγίξῃ καὶ νά μετρᾷ τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα ὡς κάτι νεκρὸν, κρῦον καὶ ἄχρωτον—ἀλλὰ μὲ τὴν μελέτην, τὸ στοχασμὸν καὶ τὴν διαίσθησιν νά βρῆσιν τὸ ρυθμὸν τοῦ ξετυλίγματος καὶ τὴν σκοπιμότητα τῆς κίνησιν τῆς ἀνθρώπινος ψυχῆς, μὲ μιὰ λέξιν τὸ νόημα τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Αὐτὸ θὰ κατορθωθῇ, ὄχι ὅταν μὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐργαστηρίου ἀπομονωθῶν τὰ ψυχικὰ γεγονότα αὐθαίρετα καὶ αὐστηρά—ἀλλὰ, ὅταν προσεχτικὰ καὶ μὲ συμπάθειαν ἐξεταστοῦν μέσα στοὺς πλατεῖς συνδυασμούς, πού ἀπαρτίζουν.

Μὲ μιὰ τέτια προοπτικὴ ὁ συγρ. διερευνᾷ τὸ γεμᾶτον ἀγάπης καὶ συμπόνιας τῆς κρίσεως, τῆς λαχτάρας καὶ τὴν ἀγωνίαν τῆς ἐφηβικῆς ψυχῆς, στὴν περιέργειαν, στὸν ἔρωτα, στὰ ὄνειρα γιὰ τὴν ζωὴν, στὴν θρησκευτικὴν πίστην, στὴν κοσμοαντίληψιν—προσπαθώντας μάλιστα νά ἐξακριβώσῃ καὶ νά διαγράψῃ καὶ τοὺς ἀτομικοὺς ἀκόμα τύπους, στοὺς ὁποίους μποροῦν νά καταταχθοῦν οἱ ἐφηβοί, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιαίτην τους ψυχοσύνθεσιν (ὄχι μόνον τοὺς ἐφηβικοὺς, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπινους τύπους γενικὰ ὁ Spranger μελέτησε σὲνα ἄλλο βιβλίον του: «Lebensformen» 4η ἔκδ. Halle 1924).

Γιὰ τὴν Ψυχολογίαν αὐτὴν ἐχτός ἀπὸ τοὺς δίκαιους ἐπαινοὺς γράφτηκαν στὴ Γερμανίαν καὶ ἓνα σωρὸν ἀποδοκιμαστικῶν σχολίων, σὲνα μεγάλο μέρος τους σωστά. Ὁ συγρ. ἐξιδανικεύει πολὺ καὶ βρίσκει ἀπείρωσ ἄσφαστες, ἀπ' ὅ,τι πραγματικὰ εἶναι, μερικὲς λεπτομέρειες τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἐφηβου. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τὸν παρασέρνει κάποτε νά κἀνῃ ὑπερβολὰς στὴν ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων. Ἔχει ἐξ ἄλλου ὑπόψει του, ἐξαιρετικοὺς τύπους ἐφήβων—τοὺς πολὺ «ἔσω-

τερικούς», αίσταντικούς κι ιδιοφυείς, όχι όμως και τὸν κοινὸν νέον τῶν δεκαεφτά χρόνων μὲ τις ἐπιπολαιότητες καὶ τὴ χαριτωμένη του ξενισιά. Ἐπειτα μελετᾷ τὰ παιδιὰ τὰ «φροντισμένα», τὰ παιδιὰ πού ζοῦν μέσα σὲ οἰκονομικὴ ἀνεση—οὐκ ὅμως καὶ τοὺς νέους τῆς τυρανισμένης ἐργατίας, πού τῶν μηχανῶν ὁ κρότος δὲν ἀφήνει νὰ φουγκραστοῦν τοὺς παλμούς τῆς καρδιάς τους. Καί... καί... καί...

Ὅπως καὶ νάχη τὸ πρῶμα, τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι πολὺ σοβαρὸ καὶ γεμάτο ἐνδιαφέρον, καὶ ἡ μετάφραση του στὰ ἑλληνικὰ ἀξίζει νὰ γίνῃ. Πρέπει νὰ τὸ διαβάσουν γονιοὶ καὶ δασκάλου πού κάθε μέρα κάνουν ἕνα σωρὸ πλάσματα δυστυχισμένα, γιατί ἀγνοοῦν ὁλοτελῆ τις λαχτάρες καὶ τὴν ἀγωνία τῶν τρυφερῶν αὐτῶν ψυχῶν, πού κρύβουν τὸν πόνο τους καὶ μαραίνονται, ἐπειδὴ δὲ βρίσκουν τὸν ἄνθρωπο τὸν ἰκανὸ νὰ τις νιώσῃ καὶ νὰ τις βοηθήσῃ στὶς κρίσεις τους. Πρέπει νὰ τὸ διαβάσουν ὅλοι ὅσοι ἔρχονται σὲ στενὴ, ἐπικρῆ μὲ τοὺς ἔφηβους καὶ εἰλικρινᾶ ποθοῦν νὰ τοὺς παρηγορήσουν καὶ νὰ τοὺς καθοδηγήσουν στὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια, πού τὸ σωματικὸ καὶ ψυχικὸ τους μέστωμα τοὺς τυραννεῖ.

Ὅμως, θε μου! τί φοριχτὴ μετάφραση εἶναι αὐτὴ πού φιλοτέχνησε ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου μας καὶ ρηξικέλευθος Γ. Γραμματέας τοῦ Κυρίου Ἀργυροῦ. Ἐλεεινὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ὅποιος διάβασε τὸ βιβλίον στὸ πρωτότυπο, δυσκολεύεται νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ στὴ μετάφραση. Τόσο τὸ κακομεταχειριστὴν ὁ μεταφραστὴς. Ἡ γλῶσσα του (παπαδίστικη, στυφνὴ καθαρεύουσα) σκληρὴ, ἀλύγιστη, ἀστοχὴ, ξεπλυμένη. Οἱ καθιερωμένοι στὴ γερμανικὴ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα ὄροι μεταφράζονται ἀνόητα, ψεύτικα, ἄψυχα.

Σταχυολογῶ μερικὰ παραδείγματα, γιατί ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἀξίζει νὰ σταθῇ πρότυπο ἀποτυχημένης μετάφρασης.

1. Ὅλοτελῆ ἀξιοθερήνητη σύχνη στὰ ρήματα begreifen (νοῶ), auffassen (ἀντιλαμβάνομαι), verstehen (νιώθω). Ἐξηγοῦνται ἀδιακρίτως ἄλλοτε νοῶ, ἄλλοτε κατανοῶ κατὰ τὴν εὐκολία τοῦ μεταφραστῆ.

2. Ἡ λέξις Sinn, πού μεταχειρίζεται ἄπειρες φορές ὁ συγρ. καὶ πού θὰ πῆ: νόημα μεταφράζεται... ἔννοια! (σ. 22 κι ἕνα σωρὸ φορές ὕστερα), ἐνῶ τὴν ἔννοια οἱ Γερμανοὶ λένε Begriff.

3. Ὁ συνηθέστατος ὄρος Struktur ἐξηγιέται ἀνόητα «ἀποτελεσθένον κατασκευάσμα ἢ σύστημα ἢ ἐνιαία ὀργανικὴ ὁλότης» (σ. 24, 29) ἐνῶ μόνο μὲ τις ἑλληνικὰς λέξεις: συγκρότημα καὶ συγκρότηση (ἢ συναρμογὴ) εἶνε σωστὸ νὰ ποδοθῇ. Τὸ σύστημα ἢ τὴν ἐνιαία ὀργανικὴ ὁλότητά οἱ Γερμανοὶ λένε: System, organische Einheit, Ganzheit. Ἐπειτα «κατασκευάσμα» ἐξηγεῖ ὁ μεταφρ. κι ἕνα ἄλλο ὄρο: τὸ Gebilde (σ. 40), ἐνῶ Gebilde, ideelles Gebilde θὰ πῆ πλάσμα, ἰδανικὸ πλάσμα. Ἄλλο κατασκευάζω (machen, fabrizieren) καὶ ἄλλο πλάθω (bilden). Ἀναμεταξὺ τους ὑπάρχει μιὰ λεπτότητα, μὰ πολὺ χαρακτηριστικὴ διαφορά.

4. Τὸν ὄρο: Gesetzzusammenhänge, πού γὰ νὰ κατανοηθῇ πρέπει νὰ ποδοθῇ περιφραστικὰ, πάνω—κάτω ἔτσι «ἀλληλουχία κινήσεων, σκέψεων ἢ γεγονότων, πειθαρχημένη ἀπὸ κάποιους νόμους», ὁ μεταφρ. ἐξηγεῖ: ἐνόμους συνδέσμους (σ. 21 καὶ ἄλλοι), πού δὲ θὰ πῆ τίποτα.

5. Ἐκεῖ πού ἡ λεξιπλαστικὴ του ἀστοχία φτάνει στὸ κατακόρυφο εἶναι, ὅταν κατατιᾶνται νὰ ἐξηγήσῃ τις ὁλοτελῆ ἀναπόδοτες σὲ ἄλλη γλῶσσα τοῦ κόσμου γερμαν. λέξεις: erleben καὶ Erlebnis. Erleben θὰ πῆ: ζῶ μέσα μου, ἐνδόμυχα, ἄμεσα, δυνατὰ, ζωντανὰ κατὰ—μιὰ φρικτὴ, ἕνα ἐνθουσιασμό, μιὰ λαχτάρα, μιὰ ἰδέα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἀκριβῶς τῆς ψυχικῆς αὐτῆς ἐπαφῆς, πού εἶναι γεμάτη δέος καὶ μυστήριον, ὀνομάζονται οἱ Γερμανοὶ Erlebnis καὶ μιλοῦν στὴν περίπτωσιν τῆς Τέχνης γὰρ Kunsterlebnis, τῆς θρησκείας γὰρ religiöses Erlebnis κ. ο. κ. Ὁ W. James (στὸ βιβλίον του: The varieties of religious Experience, London 1902) τὸ ἴδιον πρῶμα ἔχει στὸ νοῦ του, ὅταν μεταχειρίζεται τὴ λέξι: experience. Θέλει νὰ πῆ: ἡ ψυχὴ «λαμβάνει πείραν ἐσωτερικὴν» ἐνός πράγματος σὲ μιὰ φευγαλέα στιγμή τῆς σκοτεινῆς τῆς κίνησης. Ὁ μεταφρ. ἐξηγεῖ τις λέξεις erleben καὶ Erlebnis πῶς νομίζετε; βιω καὶ βίωσις (σ. 24), τὸν ὄρο Selbsterlebnis, πού σημαίνει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὑποκειμενικῆς ὄντοτητας σὲνα ἐσώψυχο αὐτοκαθρέφτισμα, αὐτοβίωσις καὶ τὸ nacherleben (ἕπιστοι θεοὶ!) ἐπιβίωσις (σ. 25)!

Ἐπειτα ὁ μεταφρ. ἐξηγεῖ mot-à-mot ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ καὶ μάλιστα μὲ μιὰ φοβερὴ

«ἀτασθαλία» γλωσσικὴ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, πού ὁλόκληρα κεφάλαια στὴν ἑλληνικὴν μετάφραση εἶναι ὁλοτελῆ ἀκατάληπτα. Ἄς παραθέσω μερικὰ ἀπὸ τις μεταφραστικὰς του γκάφες γὰρ δείγμα.

1. Ἡ φράσις: «τὰ μέλη τῆς «ἐφηβικῆς κινήσεως» (σ. 20) σὲ μέρος μάλιστα, πού τὰ συφραζόμενα δὲν ἀφίνουν νὰ μαντέψῃ κανεὶς τὸ παραμικρὸ, τί φαντάζεστε ὅτι σημαίνει;—τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Jugendbewegung (τοῦ κινήματος τῶν νέων) στὴ Γερμανία, πού ἐργάζονται γὰρ μιὰν ἀναγέννησιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης στὸν τόπον τους.

2. Ὁ «πρὸς κατανόησιν πόθος αὐτοῦ» (σελ. 21) πρέπει στὸ πείσμα κάθε κανόνα νὰ σημαίνει: τὸν πόθον τοῦ ὅχι νὰ κατανοήσῃ, ἀλλὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸς! Βλέπε καὶ στὴν σελ. 26: «ἢ πρὸς νόησιν ψυχῆ».

3. Βγάλετε ὡς παρακαλῶ νόημα ἀπὸ τις φράσεις: «Πρᾶξις τις κέκτηται ἔννοιαν, ἐὰν τελεῖται κατ' ἀναφορὰν πρὸς πραγματοποιήσιν ἀξίας καὶ ἐὰν δύναται νὰ νοηθῇ ἐξ ἀξιολογικοῦ τινος συνδέσμου» (σελ. 23). Τὸ γερμανικὸ κείμενον θέλει νὰ πῆ: μιὰ πράξις ἔχει νόημα, ὅταν ἔγινε μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ πραγματοποιήσῃ στὴ Ζωὴ μιὰν ἰδεολογικὴν ἀρχὴν καὶ ὅταν γίνεται καταληπτὴ ὅχι ἀπομονωμένη, ἀλλὰ μέσα στὸν πλατύτερον συνδυασμὸν «δράσεως», ὅπου ἔχει τὴν θέσιν τῆς καὶ μὲ τὸν ὅποιον ἐπιδιώκεται ἕνας σκοπὸς ὑπαγορευμένος ἀπὸ «κρίσιν ἀξίας».

4. Ἡ φτωχὴ γερμαν. λέξις Zusammenhang, τί ἦταν γραφτὸ νὰ πάθῃ μέσα σὲνα ἑλληνικὸ βιβλίον! Μαντέψετε μὲ τί ἀποδόθηκε στὴ φράσις: «ὁ ἀνθρώπινος βίος δύναται νὰ νοηθῇ συνηθρομένως εἰς τινὰ μεγαλύτερον κοσμικὸν σύνδεσμον ὡς μέρος αὐτοῦ» (σελ. 23)!

5. Τὸ «νοοῦμεν καὶ ἀνευ τῆς ἐν τῷ πράγματι ἰσομέτρου ἐποπτειακῆς ταύτης διακοσμήσεως...» (σελ. 26) θέλει νὰ πῆ—τί νομίζετε;—νιώθωμε κάτι καὶ χωρὶς νᾶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἐπεξεργαστοῦμε μὲ τρόπο ἐποπτικόν, τόσο ὅσο καὶ μὲ τὸ στοχασμὸν.

6. Τὸ «ἢ προσθήκη τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἐλήφθη ἐκ τῆς γνώσεως ἐπέκεινα τοῦ ἀτόμου διαβιβαζόντων πνευματικῶν συνδέσμων» (σελ. 28) εἶναι ὁλοτελῆ σκοτεινὸ καὶ ἀκατάληπτο. Τὸ κείμενον θέλει νὰ πῆ, ὅτι τὸ κάτι παραπάνω, πού ἐπρόσπεσε στὸ πρῶμα, ὅπως ἔχει καθ'αυτὸ, ἡ ἐρμηνεία του, πῆγασε ἀπὸ μιὰ γενικώτερον ἔρευνα του—ἀπὸ τὴν «κατανόησιν» δηλ. τοῦ πλατύτερον ἐκείνου πνευματικοῦ συνδυασμοῦ, πού ξεπερνᾷ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἀτομικῆς δράσεως καὶ πού μόνο μέσα σαυτὸν ἡ λεπτομέρεια, πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἔχει κάποιο νόημα.

7. Νὰ καὶ μιὰ φραστικὴ τόλμη πρώτου μεγέθους: «τοῦ ὀνόματος τούτου γίνεται συνήθως χρῆσις πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ψυχολογικῶν ἐκείνων ὁσπῶν, αἵτινες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἔρευναν κτλ.» (σελ. 30).

8. Μὴν ὑποθέσετε, πῶς λείπει καμιὰ λέξις ἀπὸ τῆς φράσεως: «ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει σημαίνουσι ταῦτα τὰς σταθερὰς τῆς ψυχολογίας ἡμῶν» (σελ. 30). Μὲ τὸ «σταθερὰς» μεταφράζεται τὸ γερμανικόν: «die Konstanten»...

9. Πρότυπες μεταφράσεις: strukturelle Beziehung=κατασκευασματικὴ σχέσις! (σ. 37) nominativer Geist=πνεῦμα κανονικόν (σ. 35), λέξις, πού δὲ θὰ πῆ ἀπολύτως τίποτα. Ἄν ἔγραφε: σύστημα δεοντολογικῶν ἀρχῶν (Normen) κι ἔβαζε ὕστερα σὲ παρένθεσιν τὸ γερμανικὸ ὄρο, δὲ θᾶνιωθε ὁ κόσμος, ὅλος τί εἶχε στὸ νοῦ του ὁ συγγραφεὴς;

10. Μετρήστε τις ἀντωνυμίας: οἱ πλείστοι τῶν κλονισμῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξήντησαν τὴν διὰ τὸν βιοῦντα καὶ πάσχοντα σημασίαν αὐτῶν διὰ τῆς συμβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀποτελεσθῆναι τοῦ χαρακτηῆρος αὐτοῦ, ὅστις ὑπελείφθη ἐξ αὐτῶν ἀντι τῶν τῆς μνήμης ἀχνῶν» (σελ. 20)!

Σταματῶ.

Οἱ παραπομπές μου φτάνουν ὡς τις σελ. 40. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν εἶχα τὴν ὑπομονὴν νὰ προχωρήσω πὺ πέρα στὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ τοῦ βιβλίου—οὔτε καὶ νὰ παραθέσω καὶ ἀπ' αὐτὰς τις 40 πρώτες σελ. ὅλους τοὺς ἀστείότατους μεταφραστικούς μαργαρίτες.

Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν ἐξέτασιν εἶνε θαρρῶν τὸ ἐξῆς: Ἡ μετάφρασις ἐνός βιβλίου σὰν τὴν ψυχολογία τοῦ Spranger δὲν εἶναι τόσο εὐκολή, ὅσο φάνηκε στὸ μεταφραστῆ. Γιὰ νὰ τὴν ἐπιτύχῃ κανεὶς δὲ φτάνει νᾶχη διδαχτορικὰς περγαμινὰς γερμανικῶν πανεπιστημίων καὶ τίτλους φαρδεῖς στὴν Ἑλλάδα—ἀλλὰ μιὰ ξεχωριστὴ ἰδιοφυία: νὰ χωνέψῃ πρώτα καλὰ ὁ ἴδιος τις σκέψεις τοῦ ξένου βιβλίου καὶ νὰ μπορέσῃ ἔπειτα νὰ τις μεταδώσῃ ζων-

τανά κι απλά στη γλώσσα του. Στο δεύτερο σημείο έπεσε ώριμώς αξιοθρήνητα έξω ο μεταφραστής. Αν και στο πρώτο άκωμα υπέστησε, δεν είμαι σε θέση να κρίνω: οι εκφράσεις του είναι τόσο σκοτεινές κι άψυχες, που όχι μόνο δεν ερμηνεύουν πιστά το συγρ. τους στοχασμούς, αλλά και δεν αφήνουν να μαντέψη κανείς θετικό, αν ο ίδιος ο μεταφρ. τις καταλαβαίνει.

Ένα τελειώνοντας συσταίω θεομά: νά..... ξαναμεταφραστή, ανθρωπινά όμως, το βιβλίο του Spranger—γιατί έχει σπάνιες αρετές και θα ώφελήση πολύ τους έλληνες γονιούς και δασκάλους.

Αλεξάντρεια

Ε. Π. Π.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ. 'Ο αρχαίος κρητικός πολιτισμός 'Εν 'Αθήναις. Τύποις 'Εν. Σεργιάδου. 1927.

Ένας νέος αρχαιολόγος, μόλις τοποθετήθηκε στην έδρα του Μινωϊκού πολιτισμού, δεν έβάλθηκε να γράψη πολυσέλιδες σοφές πραγματείες, αλλά σκέφτηκε να δώση κάτι καλύτερο: ένα έκλαικευτικό βιβλιαράκι για τον αρχαίο Κρητικό πολιτισμό.

Αυτό δε μπορεί παρά να είναι προς τιμή του. Γιατί τίποτα δεν είναι έξω από την εποχή μας παρά το εγωϊστικό κλείσιμο του έπιστήμονα στο κελύφι της ειδικότητας του. Σήμερα που δεν πιστεύουμε πιά την «έπιστήμη για την έπιστήμη», πρέπει να κρίνουμε τον ειδικό κάθε κλάδου όχι μόνο από την καθαρά έπιστημονική του παραγωγή, μύ και από την εργασία του για το διαφωτισμό των πολλών. Έδώ στην Ελλάδα το καθήκον αυτό του έπιστήμονα και ειδικού του αρχαιολόγου—παρουσιάζεται πιο έπιταχτικό. Γιατί η μόρφωση του είδους αυτού—ιστορικοκαλλιτεχνική—λείπει τέλεια από τα σχολεία μας και χρέος του ειδικού είναι να εργαστή για να γεμίση το κενό, αφήνοντας κατά μέρος φιλοδοξίες για Πανεπιστημιακές έδρες και εκλαϊκεύοντας τις γνώσεις, είτε με διαλέξεις, είτε με βιβλία, που να μπορούν να διαβαστούν από το κοινό.

Τι έννοοῦμε όμως λέγοντας «εκλαϊκευτικό» βιβλίο; Κάτι απλό και εύκολο, που να το διαβάζουν και απλοϊκοί άνθρωποι; Χωρίς άλλο όχι. Τέτοιας μορφής εκλαϊκευτικά τάχα έργα συνήθιζαν να μᾶς δίνουν σ' όλες τις χώρες—και φυσικά και εδώ—οι έπιστήμονες της περασμένης γενιάς. Για να κατανοηθούν από τους πολλούς διάλεγαν πρώτα—πρώτα ένα θέμα: πολύ γενικό, έξω από τα σύγχρονα ενδιαφέροντα, το απλοποιούσαν και στο περιεχόμενο και στη γλώσσα—«όμαλή καθαρεύουσα άνευ αρχαϊσμών»—, αφαιρούσαν σχεδόν κάθε σημαντικό σημείο και παρουσίαζαν έτσι ένα ανάγνωσμα για πολύ μικρά παιδιά. (Σύλλογος 'Ωφελίμων βιβλίων):

Εμείς σήμερα ούτε μπορούμε, ούτε θέλουμε να εργαζόμαστε έτσι. Δεν άπευθυνόμαστε πρώτα—πρώτα σε κοινό πολύ μέτριας διανοητικότητας, αλλά ζητάμε να εξηγήσουμε ένα ιστορικοκαλλιτεχνικό φαινόμενο στους δασκάλους και τους διανοούμενους, που θα έπιδράσουν έμμεσα ή άμεσα στους πολλούς. Δεν είναι λοιπόν ανάγκη να απλοποιούμε ένα θέμα, αλλά πρέπει να διαλέγουμε κάτι, που να στέκεται μέσα στον κύκλο του σύγχρονου ενδιαφέροντος και να το παρουσιάζουμε έτσι, που να βρίσκουν απήγηση στο καλλιτεχνικό αίσθητήριό και το ιστορικοφιλοσοφικό ενδιαφέρον του μορφωμένου ανθρώπου.

Προϋπόθεση αυτών είναι βέβαια πρώτα—πρώτα το ύφος του έργου, που μόνο με τη δημοτική, τη φιλολογικά καλλιεργημένη πετυχαίνεται, έπειτα η γενική και ειδική μόρφωση του συγγραφέα και το σύγχρονο πνεῦμα του.

Άλλ' ἄς εἰθούμε τώρα στην εξέταση του βιβλίου του κ. Μαρινάτου. Για ν' αρχίσουμε από τη γλώσσα, είναι έπόμενο βέβαια να έχουμε όλες τις επιφυλάξεις σωστή εκλαϊκεψη με την καθαρεύουσα είναι για μᾶς οὔτοπία, αφού είναι αδύνατο να συνυπάρχη μ' αυτήν το λογοτεχνικό ἴφος, που το θεωρήσαμε απαραίτητο και θα ήταν μεγάλο κέρδος του βιβλίου αν ο συγγραφέας σκεπτόταν αλλιῶτικα στο σημείο αυτό. Γενικά όμως, σαν καθαρεύουσα, είναι καλά μεταχειρισμένη και διαβάζεται χωρίς δυσανεμία κι από δημοτικιστές ακόμα. λείπουν οι συνηθισμένοι ῥητορισμοί και σαπουνόφουσες, που άπαντούμε στα καθαρευουσιάνικα βιβλία. Που και που μόνο σκοντάφτει κανείς σε κοινοτυπικές λέξεις και φράσεις: «αρχαιολογική σκαπάνη» (συχνή χρήση σελ. 7, 41, 59, 81), «ή μάλιστα καπελού» (σ. 98),

«ώστε αρχαιολόγοι και ιστορικοί κατά το λεγόμενον έχασαν τα νερά των» (σ. 8), «ο περίπυστος θρόνος του Μίνως (σ. 16), «καθώς βλέπει τις αρχεί από μακρόθεν να ανακατευθῆ κανείς με το έργον της καπελλούς, ίνα αρχίση να ὀμιλή 'Ελληνογαλλιστί» (σ. 99).

Το βιβλίο διαιρείται σε δυο μέρη: το πρώτο περιλαβαίνει την τέχνη (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική κλπ.), το δεύτερο τον κοινωνικό βίο και τις εκδηλώσεις του (θρησκεία, γραφή, γλώσσα). Η ιδέα του συγγραφέα να προτῆσι στο τέλος του έργου και τοπογραφικό ὄδηγο όλων σχεδόν των κέντρων του Κρητικού πολιτισμού είναι και πρωτότυπη και ιδιαίτερα ἄξια για έπαινο: θα μπορῆ έτσι και ο Έλληνας ταξιδιώτης να ὀδηγῆται στη μελέτη των έρειπίων, θα μάθῃ να τα παρατηρῆ και να καταλαβαίνῃ τῆ σημασία τους. Σε καθένα από τα κεφάλαια συγκεντρώνονται οι ὡς τώρα σχετικές γνώσεις για το Μινωϊκό πολιτισμό. Η εύσυνειδησία του συγγραφέα γίνεται άμέσως φανερή. Δε μᾶς δίνει μόνο ξεκαθαρισμένες γενικές γνώσεις, αλλά φαίνεται άμέσως, πως και ο ίδιος έχει ζήσει τα διάφορα προβλήματα. Δεν έχουμε καθόλου την έντύπωση γνώσεων μαζεμένων από ἄλλα έργα—θα περίμενε κανείς λ.χ. αντιγραφή του Glotz—αλλά βλέπουμε το συγγραφέα να κινῆται ελεύθερα μέσα σ' ὄλο το Μινωϊκό πολιτισμό. Έτσι τα πράγματα διατυπώνονται καθαρά και με λογική σειρά. ὥστε οὔτε το ενδιαφέρον του αναγνώστη ελαττώνεται και στο τέλος του μένει μιᾶ καθαρή εικόνα του Κρητικού πολιτισμού σ' ὄλες τις εκδηλώσεις του.

Είναι ἀλήθεια πῶς, στα πρώτα ἰδίως κεφάλαια, τα σχετικά με την τέχνη, θα περιμέναμε λιγώτερη απλοποίηση. Ο κ. Μαρινάτος άποφεύγει να συζητήσῃ σπουδαία καλλιτεχνικά προβλήματα. Ποιά λ. χ. ἡ στίσις των Κρητομυκηναϊκῶν λαῶν μπρός στη φύση και γιατί αυτή είναι διαφορετική στην αρχαίαν Ελλάδα. Η αντίληψη του χώρου στη ζωγραφική, ἡ ἔλλειψη του modelé, ὁ ἀτεκτονικός χαρακτήρας στη διακόσμηση των ἀγγείων (ἡ σχετική δηλαδή ἀνεξαρτησία της από το σχῆμα του ἀγγείου), ἡ εξέλιξη ὡς το στυλιζάρισμα του τέλους της υστερομινωϊκῆς ἐποχῆς, ὅλ' αυτά είναι ζητήματα, που σχεδόν κάθε αρχαιολόγος σήμερα, μάλιστα ὅσοι ἀνήκουν στις νεότερες γενιές—θεωρεῖ χρέος του να τα πραγματευτῆ. Άλλά και στην μορφική ἀνάλυση των τοιχογραφιῶν ἢ γλυπτῶν φαίνεται πολύ φειδωλός ο κ. Μαρινάτος. Και όμως μιᾶ συστηματικῆς ἐξήγηση ἑνός ἢ δυο έργων τέχνης ἀναφορικά με το αίσθητικό τους μέρος, θα ἔξυπηρετοῦσε πολύ καλύτερα από τις συχνές ἀφαιρεμένες περιγραφές μνημείων, που δὲν ἀπεικονίζονται. Στην Ελλάδα μάλιστα, ὅπου ἡ γνώση τῆς μορφῆς ἑνός ἔργου τέχνης είναι κάτι σχεδόν ἀνύπαρξο, θα εἶχε πολύ τὸν τόπο της μιᾶ τέτια ἐρμηνεία.

Το βιβλίο του κ. Μαρινάτου γράφεται δυο δεκαετίες ὕστερ' από τον «Κρητικό πολιτισμό» του κ. Ξανθοῦδιδου—σημαντικό βιβλίο για την εποχή του—και όμως ὁ τρόπος που βλέπει τα πράματα, ἡ μέθοδος του δὲν είναι διαφορετικά. Δεν ἀρνιούμαστε, ότι περιλαβαίνει τα νεότερα πορίσματα τῆς Ἐπιστήμης, ότι ἡ γνώση τῆς βιβλιογραφίας είναι πλείρια ἢ ἀνατροπῆ όμως, που ἔχει γίνει μέσα στα εἴκοσι αὐτὰ χρόνια, μάλιστα στην τεχνολογικῆ ἀνάλυση δὲν καθρεφτίζεται καθόλου στο βιβλίο του κ. Μαρινάτου. Από το «Palace of Minos» του Evans, αρχαιολόγου—γιατί να το κρίνουμε:—τῆς περασμένης πιά σχολῆς, και ὡς ἑνα σημείο και από τον «Πολιτισμὸ τῶν Αἰγαίου» του Glotz, θα ἔπρεπε να διαφέρῃ πιο πολύ να βρίσκεται κοντότερα στον τρόπο, που μεταχειρίζονται στην ἐρμηνεία τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, πρώτα-πρώτα ὁ Rodenwaldh («Der Fries des Megarons von Mykenai»), ἔπειτα ὁ von Salis (σὴν «Τέχνη των Ἑλλήνων») ὁ Schweitzer (τελευταίον ἄρθρο του στο περιοδικὸ «die Antike»). Όταν, από το ἄλλο μέρος, έχουμε την εὐτυχία να διαβάζουμε στη γλώσσα μας τις «Μυκῆνες» του Τσουντα το θαῦμα αὐτὸ ιστορικῆς σύνθεσης και ὕφους—πρέπει να ξέρουμε πῶς «γεννηθήκαμε ἀπόγονοι» και ὅτι ἡ δουλειά μας είναι βαρειά. Από την ἴδια ἀποψη νομίζουμε, πῶς καθυστερεῖ και το κεφάλαιο για την ἀρχιτεκτονικῆ μορφικῆς παρατηρήσεις σχετικά με τα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ και Φαιστοῦ—ἡ ἔλλειψη ἐνότητας λ. χ. στα ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ—λείπουν. Άλλ' οὔτε και ἡ έντύπωση από την ἐπίσκεψη του μᾶς δίνεται ζωηρῆ κι όμως οι στιγμές, που ζῆ κανείς ἀνεβαίνοντας τα σκαλιά του «μεγάλου τῆς Βασιλίσσης» ἢ βλέποντας τους τοίχους του ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, τους μαύρους από την πυρκαϊά, που ἔδωσε τέλος στις γενιές των βασιλιάδων ἐκείνων, είναι ἀξέχαστες. Γι' αὐτὸ μιᾶ τουλάχιστο φωτογραφία του ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ θά'αν ἀπαραίτητη.

Όπως και ἡ ἐκλογή των τοιχογραφιῶν δὲ μᾶς φαίνεται πετυχημένη. Μιᾶ εἰκόνα λ. χ. τῆς τοιχογραφίας τῆς Ἀγ. Τριάδας με τὸν αἴλουρο που κυνηγᾷ το φασιανό, χαρακτηριστικότερη και ἀντιπροσωπευτικότερη, θα ήταν προτιμότερη από τῆ θαλασσογραφία τῆς εἰκ 2

πού της λείπει ζωή. Όσο για τις «γαλάζιες κυρίες» της εικ. 18, μπορούσαν πολύ περισσότερο να λείπουν, αφού το μεγαλύτερο και σημαντικότερο μέρος της δεν είναι παλιό, μα έμπνευση Evans και έχτέλεση Gillieron fils (ή συμπλήρωση φαίνεται και στη φωτογραφία).

Στη γλυπτική πάλι το θαυμάσιο άγγείο της Άγίας Τριάδας με τους λιχιστές θά έπρεπε να μπη στη θέση του τίτλου της εικ. 6. Δεν είναι μόνο χαρακτηριστικότερο για το Μινωϊκό Διονυσιασμό, αλλά και για τον ειδυλλιακό χαρακτήρα των μοτίβων της Μιν. τέχνης, και σαν καλλιτεχνικό δημιούργημα, ανώτερο χωρίς άλλο από το άλλο. Αντίθετα, αναφορικά με την έκλογη των άγγείων δεν έχουμε καμιά επιφύλαξη. Όχι μόνο διαλέχτηκαν τα πιο αντιπροσωπευτικά και πιο όμορφα, αλλά και οι φωτογραφίες είναι θαυμάσιες, και πολύ πετυχημένη ή συγκέντρωση των διακοσμητικών μοτίβων στην εικ. 10.

Στην τέχνη υπάγει πολύ σωστά ο συγγραφέας και το κεφάλαιο το σχετικό με τον καλλιπισμό και την ένδυμασία, άδικαιολόγητα όμως το κεφάλαιο για τα οικιακά έργα και την ατομική ζωή, που θά είχαν περισσότερο τον τόπο τους στο Β' μέρος το σχετικό με τον κοινωνικό βίο. Η παρατήρηση μάλιστα της σελ. 90: «πρέπει να όμολογηθῆ προς τιμήν των Μινωϊκών γυναικών, ότι δεν παρημελείτο διόλου και το μαγειρείον» δε στέκεται. Γιατί «προς τιμήν»; Νομίζει ο συγγραφέας, ότι στην καλοπροαίρετη πρωτοβουλία των γυναικών της Μιν. Κρήτης όφείλεται ή άσχολία τους με τη μαγειρική; Μια τέτια ήθικολογική αντίληψη της ιστορίας ούτε έπιστημονική είναι, ούτε στηρίζεται κοινωνιολογικά. Η Μινωϊκή γυναίκα ήταν καλή νοικοκυρά, άπλουστάτα γιατί άνηκε σε κοινωνία διαφορετική από τη σημερινή; κλεισμένη τον περισσότερο καιρό στο σπίτι δεν είχε άλλη άσχολία από τα οικιακά έργα, ή κοινωνία δεν άπαιτούσε άλλο άπ' αυτήν. Από μās σήμερα ζητάει πολύ περισσότερα. Και ή διαφορά αυτή μόνο να εξηγηθῆ είναι δυνατό, όχι να δώσει άφορμή σε έπαίνους σύμφωνα με τα προσωπικά γούστα του ιστορικού.

Η περιγραφή της Μινωϊκής ένδυμασίας, μάλιστα της γυναίκεις, γίνεται άρκετά λεπτομερειακή και ή ανάλυση είναι έπιστημονικά σωστή. Ήταν μοιραίο όμως να μην άποτελέσει εξαίρεση ο κ. Μαρινάτος άπ' όλους τους άλλους άρχαιολόγους: όταν πραγματεύονται το ζήτημα αυτό, θυμάται κανείς άμέσως ότι είναι άντρες! Έξακολουθούν και σήμερα να ταυτίζουν το γυναικείο φόρεμα της Μινωϊκής Κρήτης με το σημερινό. Όταν, έδώ και 25 χρόνια ανακαλύφθηκαν τα Κρητικά μνημεία, ήταν φυσικό να παρατηρήσουν τη συγγένεια του Μινωϊκού γυναικείου φορέματος με το τοτινό Ευρωπαϊκό. Ο στενός κορσές, ή μακριά φούστα οι φαρμπαλάδες, ήταν κοινά και στις δυό εποχές. Να βρίσκουν όμως συγγένεια και σήμερα που το φόρεμα άλλαξε όλότελα μορφή, φαίνεται άσυχώρητο λάθος. Ο κ. Μαρινάτος μάλιστα προχωρεί περισσότερο: βλέπει στα Μινωϊκά φορέματα σημερινά «μοδέλα των Παρισίων»! (σελ. 35) Αυτό όχι μόνο δε συμβαίνει, αλλά και δε θά μπορούσε να συμβαίνει αφού σήμερα ή διάφορη κοινωνική θέση της γυναίκας άποτέλεσμα των νέων οίονομικών όρων όρισε φορέματα άτλά, που δεν πρέπει να στερούν τη λευτεριά της.

Όμοιες αντιρρήσεις θά είχαμε και στα γραφόμενα για τη θέση της γυναίκας στη Μινωϊκή Κρήτη: «Αί γυναίκες δεν ήσαν διαρκώς περιορισμένοι εις τα διαμερίσματα των, αλλά πρωϊμώτατα ήδη μία κοινωνική κατάσταση όμοία προς την ιδικήν μας τās ώθει εις παντοειδή έπαγγέλματα, διότι τās βλέπομεν να κατασκευάζουν άγγεία εις τὸ κεραμοουργεία. Έξέρχονται επί άρμάτων, άτινα οδηγούν Έλάμβανον μέρος ταυρομάχοι εις τους άγώνας, εξήρχοντο εις τὸ κυνήγιον και παρίσταντο πυκναί εις τὰ δημόσια θεάματα "Αν ταύτα έχουσιν όρθώς, αί χειραφετημένοι εκείνοι προϊστορικοί γυναίκες είχαν δικαιώματα πολύ περισσότερα παρ' όσα έπιζητούν αί άπόγονοι των σήμερον διά του δικαιώματος της ψήφου».

Είναι αλήθεια ότι στα Κρητικά μνημεία βλέπουμε συχνά τις γυναίκες να καταγίνονται με έργα, που σνηθίσαμε να μην περιμένουμε από τόσο μακρινές εποχές. Έχει γίνει όμως στο σημείο αυτό παρεξήγηση από πολλούς άρχαιολόγους. Συνδέουν τη λατρεία της γνωστής Μεγάλης θεάς της Μινωϊκής λατρείας με τα μνημεία αυτά και βγάζουν συμπεράσματα για παντοδυναμία της γυναίκας στη Μινωϊκή Κρήτη. Άλλ' ή λατρεία της Μεγάλης θεάς έχει τις ρίζες της σε πολύ παλιότερους χρόνους, όταν επικρατούσε ή μητριαρχική κατάσταση, ή σνηθισμένη στους πρωτόγονους λαούς: με το κοινωνικό καθεστώς των Μινωϊκών δεν έχει καμιά σχέση. Από το άλλο μέρος, ή άσχολία της γυναίκας με μερικά έπαγγέλματα βεβαιώνει το αντίθετο άκριβώς άπ' ό,τι θέλει να πιστέψη ο κ. Μαρινάτος. Είναι γενικά παραδεχτό, ότι στις ταυρομαχίες, που παρασταίνονται στις τοιχογραφίες της Κνωσσοῦ και της Τίρυνθας δεν

επαιρναν μέρος πριγκίπισσες ή άντίστες, αλλά γυναίκες δούλες, που δεν πείραζε κι αν ξεπαστρεφτούν, σταλμένες μάλιστα έπίτηδες γι' αυτό το σκοπό. Η πεποίθηση, ότι τα άγόρια και τα κορίτσια των Άθηνών πού, κατά το μύθο, λευτέρωσε ο Θησέας στο λαβύρινθο, πραγματικά προορίζονταν για τέτιες ταυρομαχίες, παραμένει ασάλευτη και δε συμεριζόμαστε τις έπιφυλάξεις του κ. Μαρινάτου, που πιστεύει (σ. 18) ότι «τα περι Μινωταύρου είναι συκοφαντία του σωβινισμού των Άθηναίων» (γιατί θά δημιουργούσαν οι Άθηναίοι σωβινιστές ένα τέτιο μύθο, που θά βεβαιώνη, ότι στάθηκαν κάποτε ύποτελείς στο Μίνω;)

Το ίδιο θά λέγαμε για τις γυναίκες, που άσχολούνται με την κεραμική: πούς μπορεί να πιστέψη, ότι ήταν λεύτερες γυναίκες, που εργάζονταν με μεροκάματα, αφού και στην κλασική Ελλάδα οι περισσότεροι άγγειοπλάστες ήταν δούλοι; Όπως κανείς δε θά μās πείση ότι ύπήρχε λευτεριά της γυναίκας στον Ε' αιώνα π. Χ, επειδή συχ'ά αναφέρει ο Άριστοφάνης «άρτοπόλιδας».

Όσο για τις κυρίες που άνεβασμένες στο άρμα (έχω ύπ' όψει μου την τοιχογραφία της Τίρυνθας) βγαίνουν στο κυνήγι ή στον περίπατο, είναι αλήθεια, πώς αυτές προ πάντων έδωσαν άφορμή στη γέννηση του μύθου για την έλευτεριά της γυναίκας. Παραγνώρισαν όμως οι περισσότεροι τον αυλικό χαρακτήρα και προορισμό των τοιχογραφιών. Σε μιά τέτια κοινωνία ήταν άδύνατο να κάνουν τέτια σπόρ άλλες παρά οι κυρίες του Παλατιού. Η τοιχογραφία, άλλωστε, τους τοίχους του παλατιού στόλιζε και φυσικό ήταν από τη δική του ζωή να είναι έμπνευσμένη. Άλλά και ή τοιχογραφία της Κνωσσοῦ με το θέατρο, που είναι γιομάτο από γυναίκες και νέους, δεν άπηχεί λιγώτερο τη ζωή των αυλικών και ευγενών. Η έλευτερία λοιπόν της γυναίκας στην Κρήτη μόνο σχετική ήταν, για πολιτικά δικαιώματα ούτε λόγος (άντίθετα πιστεύει και ο Glotz). Στον αυλικό χαρακτήρα, που μαζί με τον θρησκευτικό—Διονυσιακό είναι οι κυριώτεροι φορείς της Μινωϊκής τέχνης δεν έχει δοθῆ όση προσοχή έπρεπε. Και όμως φαίνεται καθαρά πρώτα-πρώτα βέβαια στην άρχιτεχτονική, έπειτα στην πομπώδη έξωτερική εμφάνιση των γυναικών, αλλά και των άντρών (ρουτοφόρος, «πρίγκιπας» Κνωσσοῦ) στις πιο πολλές τοιχογραφίες (ταυρομαχίες, γυναίκες στο άρμα), αλλά και σε άλλα Κρητικά μνημεία (άγγείο με άξιωματικούς και στρατιώτες σε προσοχή). Ο θρησκευτικό—Διονυσιακός χαρακτήρας από το άλλο μέρος βρίσκεται στους μαινόμενους χορευτές και χορεύτριες των ιερών χορών, στο άγγείο με τους λιχιστές. Με το Διονυσιακό αυτό στοιχείο πιθανώτατα πρέπει να εξηγηθῆ ή αγάπη των Μινωϊκών στη φύση, τα ζώα και τα φυτά και ή δύναμη, που έχουν σαν τα ζωγραφίζουν. Η παράσταση όμως της φύσης πρέπει ν' άποδοθῆ και σ' έναν άλλο τρίτο φορέα της Κρητομυκηναϊκής τέχνης, το έπάγγελμα, που έρχεται σαν άποτέλεσμα της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας. Η θάλασσα με τα δελφίνια, τα χταπόδια και τα φύκια, οι ψαράδες, οι βράχοι με τα κοχύλια είναι μοτίβα, που όφείλονται στον τρίτον αυτόν παράγοντα, το γεωγραφικό—έπαγγελματικό, που υπάγεται όμως στην όλη κοινωνική ζωή, που ως ένα σημείο είναι δημιούργημα του, (θαλασσοκρατία των Κρητών). Η τέχνη εξαρτιέται αναφορικά με το περιεχόμενο από την όλη κοινωνική ζωή, αλλά διατηρεί κάποια άνεξαρτησία στη μορφική της εξέλιξη. Έτσι, τα μοτίβα αυτά τα θαλασσινά, αφού δημιουργήθηκαν από τους όρους αυτούς, παίρνουν τη δική τους εξέλιξη, που τις περισσότερες φορές παρουσιάζεται σαν ανάγκη καθαρά μορφική. Ότι όμως και αυτή συχνότατα εξαρτιέται από την κοινωνική εξέλιξη και καθορίζεται άπ' αυτήν, νομίζουμε ότι είναι δυνατό ν' άποδειχθῆ για μερικές τουλάχιστο ιστορικές στιγμές.

Για να ξαναγυρίσουμε στο κύριο θέμα μας έρχόμαστε στο Β' μέρος του βιβλίου, που περιέχει τον κοινωνικό βίο και τις έκδηλώσεις του (θρησκεία, άγώνες, γραφή, θαλασσοκρατία των Κρατών, έμπόριο). Το θεωρούμε το καλύτερα γραμμένο. Στις 80 σελίδες του συμπυκνώνονται όλα τα γνωστά πορίσματα τα σχετικά με τη θρησκεία κλπ. Ίδίως το κεφάλαιο για τη γραφή είναι θαυμαστής σαφήνειας και άξίζει να συχαρη κανείς το συγγραφέα.

Η ύπερτερη—κατά τη γνώμη μας—έμφάνιση του Β' μέρους δεν είναι τυχαίο γεγονός. Όφείλεται στην ίδιουσυγκρασία του συγγραφέα. Γιατί ο κ. Μαρινάτος είναι περισσότερο ο έρευνητής, ο Forscher, και λιγώτερο ο αισθητικός. Έτσι, τα κεφάλαια αυτά, που άπαιτούν ιδιότητες της ψυχής της πρώτης κατηγορίας των ιστορικών τα έχει έπεξεργαστή καλύτερα και άποδόσει με λαμπρό τρόπο. Στην προτίμηση του αυτή όφείλονται και μερικές αντιλήψεις του για την τέχνη, που σήμερα φαίνονται περιέργες. Προκειμένου λ.χ. για τη σχηματοποίηση του τέλους της ύστερομινωϊκής εποχής λέει αυτά: «Τούτο είναι ή σχηματοποίησης (styli-

sation) τῶν μορφῶν, τὸ ἀλάνθαστον σημεῖον, ὅτι πολιτισμὸς ἢ τέχνη τις ἀρχίζει νὰ κλίνει πρὸς τὴν δύσιν της. Μήπως σήμερον, ἀφοῦ ἐκορέσθη ὁ ἀνθρώπινος ὀφθαλμὸς εἰς τὴν θέαν ἀριστουργημάτων, δὲν ἐπιζητεῖ ἡ ζωγραφικὴ νέας ὁδοὺς εἰς τὸν καλούμενον κυβισμόν (cubisme) ἢ τὰς μιμήσεις πρωτογόνων σχεδιασμάτων (primitivisme), τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶναι παρὰ ἐκφυλισμὸς τῆς ἀληθοῦς καὶ μεγάλης τέχνης;»

Ἡ ἀντιλήψη αὐτὴ εἶναι μονόπλευρη καὶ ἱστορικὰ ἀστήριχτη. Ἐκφυλισμὸς δὲν ὑπάρχει στὴν Τέχνη, παρὰ μόνο ἐξέλιξη, πού ὁ ἱστορικὸς ἔχει χρέος νὰ τὴ σπουδάσῃ καὶ νὰ τὴν ἐρμηνέψῃ. Ὅτι δὲ ἡ σχηματοποίηση δὲ σημαίνει καὶ τέλος ἐνὸς πολιτισμοῦ, ἔχουμε τὸ προχειρότερο παράδειγμα τῆς Γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς τέχνης καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους χρόνους τὴν τέχνη τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνα. Οἱ ἐποχὲς αὐτὲς οἱ γιομάτες καλλιτεχνικὸ ἐλαπ, οἱ πρόδρομοι τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τῆς Ἀναγέννησης ἀπὸ τὸ ἄλλο, δὲν εἶναι μὴπως οἱ «κατ' ἐξοχὴν» ἐποχὲς τῆς σχηματοποίησης τῶν πάντων; Ἡ σχηματοποίηση τῆς ὑστερομινωϊκῆς ἐποχῆς δείχνει μόνο μετάβαση στὴ **διακοσμητικὴ** τέχνη, πού εἶναι ἄλλη μορφή τῆς τέχνης, ἐκφυλισμὸς ποτέ. Ἀλλὰ σήμερον ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἐνὸς βιβλίου θεωροῦμε καὶ τὴν ἀρτία ἐμφάνισή του. Ἀναφορικὰ μ' αὐτὸ, τὰ ἑλληνικὰ βιβλία πρέπει νὰ κρίνονται σχετικὰ, γιατί εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰς πρόοδες τῶν Εὐρωπαίων τῆς φανερότερης μάλιστα στὰ βιβλία, πού μιλοῦν γιὰ τὴν τέχνη. Ἀπὸ τὸ συνοπτικὸ βιβλίον τοῦ κ. Μαρινάτου κανεὶς βέβαια δὲ θὰ περιμένε ἐξαιρετικὴ καλλιτεχνικὴ ἐμφάνιση. Καὶ ὅμως! Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε τὴν ἀριότητα του σχετικὰ μ' αὐτό. Καὶ τὸ τύπωμα εἶναι καλὸ καὶ οἱ φωτογραφίαι πετυχημέναι καὶ τὰ τοιχογραφήματα καθαρότατα. Συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐπρέπειαν μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου.

**

Θέλουμε νὰ πιστέψουμε, πὺς κοιτάξαμε τὸ ἔργο χωρὶς προκατάληψιν εἶπομε μὲ εὐλικρίνεια τῆς ἐντυπώσεως μας χωρὶς προσπάθεια ἀστήριχτης ἐπίκρισης, ἀλλ' οὔτε καὶ ζολακείας οἱ ἐφημεριδογραφικοὶ ἔπαινοι δὲν ὠφελοῦν σὲ τίποτα, τυφλώνουν μόνο καὶ σταματοῦν τὸ συγγραφέα. Κι ὅταν αὐτὸς δίνῃ τόσας ἐλπίδες ὡς ὁ κ. Μαρινάτος, τὸ κρίμα θὰ ἦταν τρεῖς φορές μεγαλύτερον.



ΜΙΚΡΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ. Ἡ ἐφετεινὴ γενικὴ συνέλευσις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου πῆρε ἐξαιρετικὴ σημασία. Γιὰ πολλοὺς, ἀκόμα καὶ μέλη τοῦ Ὀμίλου, ἡ κατάστασις, πού παρουσιάστηκε ἐν τῇ συνέλευσιν, ἦταν δλότελα ἀπροσδόκητη. Γιὰ κείνους ὅμως, πού παρακολούθουν τὶς συζητήσεις ἐν τῇ Δευτέρῃ τοῦ Ὀμίλου τὰ τελευταῖα χρόνια, ἦταν φανερό, πὺς γρήγορα θὰ ξεσποῦσαν ζωηρὲς διαφωνίαι. Οἱ διαφωνίαι αὐτὲς, πού εἶχαν καθαρὰ προγραμματικὸ χαραχτήρα, ἀρχισαν ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια ἀπάνω κάτω. Σὲ πολλὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου τὸ πρόγραμμα τοῦ 1914 δὲν ἦταν πιά ἀρκετό. Τοὺς φαινόταν ἀόριστο, πολὺ γενικὸ καὶ καθυστερημένον καὶ ζητοῦσαν νὰ ἀναθεωρηθῇ. Οἱ προγραμματικὲς συζητήσεις, πού ἔγιναν τὸ χειμῶνα τοῦ 1924-1925 ἄφησαν τὴν κατάστασιν μετέωρη. Τὸ ἴδιον καὶ οἱ προσπάθειαι, πού ἔγιναν μέσα ἐν τῇ Διοικητικῇ Ἐπιτροπῇ γιὰ νὰ διατυπωθῇ ἓνα πρόγραμμα, πού νὰ ἱκανοποιῇ τῆς ἀπόψεις ὄλων τῶν μελῶν τοῦ Ὀμίλου, δὲν ἔφτασαν σὲ ἀποτελέσματα. Καὶ ἔτσι ἂν καὶ τόσο σημαντικὰ γιὰ τὴν παιδείαν γεγονότα ἐξελίχτηκαν στὰ 1925 καὶ 1926, ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος ἀδρανοῦσε.

Τὰ μέλη τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ κρατηθῇ ἀκόμα ἐνωμένος ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος, εἶχαν ἀποφασίσει νὰ ἀποφύγουν ἐν τῇ γενικῇ συνέλευσιν τὴν προγραμματικὴν συζήτησιν γιὰ νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα μὲ τὴν ἐκλογὴν νέας Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, πού θὰ εἶχεν ἰδεολογικὴ ἐνότητα. Ὅταν ὅμως ἐν τῇ 16 τοῦ Φλεβάρη ἀρχισεν τῆς ἐργασίας τῆς ἡ συνέλευσις, ἔγινε ἀδύνατον νὰ κρατηθῇ αὐτὴ ἡ ἀπόφασις. Ἡ συνέλευσις βάσταξε ἀπὸ τῆς 16 τοῦ Φλεβάρη ὡς τῆς 24 τοῦ Μάρτη. Ἐγιναν ἐννιά συνεδριάσεις ἀπὸ 3—4 ὧρες ἡ καθῆμις (16, 23, 24, 28 τοῦ Φλεβάρη, 4, 10, 15, 21 καὶ 24 τοῦ Μάρτη). Μπορεῖ νὰ πῆ κανένας, ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸ, πού ἰδρυθῆκε ὁ Ὀμιλος, οἱ σοβαρότερες συζητήσεις ἦταν αὐτὲς, πού ἔγιναν ἐφέτος.

Ἡ μικρὴ σάλα τοῦ Ὀμίλου ἦταν ἀσφυκτικὰ γεμάτη καὶ ἐπὶ ὄρες στεκόταναι ὄρθια καὶ σὲ βασανιστικὸν συνωστισμόν πάρα πολλὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου. Μίλησαν πολλοὶ. Οἱ κ. κ. Δελμούζος καὶ Γληνὸς ἀπὸ τέσσαρις φορές ὁ καθῆνος καὶ ἐπὶ πολλὰς ὄρας, καθὼς καὶ οἱ κ. κ. Σβῶλος, Μηλιάδης, Ἀλιβιζᾶτος, Παπαμαύρου, Δαμασκηνός, Σωτηρίου, Φωκᾶς, Καραβίδας, Δεληπέτρος, Ρουχωτᾶς, Παπαμιχαήλ καὶ ἄλλοι.

Ἡ πολυήμερη αὐτὴ συζήτησις καταστάλαξε σὲ νὰ διατυπωθοῦν γύρω στὰ ἐπίμαχα σημεῖα προτάσεις ἀπὸ τέσσαρα μέλη τοῦ Ὀμίλου, τὸν κ. Δελμούζον, τὸν κ. Γληνόν, τὸν κ. Σβῶλον, καὶ τὸν κ. Βλιζιώτη.

Προτάσεις κ. Ἀλ. Δελμούζου

1) Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος σχετικὰ μὲ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀγωγὴν θ' ἀκολουθῆσιν τὸ δρόμον, πού εἶχε ἀκολουθήσει ὡς τώρα.

2) Ὁ Ὀμιλος εἶναι ἐκπαιδευτικὸν σωματεῖον καὶ ὄχι πολιτικόν, δηλαδὴ δὲν ἐνδιαφέρεται οὔτε ἐργάζεται γιὰ ὠρισμένον κόμμα ἢ ὠρισμένην κοινωνικὴν τάξιν, ἀλλὰ φροντίζει γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ συνόλου.

Σ. Στὴν ταχτικὴν του θὰ στηρίζεται σὲ ἐκπαιδευτικὸν διαφωτισμὸν ὅλης τῆς κοινωνίας καὶ θὰ προσπαθῇ νὰ ἐπηρεάσῃ γιὰ τὰ αἰτήματα του ὅλα τὰ κόμματα.

Σημείωσις ἐν τῇ προτάσει Α. Δελμούζου

α' Γιὰ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν.

Ἀπὸ μὲν φορὰ ἦταν σὶδὸν Ὀμιλοὶ μέλη, πού πίστευαν, πὺς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι πολὺτιμον γιὰ τὴν ἀγωγὴν, καὶ ἄλλα πάλι, πού ἂν καὶ δὲν εἶχαν τὴν ἴδιαν πίστην μὲ τοὺς πρώτους, νό-

μίζαν μόλα ταῦτα, πὼς ἔνα ἐκπαιδευτικὸ σωματεῖο στὴν Ἑλλάδα γίνεται δλότελα ἀνεδαφικὸ, ἄμα δημιουργοῦσθαι θρησκευτικὸ ζήτημα. Γι' αὐτὸ ὁ Ἐκπ. Ὁμιλος ἀκολούθησε ὡς τώρα ἔνα δρόμο σταθερὸ σχετικὰ μὲ τὰ θρησκευτικὰ στὰ σχολεῖα. Ὅχι μόνο δὲ δημιούργησε θρησκευτικὸ ζήτημα ποτε του, παρὰ φρόντισε νὰ γίνῃ τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ὅσο μισοροῦσε πὺ μεθοδική. Ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ἐγκύκλιο πὺ ἔστειλαν οἱ ἰδρυτὲς του στὰ 1910 ἀναφέρουν ρητὰ «τὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία», καὶ στὰ 1912 στὸ πρόγραμμα του γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ τ' ἀνώτερα Παρθεναγωγεῖα δόθηκε ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῶν θρησκευτικῶν πὺ μεθοδικὸ καὶ πὺ καλὸ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο. Τὸν ἴδιο δρόμο ἀκολούθησαν τὰ ἐκπαιδευτικὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου καὶ μέσα στὸ κράτος (Διδακτικὰ βιβλία τῆς Σ. Ἐπιτροπῆς. Μαράσλειο Διδασκαλεῖο).

β' **Γιὰ τὴν ἐθνικὴ μόρφωση.**

Μὲ τὴν ἐθνικὴ ἀγωγή δὲν ἔννοεῖ ὁ Ἐκπ. Ὁμιλος νὰ καλλιερῶντο καταχρηστικὰ ὄνεια ἢ νὰ δοθῇ ἀφορμὴ σὲ ὅποια κοινωνικὴ τάξη γιὰ νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς ἄλλες, οὔτε καὶ ν' ἀποκλειστοῦμε ἀπὸ τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ. Γιὰ τὸν Ὁμιλο ἐθνικὴ ἀγωγή δὲ σημαίνει μόνο νὰ καλλιερῶσμε συστηματικὰ τὰ ζωντανὰ καὶ γόνιμα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅσα δὲν ἀντιμάχονται τὴν ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίσωμε τὸν ἑαυτὸ μας, νὰ γνωρίσωμε τὸν τόπο μας καὶ νὰ τὸν ἀγαπήσωμε καὶ νὰ ἐργαστοῦμε γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ συνόλου μὲ ἰδανικὸ σκοπὸ τὸν καθολικὸ ἀνθρωπισμὸ. Γι' αὐτὸ βάση τῆς εἶναι ἡ ἐθνικὴ αὐτοσυντήρηση, ὁ σεβασμὸς στὴν αὐθυπαρξία καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ὀμάδων καὶ ἡ συνεργασία μαζί τους γιὰ τὸν ἴδιο ἀπώτερο σκοπὸ. Γιὰ τὴν ἐθνικὴ αὐτοσυντήρηση εἶναι ἀπαραίτητο ἀπάνω ἀπὸ τὸ συμφέρον, τὴ συνείδηση καὶ τὴν ἀλληλεγγύη μιᾶς κοινωνικῆς τάξης νὰ ὑψώνεται πάντα τὸ αἶσθημα τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου.

Προτάσεις τοῦ κ. Δ. Γληνοῦ

1) Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου παραμένει ὁ ἴδιος, δηλ. «νὰ βοηθήσῃ ν' ἀναμορφωθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία».

2) Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος δὲν εἶναι πολιτικὸ σωματεῖο, δηλ. δὲν εἶναι προσκολλημένος σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα. Εἶναι σωματεῖο μελέτης τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων καὶ κοινωνικοῦ διαφωτισμοῦ ἐπάνω σ' αὐτὰ. Ἐπομένως καθορίζει καὶ ἀσκεῖ ὀρισμένη ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ, γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ του.

3) Κάθε σημαντικὴ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση, ἄρα καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ, γίνεται μὲ μέσο τὴν πάλῃ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξη, ὅπως ἔδειξε ἢ ὡς τώρα πεῖρα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἢ καταπολεμῆ ἄμεσα ἢ δὲν ἐπιδιώκει εἰλικρινὰ μιὰν οὐσιαστικὴν λαϊκὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση. Γι' αὐτὸ ὁ Ὁμιλος βλέπει, ὅτι ἡ λαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση δὲ μισορεῖ νὰ ἔχῃ ἄλλο κοινωνικὸ φορτὸ καὶ πρόμαχο, παρὰ τὶς κοινωνικὰ ἐκείνες τάξεις, πὺ, σὰν ἀδικημένους, συνειδητοποιοῦν καθαρὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν πραγματοποίηση κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀναγκάζοντας ἔτσι καὶ τὴν ἄρχουσα τάξη νὰ βελτιώσῃ τοὺς θεσμούς τῆς.

Γι' αὐτὸ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος, σὰν σωματεῖο ἐκπαιδευτικῆς πρωτοπορείας, ἔχει χρέος νὰ ἐργάζεται γιὰ νὰ ἐκφράξῃ τὰ ἐκπαιδευτικὰ αἰτήματα καὶ νὰ διμορφώσῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴ συνείδηση τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἐργατικῆς, ἀγροτικῆς, μικροαστικῆς.

4) Φυσικὸς καὶ κύριος ἐργάτης τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ὁ δάσκαλος. Ἐπομένως ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος φρονεῖ, ὅτι ὁ δάσκαλος χωρὶς νὰ παραβαῖνῃ τοὺς νόμους καὶ τὰ προγράμματα τοῦ Κράτους κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου του μέσα στὸ σχολεῖο, ἔχει ὄχι μόνο τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης σκέψης, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα καὶ σὰν ἄτομο καὶ σὰν ὀμάδα νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινωνία καὶ νὰ συντελῇ στὴν ἀναμόρφωση τῆς παιδείας. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος θεωρεῖ ἠθικὴ ὑποχρέωση του νὰ προστατεύῃ τὰ δικαιώματα αὐτὰ τοῦ δασκάλου.

5) Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος ἐπιδιώκοντας ὡς τώρα τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση ποτε δὲ δημιούργησε ζήτημα διδασκαλίας θρησκευτικῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντικρίζει ἐπίμονα ὡς ἐμπόδιο στὸ ἔργο του ἀδιάκοπες κατηγορίες γιὰ ἀθεῖα, ἀντιθρησκευτικότητα, ἐπιβουλή κατὰ τῆς θρησκείας κ.λ.π. νομίζει χρέος του νὰ διακηρύξῃ, ὅτι τὸ θρησκευτικὸ ζήτημα τὸ θεωρεῖ κατ' ἐξοχὴν ζήτημα ἐλευθερίας τῆς συνείδησης καὶ ἐπομένως δὲ θεωρεῖ ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς δημόσιας ἀγωγῆς τὴ διδασκαλία θρησκευτικῶν μαθημάτων στὰ Σχολεῖα.

6) Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ τὶς κατηγορίες γιὰ ἀντεθνικότητα, πὺ ἐπίσης ἀντίκρισε ὁ Ὁμιλος, θεωρεῖ χρέος του νὰ διακηρύξῃ, ὅτι ὡς περιεχόμενον τῆς ἔννοιας «ἐθνικὴ ἀγωγή» ἀναγνωρίζει μόνο τὸ νὰ στηρίζεται ἡ παιδεία στὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, πὺ ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ λαοῦ μας, ὅπως αὐτὰ κάθε φορὰ διαμορφώνονται. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ γίνεται ἐκμετάλλευση τῆς ἔννοιας τοῦ ἐθνισμοῦ, εἴτε καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς, μὲ τὴν καλλιέργεια σωβινισμοῦ, οὔτε μὲ τὸ νὰ ταυτίζεται ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἄρχουσας τάξης.

Προτάσεις κ. Ἀλ. Σβώλου.

Ἡ Γεν. Συνέλευση ἕστερα ἀπὸ τὶς ὀμιλίες, πὺ ἄκουσεν ἐπάνω στὰ θέματα, γιὰ τὰ ὅποια ἐγεννήθησαν μέσα στὸν «Ὁμιλο» διάφορες ἀντίθετες γνώμες, νομίζει, πὺ ὁ Ὁμιλος ἤμισορεῖ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ δρόμο, πὺ εἶχε χαραξῆ στὸ ζήτημα τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς ὡς τώρα. Δηλαδή:

1) Ὁ Ὁμιλος δὲν ἔχει σκοπὸ, οὔτε εἶναι ἔργο του νὰ δημιουργήσῃ θρησκευτικὸ ζήτημα. Σὰν ἐκπαιδευτικὸ σωματεῖο περιορίστηκε ὡς τώρα νὰ ἐπιδιώκῃ, ὥστε νὰ γίνεται κατὰ τὸν σωστὸ παιδαγωγικὸ τρόπο ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν στὰ σχολεῖα.

Ἄν ὅμως τεθῇ σοβαρὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸ ζήτημα τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν στὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους, εἴτε ἀπὸ τοὺς δασκάλους, εἴτε ἀπὸ τοὺς γονεῖς, ὁ Ὁμιλος, σύμφωνα μὲ τὶς γενικὰ φιλελεύθερες ἀρχές του, παραδέχεται, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν θρησκευτικῶν ἀνάγεται στὴν ἐλευθερία τῶν συνειδήσεων καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἦταν ἀντίθετος πρὸς τὴν ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία των.

2) Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ εἶναι δημοκρατικὴ, ἐθνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ. Στηριγμένη στὰ ζωντανὰ καὶ ἐξελίξιμα ἐθνικὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ καλλιερῶν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, καὶ νὰ προάγῃ τὴν ἀλληλεγγύην τῶν λαῶν καὶ τὴν συνεργασία των γιὰ τὸν πολιτισμὸ, γιὰ τὴν εἰρήνην καὶ γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἀνωτάτου ἰδανικοῦ τῆς παιδείας, τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

3) Ὁ Ὁμιλος δὲν ἀνήκει σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα. Δὲν θὰ ἀρνηθῇ νὰ ἐπηρεάξῃ ὅλα τὰ κόμματα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ του προγράμματος, ἀισθάνεται ὅμως καὶ πιστεύει πὺ στὴν προσπάθεια του αὐτῆ θὰ στηριχθῇ μόνιμα καὶ κύρια στὶς λαϊκὰς τάξεις (ἐργατικὰς, ἀγροτικὰς, μικροαστικὰς) καὶ γι' αὐτὸ θὰ φροντίσῃ μὲ τὰ κατάλληλα μέσα (βιβλία, ὀμιλίες, φυλλάδια, περιοδικὰ κ. ἄ.) νὰ συνειδητοποιήσῃ στὶς τάξεις αὐτὰς τοῦ λαοῦ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναμόρφωσης, σὰ μιὰν ἀπὸ τὶς πὺ ζωτικὰς ἀνάγκες των.

4) Ἡ Γεν. Συνέλευση δίνει ἐντολήν στὴν νέα Δ. Ἐπιτροπὴ νὰ καταρτίσῃ λεπτομερειακώτερα τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου, προσανατολισμένο στὶς παραπάνω ὀδηγητικὰς γραμμὰς καὶ νὰ τὸ παρουσιάσῃ σὲ μιὰ ἑκταχτὴ Γεν. Συνέλευση γιὰ νὰ ψηφισθῇ συνοδικὰ.

5) Ἡ Γεν. Συνέλευση προβαίνει στὶς ἀρχαιρεσίες, μὲ τὴν πεποίθηση, ὅτι ὅποιαδήποτε πρόσωπα ἐκλεχτοῦν, θὰ παραδέχονται καὶ θὰ ἐφαρμόσουν τὶς παραπάνω ὀδηγητικὰς γραμμὰς, ἐπάνω στὶς ὁποῖες ἤμισορεῦν καὶ ἐπιβάλλεται, στὸν κοινὸν ἀγῶνα, πὺ θὰ διεξαχθῇ αὐτὰ τὰ χρόνια ἐναντίον τοῦ ἐλληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ παρόντος, νὰ συναντηθοῦν μὲ εἰλικρίνεια καὶ συνεννόηση προοδευτικὰς πολιτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς δυνάμεις ἀπὸ διάφορες συγγενικὰς ἰδεολογικὰς καὶ κοσμοθεωρητικὰς προελεύσεις, γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ Ὁμιλος ἤμισορεῖ ἀκόμη στὴν μεταβατικὴ ἐποχὴ πὺ περνάει ἡ Ἑλλάδα, νὰ ἀποτελέσῃ συμμαχικὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ κοινὴ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια χάριν τοῦ λαοῦ.

Δήλωση τοῦ κ. Βλιζιώτη.

1) Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος γέννημα καθαρὸ τῆς ἀστικῆς τάξης ἰδρύθηκε μὲ τὸν προοδευτικὸ σκοπὸ, τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Παιδείας ἀπὸ τὰ φεουδαρχικὰ δεσμὰ καὶ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδανικῶν, πὺ ἦταν τότε πὺ κοντὰ στὶς μάζες.

2) Σὰν ὀργανισμὸς, πὺ ζῆ καὶ δρᾷ μέσα σὲ ταξικὴ κοινωνία, οὔτε ἔμεινε οὔτε μισορεῖ νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ταξικὴ πάλῃ.

3) Το κοινωνικοοικονομικό ξετύλιγμα άλλαξε δλότελα τις σχέσεις των κοινωνικών δυνάμεων ή άστική τάξη γίνηκε αντιδραστική, συμμάχησε με τα φεουδαρχικά στοιχεία και παίρνει πίσω τις λίγες μεταρρυθμίσεις. Καινούργια κοινωνική τάξη, το προλεταριάτο, ανεβαίνει στη κοινωνική σκηνή σαν φορέας και ένοσρακωτής κάθε προοδευτικού ιδανικού. Συνεπώς ο Όμιλος πρέπει.

α) Η να άρνηθῆ τον προοδευτικό του χαρακτήρα να γίνη αντιδραστικός και να εξακολουθήσει στηριζόμενος στην άστική τάξη, από την οποία τίποτε δεν έχει να περιμένῃ σχετικά με τη λαϊκή παιδεία και τον έργάτη της ή,

β) να φανῆ συνεπής στη προοδευτική του γραμμή, να στηριχῆ στην έργατική τάξη και να άγκαλιάζῃ τὰ ιδανικά της.

Παραδεχόμεστε, ότι ο Έκπαιδευτικός Όμιλος πρέπει να σεβαστῆ την προοδευτική του ιστορία, να μείνῃ μέσα στη προοδευτική του γραμμή, να στηριχῆ στις έργαζόμενες μάζες, να έγκολληθῆ τὰ ιδανικά τους, πού είναι και πανανθρώπινα ιδανικά και άποσπώντας με τη βοήθεια της κοινωνικής του δύναμης από την κυρίαρχη τάξη τις δυνατές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, να τις βοηθήσῃ στη καλύτερη διεξαγωγή του άπελευθερωτικού τους άγώνα, πού είναι τέτιος και για ὅλη την ανθρωπότητα.

Για τὸ δάσκαλο παραδεχόμεστε ότι είναι μισθόδουλος, διανοούμενος προλετάριος έχει τὸ δικαίωμα ὄχι μόνο στην ελεύθερη σκέψη, αλλά και στην οργανωμένη δράση για τὴν άπελευθέρωση τοῦ σχολείου. Συνεπώς ο Έκπαιδευτικός Όμιλος πρέπει να ταχτῆ ἀλληλέγγυος με τὸν άγώνα του

Για τὴ θρησκεία. Ἐπειδὴ ἡ θρησκεία στην ταξική κοινωνία χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται σαν ὄργανο για τὴν ἐπιβολή της κυριαρχίας, και ἐπειδὴ τὴ θρησκεία τὴ θεωροῦμε ὡς ὑπόθεση άτομική, γι' αὐτὸ νομίζομε, πὼς ἡ θρησκευτική διδασκαλία πρέπει να ἀποκλειστῆ ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

Για τὴν ἐθνική ἀγωγή. Παραδεχόμεστε, ότι ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους ἐμφανίστηκε με τὴν ἀνάπτυξη της άστικής τάξης κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ὀρισμένων οικονομικῶν αἰτίων. β) Στη περίοδο τοῦ ἀνεβάσματος της άστικής τάξης ἡ ἐθνική ἰδέα ἦταν προοδευτική και ὑποβοηθοῦσε τὸ ελεύθερο ξετύλιγμα κάθε λαοῦ, ἐνὼ σήμερα, ταυτιζόμενη με τὸ σωβινισμό χρησιμοποιεῖται για τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἱμπεριαλιστικῶν σκοπῶν της ἄρχουσας τάξης, και οὔτε είναι δυνατό να ἀποφύγῃ τὸ χαρακτήρα της αὐτόν. γ) Ὅτι τὰ ἐθνικά στοιχεία γλώσσα, ἡθῆ, παραδόσεις κ. τ. λ. ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο και πολύτιμο στοιχεῖο για τὴν ἀγωγή, ὅσο διατηροῦν στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τὴ ζωιάνια τους και τὴν ἀναγκαιότητα τους. Ἐτοι ἐνὼ πρέπει να καταπολεμηθῆ ἡ ἐθνική ἰδέα, πού χρησιμεύει μοιραία σαν ὄργανο τῶν ἱμπεριαλιστικῶν σκοπῶν και στέκεται στὸν άπελευθερωτικό άγώνα τῶν έργαζόμενων μαζῶν, παράλληλα πρέπει να καλλιεργοῦνται στὸ σχολεῖο τὰ ἐθνικά στοιχεία ἐφόσον δὲν παίρνουν ἀντιδραστικό περιεχόμενο.

Για να κατανοηθοῦνε φυσικά οἱ προτάσεις αὐτὲς σ' ὅλη τους τὴν ἔχταση και τὸ βάθος ἀπαραίτητο θὰ ἦταν να ἔχῃ κανεὶς ὑπόψει του τις συζητήσεις και τις ὁμιλίες, πρὸ πάντων τοῦ κ. Γληνοῦ και τοῦ κ. Δελμούζου, καθὼς και τοῦ κ. Σβώλου. Γι' αὐτὸ θὰ ἦταν πολὺ σκόπιμο να τυπωθοῦνε τὰ πραχτικά της γενικής αὐτῆς συνέλευσης.

Οἱ προτάσεις τοῦ κ. Βλιζιώτη, πού ἀντιπροσωπεύανε κατὰ τὴ δήλωση του τις γνώμες τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμού, δὲν ὑποβλήθηκαν με τὸ σκοπὸ να ψηφιστοῦν, ἀλλὰ ἦταν ἀπλή διατύπωση της άποψης των. Ὡς πρὸς τις ἄλλες ἡ γενική συνέλευση ἀποφάσισε να μὴ γίνη χωριστὴ ψηφοφορία γι' αὐτὲς, παρὰ να θεωρηθοῦν για προγραμματικές δηλώσεις στὰ σχετικά ψηφοδέλτια, και ἐπειδὴ ο κ. Σβῶλος δὲν εἶχε καταρτίσει δικὸ του ψηφοδέλτιο, ἀναγκαστικά οἱ προτάσεις του ἀποσύρθηκαν. Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, ὅσα μέλη ψήφισαν τὸ ψηφοδέλτιο τοῦ κ. Δελμούζου, ψήφισαν και τις προτάσεις του και ὅσοι ψήφισαν τὸ ψηφοδέλτιο τοῦ κ. Γληνοῦ, ψήφισαν και τις δικές του προτάσεις.

Ἡ ψηφοφορία ἔγινε στις 24 τοῦ Μάρτη και ἔδωκε τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα. Ψήφισαν 116 μέλη. Ἐλαβαν για ταχτικά μέλη, Δ. Γληνὸς 65 ψήφους, Κ. Δ. Σωτηρίου 63, Ν. Μπέρτος 62, Ἐλ. Νεγροπόντη 62, Αὔρα Θεοδωροπούλου 61, Β. Ἀγγελόπουλος 58, Μπ. Ἀλιβιζάτος 57, Μ. Οικονόμου 57, Σέμνη Παπασπυρίδη 57, Χ. Καρούζος 57, Β. Λαχανᾶς 56, Γ. Δούμας 56, Θ. Πετμεζᾶς 56, Σ. Κομιώτης 56 και Ε. Κακούρος 53. Για ἀναπληρωτικά μέλη ψηφίστηκαν οἱ ἀκόλουθοι. Γ. Παπαδόπουλος, Γαλ. Καζαντζάκη, Κ. Βάρναλης, Ι. Ἀναγνωσταρᾶς, Σπ. Ἀποστολάτος, Γ. Γεωργακόπουλος, Σ. Τεγόπουλος, Μαρία Σβώλου, Β. Παπαγεωργίου, Εἰρ. Κουντούρη.

Οἱ κ. κ. Πετμεζᾶς και Ε. Κακούρος παραιτήθηκαν και στὴ θέση τους ἦρθαν τὰ ἀναπληρωτικά μέλη Γ. Παπαδόπουλος και Γαλ. Καζαντζάκη, ἐπομένως, δλόκληρη ἡ Διοικητική ἔπιτροπὴ ἀπαρίστηκε ἀπὸ τὸ ψηφοδέλτιο τοῦ κ. Γληνοῦ με προγραμματικές ἀρχές τις προτάσεις του.

Ἡ Διοικητική Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὀμίλου ὀργανώθηκε ἔτσι :

Δ. Γληνὸς, πρόεδρος, Αὔρα Θεοδωροπούλου, ἀντιπρόεδρος, Κ. Σωτηρίου, γενικὸς γραμματέας, Β. Λαχανᾶς, ταμίας. Τὰ γραφεῖα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου μεταφέρθηκαν στὴ Στοά Ἀποστολοπούλου (ἄνω πύτωμα) Ὀδὸς Εὐρυπίδη 6.

ΠΑΡΑΙΤΗΣΕΙΣ. Στὴν ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» δημοσιεύτηκε τὴν Κυριακὴ 8 Μαΐου 1927 τὸ ἀκόλουθο γράμμα :

Κύριε Διευθυντά,

Σᾶς παρακαλοῦμε να δημοσιεύσετε τὸ ἀκόλουθο γράμμα, πού στείλαμε στὸν πρόεδρο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου.

Κύριε Πρόεδρε,

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐκλογή της νέας διοικητικῆς ἔπιτροπῆς και τις προτάσεις, πού ἐγκρίθηκαν στὴ γενική συνέλευση τοῦ εκπαιδευτικοῦ ὀμίλου σχετικά με τὸ πρόγραμμα και τὴ μελλοντική του πορεία, τὸ ιστορικὸ αὐτὸ σωματεῖο ἀλλάζει στὸ βάθος και σκοπὸ και κατεύθυνση. Ἐπειδὴ ἐμεῖς πιστεύομε πὼς ὁ εκπαιδευτικὸς ὀμιλος ἔπρεπε να μείνῃ σωματεῖο καθαρὰ εκπαιδευτικὸ με κύριο σκοπὸ να βοηθήσῃ να νικήσωμε τὸν εκπαιδευτικὸ μεσαιῶνα μας και να προσφέρῃ θετική δουλειὰ στὴν ἑλληνική παιδεία, δὲν μπορούμε να εἶμαστε πιά μέλη του και παρακαλοῦμε να μᾶς διαγράψετε.

Με τιμὴ

Θρ. Πετμεζᾶς, Δ. Φωκᾶς, Ἀλ. Δελμούζος, Κ. Βαμβαρέσος, Π. Δέλτα, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Δ. Λαμασκηνὸς, Ἰάκ. Βαχαβιόλος, Δημ. Τσαμασφύρος, Μ. Παπαμαῦρος, Β. Λέκα, Ἀ. Βαμβέτσος, Λευκαδίτης, Δημ. Ἀνδρεάδης, Π. Κατσογιάννης, Ἀγ. Χατζημιχάλη, Μ. Βάρβογλης, Σ. Τζουμελέας, Α. Παραρᾶς, Σμ. Δημαρᾶ, Δ. Λάμπρος, Ἰουλ. Δραγούμη, Παντ. Παϊδούσης, Ι. Κατσούλης, Τέλος Ἀγρας, Ἀλ. Ναούμ, Δ. Ἀναγνωστόπουλος, Α. Ζάνας, Μ. Μαυροχορδάτος, Δ. Νικητάκης, Κ. Δημαρᾶς, Ε. Βουρλούμη, Κ. Μαργακουδάκης, Εὐάγ. Κακούρος, Δ. Μτραέσας, Ἐφρ. Μαργακοῦ, Κ. Ἐλευθερουδάκης, Δ. Λουκόπουλος, Α. Δοανίδης, Σοφ. Μαυρογορδάτου, Α. Φωκᾶς, Ἀλ. Δέλτα, Λεων. Λιώκης, Ἀμ. Δραγούμη.

Ὑστερα ἀπὸ τὸ γράμμα αὐτὸ ο κ. Γληνὸς, πρόεδρος της Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὀμίλου ἔστειλε στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τὸ ἀκόλουθο γράμμα, πού δημοσιεύτηκε στις 13 τοῦ Μᾶη :

Κύριε Διευθυντά,

Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστολή τῶν 14 μελῶν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, πού δημοσιεύσατε στὸ φύλλο της περασμένης Κυριακῆς, με τὴν ἀοριστία και τὸν καχύποπτο τόνο, πού μιλοῦσε για τὴ νέα «κατεύθυνση» τοῦ σωματείου, ἔδωκε ἀφορμὴ ὥστε να ξεχυθῆ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ γνωστὸ συκοφαντικὸ ρεῦμα τοῦ συσκοτισμοῦ, σᾶς παρακαλῶ πολὺ να δημοσιεύσετε στὴν ἀξιόλογη ἐφημερίδα σας τις προτάσεις, πού ψηφίστηκαν στὴν τελευταία γενική συνέλευση. Ἀπ' αὐτὲς θὰ ἰδοῦν ὅλοι οἱ καλοσυνεῖδητοι ἐνδιαφερόμενοι, ποιὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Ὡς τόσο ἡ διοικητικὴ ἔπιτροπὴ τοῦ ὀμίλου σκοπεύει με μιὰ πλατύτερη ἀνακοίνωση της να ἐξηγήσῃ λεπτομερῶς τὸ πρόγραμμα τοῦ ὀμίλου, πού παραμένει σωματεῖο καθαρὰ εκπαιδευτικὸ, ὅπως ἦταν πάντα.

Με μεγάλη τιμὴ

Δ. Γληνὸς

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ 14 μέλη, πού ὑπογράψανε τὴ δημόσια παραίτηση, παραιτήθηκαν ἀκόμα με γράμματα πρὸς τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἄλλα ὀχτὼ μέλη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα και ἀπὸ τις ἐπαρχίες. Ὡστε ὅλα μαζί παραιτήθηκαν 52 μέλη, περίπου τὸ ἕνα δέκατο ἀπὸ τὸ σύνολο.

Ἡ διακήρυξη της νέας διοικητικῆς ἔπιτροπῆς δημοσιεύεται σὲ ἰδιαίτερο φυλλάδιο. Στὸ ἐρχόμενο φύλλο της «Ἀναγέννησης» θὰ δημοσιευτῆ δλόκληρη.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ 'Η «'Αναγέννηση» θεωρεί καλό να αναφέρει και τα γεγονότα που παρουσιάστηκαν στην έφετεινή γενική συνέλευση της Διδασκαλικής 'Ομοσπονδίας, γιατί είναι για το μελετητή των κοινωνικών και εκπαιδευτικών προβλημάτων μας αξιοπαρατήρητα και παρουσιάζουν κάποιες χαρακτηριστικές αναλογίες με τα γεγονότα, που έγιναν στον 'Εκπαιδευτικό 'Ομίλο.

Στις 28 του 'Απριλίου άρχισε ή Θ' Γενική Συνέλευση της Διδασκαλικής 'Ομοσπονδίας. Συζήτησε μια σειρά από θέματα εκπαιδευτικά και μέσα σαυτά ξεχωριστή θέση πήρε ή συζήτηση για την όργάνωση της αγροτικής παιδείας. Συζήτησε ακόμη και θέματα επαγγελματικά, οικονομικά και οργανωτικά. Διαφωνίες ριζικές δεν παρουσιάστηκαν. Στη συνέλευση γενικά επικρατούσε προοδευτικό πνεύμα. Σχεδόν καμιά φανερή αντίδραση ενάντια στο δημοτικισμό. 'Ο άγώνας όμως φαίνεται γινότανε γύρω στην έκλογή του νέου Διοικητικού Συμβουλίου της 'Ομοσπονδίας. Γι' αυτό έξαφνα τη νύχτα των 7 προς τις 8 του Μάη, που έπρόκειτο να γίνει ή έκλογή—χαρακτηριστική σύμπτωση, στις 8 του Μάη το πρωί δημοσιεύτηκε ή απόσχιση των 44 μελών του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου—δώδεκα αντιπρόσωποι καταθέσανε την ακόλουθη γραπτή δήλωση και αποχωρήσανε από τη συνέλευση.

—«Οί κάτωθι υπογεγραμμένοι αντιπρόσωποι παρά τη Δ' Γενική Συνέλευση της 'Ομοσπονδίας, διαπιστώσαντες μετά λύπης μας την όριστικήν στροφήν της συνελεύσεως προς τον Κομμουνισμόν, άρνούμενοι να αναλάβωμεν τας τεραστίας εϋθύνας των τοιούτων ροπών και διαμαρτυρόμενοι διά την επικράτησιν τοιούτων αντιλήψεων δηλοῦμεν, ότι

'Αποχωροῦμεν της ψηφοφορίας διά την ανάδειξιν Διοικητοῦ Συμβουλίου της Ομοσπονδίας με την επιφύλαξιν επαγερόμενοι εἰς τας περιφερείας μας να εισηγηθῶμεν εἰς τας Γενικὰς Συνελεύσεις τῶν Συλλόγων μας, ὅπως αποχωροῦντες οὔτοι της σημερινῆς Διδασκαλικῆς 'Ομοσπονδίας συγκροτήσωσιν «'Εθνικὴν Διδασκαλικὴν 'Οργάνωσιν» ἐπὶ βάσεων ἐγκρινομένων παρά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἐθνικὰς μας παραδόσεις». Οἱ αντιπρόσωποι: 1) Θεσσαλονίκης Π. Παπαεγγενίου 2) Χαρίων Χ. Γυλάκης, 3) Ρεθύμνης Π. Ήλιακάκης, 4) Λακωνικῆς Κ. Οἰκονομίδης, 5) Λακεδαιμόνος 'Ιω. Τουρνᾶς, 6) Φιλιατῶν Αθ. Κασιτάλης, 7) Κομοτινῆς Γ. Ροζδιανός, 8) 'Αρτης Εὐάγ. Ραβανός, 9) Λαγκαδᾶ Σίμος Λότισης, 10) Αἰγυλίας Παπαδημητρίου, 11) Μεσολογγίου Χρ. Γεωργακόπουλος, 12) Σητείας Κωνσταντάκης.

Η δήλωση αυτή και ή προσπάθεια για διάσπαση δεν εμπόδισε να εκλεχτή με μεγάλη πλειονοψηφία Διοικητικό Συμβούλιο από εκλεκτούς δημοτικιστές, τον κ. Π. Δημητράτο, πρόεδρο, τον κ. 'Ε. Παράσχη, γραμματέα, Κ. Χοντρομήτρο, 'Ολγα Οικονόμου και 'Ε. Χρύση, μέλη.

Τά κατορινά γεγονότα αποδείξανε α') ότι το διασπαστικό κίνημα είχε προετοιμαστή από κύκλους καθαρά αντιδραστικούς έξω από την όμοσπονδία. 'Απ' αυτούς και συνεχίζεται ως άγώνας κατά τοῦ «μαλλιαροκομμουνισμού» β') ότι ή όλότητα τοῦ δασκαλικού κόσμου το αποδοκίμασε γ') ότι πολλοί από τους αντιπροσώπους, που υπογράψανε τη δήλωση, αποδοκίμαστήκανε από τους συλλόγους των και δ') ότι μόνο δυό—τρεις σύλλογοι αποσπαστήκανε πραγματικά από την 'Ομοσπονδία.

—Τὸ Πρόγραμμα της Διδασκαλικῆς 'Ομοσπονδίας: Τὸ νέο Διοικητικό Συμβούλιο της Διδασκαλικῆς 'Ομοσπονδίας δημοσίεψε στο «Διδασκαλικὸ Βῆμα» (26 'Ιουνίου) τις προγραμματικές του δηλώσεις. Τὸ ἄμεσο εκπαιδευτικὸ πρόγραμμα της 'Ομοσπονδίας περιέχει τὰ ἀκόλουθα αἰτήματα.

Α') *Νὰ ἐπεκταθῆ ἡ αὐτοδιοίκηση.* 'Ο,τι ἔγινε ὡς τώρα εἶναι ἀπλή ἀπαρχή. 'Η αὐτοδιοίκηση της παιδείας πρέπει νὰ προβῆ πολὺ περισσότερο. Συμμετοχὴ τῶν δασκάλων στὰ ἐποπτικά συμβούλια, κατώτερα καὶ ἀνώτερα, καὶ ἀναδιοργάνωση τῶν συμβουλίων αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἔργα τους καὶ τὴ σύνθεση τους, ἀποκέντρωση καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση καὶ τὰ προγράμματα τῶν σχολείων, καὶ ὡς πρὸς τὴν πρόνοια γιὰ τὰ σχολικὰ χτῖρια, τὰ ὄργανα καὶ μέσα της παιδείας, καὶ ὡς πρὸς τὴ βοήθεια καὶ περίθαλψη τῶν παιδιῶν, εἶναι τὰ κύρια σημεῖα τοῦ προγράμματος μας σχετικά με τὸ κεφάλαιο αὐτό.

Β') *Τὸ ἐξάχρονο δημοτικὸ σχολεῖο νὰ γίνῃ πραγματικὸ* σὲ ὅλο τὸ Κράτος, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν παράλληλες τάξεις Μέσης Παιδείας. 'Η ὑποχρεωτικὴ φοίτηση γιὰ τὰ ἔξη χρόνια νὰ γίνῃ πραγματικὴ σὲ ὅλο τὸ Κράτος γι' ἀγόρια καὶ γιὰ κορίτσια. Νὰ ὀργανωθῆ ὑποχρεωτικὴ μετεκπαίδευση καὶ λαϊκὴ μετεκπαιδευτικὴ.

Γ') *Νὰ γίνουιν νέα προγράμματα τῶν δημοτικῶν σχολείων* σύμφωνα με τις σημερινές κοινωνικές ἀνάγκες καὶ τις ὑποδείξεις της ἐπιστήμης. Νὰ προσαρμοστοῦν τα προγράμματα στις τοπικές ἀνάγκες καὶ στὸν οικονομικὸ χαραχτήρα της χώρας μας (γεωργικὴ ἐκπαίδευση). 'Η δημοτικὴ γλῶσσα νὰ εἶναι ἡ μόνη γλῶσσα τοῦ λαϊκοῦ σχολείου σὲ ὅλες τις τάξεις καὶ σὲ ὅλα τὰ μαθήματα. Νὰ δημοσιεύσῃ τὸ κράτος ἀναλυτικὲς ὁδηγίες γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων τοῦ σχολείου ἐργασίας καὶ νὰ ὀργανωθοῦν πρότυπα σχολεῖα ἐργασίας κατὰ περιφέρειες, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ φωτιστῆ ὅλο τὸ προσωπικὸ.

Δ') *Νὰ ἐνισχυθῆ ἡ μόρφωση τοῦ Κλάδου.* Πρέπει νὰ λείψουν ἀπόλυτα οἱ προσωρινοὶ δάσκαλοι. Νὰ λειτουργήσουν διδασκαλεῖα ἀρκετὰ γιὰ νὰ προλαβαίνουν τις ἀνάγκες τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Νὰ γίνουιν πληρέστερα τὰ σημερινὰ μονοτάξια. Νὰ βελτιωθῆ ἡ παιδαγωγικὴ μετεκπαίδευση νὰ συνεχιστῆ ἡ τεχνικὴ μετεκπαίδευση καὶ νὰ ὀργανωθῆ γεωργικὴ μετεκπαίδευση τῶν δημοδιδασκάλων.

Ε') *Νὰ οἰκοδομηθοῦν ὑγιεινὰ διδαχτήρια.* Νὰ ἐπιβληθῆ ἀναγκαστικὴ ἀπαλοτρίωση γηπέδων γιὰ διδαχτήρια. Νὰ χορηγηθῆ ἀτέλεια ὑλικῶν καὶ ἐλευθερία στις κοινότητες νὰ ἐπιβάλλουν γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ εἰδικούς φόρους. Νὰ ἐπιστραφοῦν στὴ δημοτικὴ παιδεία ὅλα τὰ κληροδοτήματα, ποῦ της ἀνήκουν καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑπὲρ αὐτῆς κοινωτικά, ἐκκλησιαστικά καὶ μοναστηριακά χτήματα, ποῦ καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν παιδεία. Μὲ ἓνα λόγο νὰ δοθοῦν τὰ ἀπαιτούμενα μέσα γιὰ τὴν παιδεία τοῦ λαοῦ.

ΣΤ') *'Η δαπάνη τοῦ κράτους καὶ τῶν δήμων* γιὰ τὴ λαϊκὴ παιδεία νὰ μὴν εἶναι κατώτερη ἀπὸ τὴν ἀνάλογη δαπάνη τῶν ἄλλων πολιτισμένων λαῶν, σχετικὰ με τὸν πληθυσμὸ τοῦ κράτους καὶ τὸ συνολικὸ προϋπολογισμὸ του.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ. Στὴν ἐφημερίδα «Πρωτὰ» τῶν 8 'Ιουλίου 1927 δημοσιεύτηκαν τὰ ἀκόλουθα.

«'Η 'Ιερά Σύνοδος ἀπέστειλε πρὸς τὸ ὑπουργεῖον της Παιδείας ἔγγραφον ἐν τῷ ὀποίῳ ἀναφέρεται ὅτι οἱ ἐκάστοτε μεταρρυθμιστὰς της ἐκπαιδευσεως προσβάλλουσι τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ Κράτει ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον 'Εκκλησίαν καὶ τὴν θρησκείαν ἐν γένει λίαν ἐπικινδύνως διὰ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῆς τοῦ λαοῦ.

'Η προσβολὴ αὕτη γίνεται α) ἀπ' εὐθείας καὶ ἀπροκαλύπτως δι' ἀσεβῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐκφράσεων. β) 'Εμμέσως καὶ διὰ κεκαλυμμένων φράσεων καὶ ἀφηγήσεων καὶ γ) Διὰ της διαστρωφῆς της γλώσσης, ἣτις συνεπάγεται τὴν δύσκολον κατανόησιν τῶν νοημάτων της 'Αγίας Γραφῆς καὶ λειτουργικῶν εὐχῶν καὶ ἕμνων.

'Οθεν ἡ 'Ιερά Σύνοδος ἐπιστὰ τὴν προσοχὴν τοῦ ὑπουργείου καὶ θεομῶς παρακαλεῖ, ἵνα λάβῃ τὰ προσήκοντα ἀποτελεσματικὰ μέτρα, ὅπως παταχθῆ ἡ συστηματικὴ ἐπὸ τῶν μεταρρυθμιστῶν οὕτως δημιουργουμένη διαστρωφὴ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ λαοῦ καὶ δὴ της σπουδαζούσης νεολαίας, ἀποκλειομένης ἀπολύτως της χρήσεως ἐν τοῖς σχολείοις παντὸς βιβλίου συγγεγραμμένου ὑπὸ ἀνεγνωρισμένων μεταρρυθμιστῶν καὶ παντὸς οἰουδήποτε τοιούτου συντεταγμένου ἐν τῇ ἀηδυστάτῃ αὐτῶν γλώσση καὶ περιέχοντος ἄμεσον ἢ ἔμμεσον προσβολὴν κατὰ τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων τῶν νέων καὶ τοῦ λαοῦ καθόλου.

'Η 'Ιερά Σύνοδος ἐν τῇ πεποιθῆσει, ὅτι τὸ ὑπουργεῖον θὰ ἔχῃ ἐναντίον των καὶ ἄλλοθεν δεδομένα πρὸς της ὀλεθρίας δράσεως τῶν μεταρρυθμιστῶν, πιστεύει, ὅτι θὰ εἶναι ταχεῖα καὶ ἀποτελεσματικὴ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐν προκειμένῳ, πρὸς ἀνυπολόγιστον θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ὀφέλειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»

«ΜΕΤΩΠΙΟΝ ΤΗΛΑΥΓΕΣ». Στις ἐκθέσεις, ποῦ οἱ τεχνικοὶ της Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν ὑποβάλανε γιὰ τὴν οικονομικὴν κατὰσταση της 'Ελλάδος περιέχεται ὁ ἀκόλουθος πίνακας γιὰ τὴν πνευματικὴν κατὰσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

	Ἄνδρες	Γυναῖκες	Σύνολον	ΑΝΑΛΟΓΙΑ ο/ο		
				Ἄνδρ.	Γυν.	Σύν.
'Ικανοὶ ὅπως ἀναγινώσκουν καὶ γράφουν..	1.348.302	656.263	2.004.565	61.75	29.35	45.35
'Αγράμματοι.....	756.973	1.476.209	2.233.182	34.67	66.01	50.33
'Αγνώστου μορφώσεως	78.120	103.818	181.938	3.58	4.64	4.12
Σύνολον.....	2.183.395	2.236.290	4.419.685	100	100	100

Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σὲ ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, ποῦ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς *Ἐυριπίδου 6*, Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνη μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότες νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα των].

Α. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- ΓΙΑΝΝΗ ΣΙΔΕΡΗ : *Τραγουδῶντας* (ποιήματα) Ἀθήνα («Ἀκαδημαϊκόν») 1927. Σχ. 80 μ. σελ. 64. Δρ. 25 (Δ).
- ΠΟΛΥΣ ΜΟΛΙΝΟΥ : *Ρυθμικὲς ζωές*. (Πεζὰ τραγοῦδια). Ἀλεξάνδρεια (Γράμματα) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 85 (Δ).
- Γ. ΠΙΕΡΙΔΗ : *Ἐνας ξένος κι ἄλλα διηγήματα*. Ἀλεξάνδρεια. (Γράμματα) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 123 (Δ).
- ΟΥΓΚΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ : *Οἱ χάριτες* (Ὕμνος. Μετάφρ. Μαριέττας Μινώτου). Ἀθήνα. (Ἐκδ. Ζηκάκης). 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 148. Δρ. 25 (Δ).

Β. ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

- Ν. ΒΕΛΜΟΥ : *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος*. (Μελέτη Βιογραφικὴ καὶ κριτικὴ μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του). Ἀθήνα 1927. (Δ).

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

- ΚΑΡΑ ΜΑΡΕ καὶ Φ. ΕΓΓΕΛΣ : *Τὸ κομμουνιστικὸ Μανιφέστο*. (Μετάφρ. Ι. Κορδάτου) Ἀθήνα. («Ἀκαδημαϊκόν») 1927. Σχ. 8^ο μ. Σελ. 104. Δρ. 15 (Δ).
- ΚΑΡΑ ΜΑΡΕ : *Τὸ Κεφάλαιον*. Ἀθήνα («Ἀκαδημαϊκόν») Τόμ. 1^ο, τεύχ. 1^ο 1927. Σχ. 8^ο μ. Σελ. 96. Δρ. 12 (Κ).
- Dr A. ROULIMENOS : *Vereinigte Staaten Europas*. (Ἐνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Εὐρώπης). Βερολίνο. (Ἐκδ. Otto Stollberg. Verlag für Politik und Wirtschaft). 1927. Σχ. 80 Μ. σελ. 110. τιμὴ Μάρκα 4.

Δ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

- JOSEPH BOYER : *Ἀστικὴ καὶ Προλεταριακὴ ἠθικὴ*. (Μετάφρ. ἀπὸ τὸ Γαλλικὸν Δ. Γιώτη) Ἀθήνα (Πάραστ. περιοδ. «Ἡ Νέα ἀγωγή») 1927. Σχ. 8^ο μ. Σελ. 64. Δρ. 10 (Δ).

Ε. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

- Μ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΥ : *Ἡ Σχολικὴ κοινότης* Ἀθήνα. (Ἐκδ. Δημητράκος) 1927. Σχ. 8^ο μ. Σελ. 130 (Δ).
- ΕΛΜΙΝΑΣ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ : *Ἀνατροπὴ τῆς παιδικῆς ἡλικίας*. Ἐν Ἀθήναις. (Τυπογρ. Π. Δ. Κυριακοῦ) 1927 Σχ. 8 μ. Σελ. 34. Δραχ. 3 (Δ).

ΣΤ. ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ

- ΣΩΤΗΡΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ : *Διάλεξι πάνω στὸ γλωσσικὸ ζήτημα σιὸν Ἑπειρωτικὸ Ἐκπ. Ὀμιλο* Γιάνναις. (Ἐκδ. ἀδελφοὶ Ἰωαννίδου) 1925 Σχ. 80 μ. Σελ. 18 (Δ).

Ζ. ΝΟΜΙΚΑ

- PHÉDON TH. VEGLERI : *Des Modifications apportées par l'administration à ses Contrats*. Paris (Ed. Jouve et Cie) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 17.

Η. ΤΑΞΙΔΙΑ

- ΣΟΦΙΑΣ ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ : *Στὴ χώρα τῶν Ἑλάτων*. Ἡράκλειον Κρήτης. (Νεοελληνικὰ Γράμματα) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 192 Δρ. 25 (Δ).
- Μ. Α. ΡΟΔΑ : *Πῶς βλέπω τὴν Ἑλλάδα* (Πελοπόννησος 1925) Ἀθήνα (Ἐκδ. Π. Δ. Σακελλάριος. Τ. 1ος) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 311 (Κ).

Θ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΑΛΕΞΑΝΤΡΙΝΗ ΤΕΧΝΗ (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ καὶ Καλλιτεχνικὸ Περιοδικὸ) Διευθυντῆς Α. Γ. Συμεωνίδης. Χρονιά Α'. Τεύχος ἔβδομο. Ἰούνιος 1927. Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 80 Μ. Σελ. 30. Συνδρομὴ δρ. 100 (Δ).
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ Περιοδικὸ). Διευθυντὴ Γιάννης Μουρέλλος. Βιβλίον ἕνατο. Ἰούνιος 1927. Ἡράκλειο Κρήτης. Σχ. 80 μ. Σελ. 48. Συνδρομὴ δρ. 120 (Δ).
- ΦΙΛΟΤΕΧΝΟΣ (Φιλολογικὴ καὶ Καλλιτεχνικὴ Ἐπιθεώρηση) Τεύχ. Ι. Μάης 1927 (Ἐκδ. Σύλλογος Φιλοτέχνων) Σχ. 80 μ. Σελ. 32. Συνδρ. δρ. 100 (Δ).
- ΕΡΜΗΣ (Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης καὶ Ἐρευνας). Διευθυντῆς Α. Μαρσέλλος. Ἀλεξάνδρεια. Τεύχ. 7. Ἰούνιος 1927. (Ἐκδ. Κατάστημα «Νέα Ζωή») Σχ. 80 μ. Σελ. 40 Συνδρ. δρ. 120 (Δ καὶ Κ.).
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ (Λογοτεχνικὴ Ἐπιθεώρηση) Χρον. Α' Φύλλο 5—6. Ἰούνιος—Ἰούλιος 1927. Βγαίνει κάθε μῆνα. Ἀθήνα. Σχ. 40. Σελ. 16. Συνδρ. δρ. 50 (Δ).
- ΤΟ ΦΡΑΓΕΛΙΟ (ποῦ τὸ βγάζει ὁ Βέλμος κάθε σαββατόβραδο) Πρῶτος χρόνος 1927. Ἀθήνα. Σχ. 40 σελ. 16 Συνδρ. δρ. 50 (Δ.).
- Ἡ ΝΕΑ ΑΓΩΓΗ (Μηνιαῖο Παιδαγωγικὸ δελτίον) Χρόν. Α'. ἀρ. 6. Ἀθήνα. Ἰούνιος 1927 (Ἐκδίδεται ἀπὸ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ) Σχ. 80 σελ. 16 Συνδρομὴ Χρονιάτικη δρ. 25 (Δ).
- ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ (τριμηνιαῖον). Διευθυντῆς Δημ. Καλιτσουδάκης. Τόμ. 7 (1927) Τεύχος Β. Τιμὴ τεύχους δρ. ναι. Βιβλιοπωλεῖον Γ. Ι. Βασιλείου. (Κ.).
- ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ Ἐκδιδόμενον ὑπὸ Σ. Α. Τεγοπούλου. Ἀθήναι 1927. Τόμος Α' Τεύχος 2ον. (Τυπ. «Ἑλλάς») Σχ. 80 μ. Σελ. 88 Συνδρ. δρ. 150 (Δ. καὶ Κ.).
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ (Μηνιαῖον περιοδικὸν) Διευθύντρια Ε. Ζωγράφου. Ἔτος Κ'. Ἀθήνα Τεύχος 235 Μάιος 1927. Σχ. 40 Σελ. 16. Συνδρ. δρ. 50 (Κ.).
- ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (Μηνιαῖο φύλλον κριτικῆς καὶ Τέχνης) Ἀθήνα. Φύλλον 40 Μάιος—Ἰούνιος 1927. Σχ. 40 σελ. 16. Συνδρ. δρ. 50 (Δ).
- ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ (Λογοτεχνικὸ Περιοδικὸ) Διευθυντῆς Γρηγ. Ξενοπούλου. Ἔτος Α' Τεύχος 6ο Ἀθήναι 1 Ἰουλίου 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. Συνδρομὴ Δρ. 140. (Δ. καὶ Κ. καὶ Μ)
- ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ : Περιοδικὸν σύγγραμμα ἰδρυθὲν καὶ ἐκδιδόμενον Προνοίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σπυρίδωνος Βλάχου. Ἐν Ἰωαννίνοις. Ἔτος δευτέρον 1927. Τεύχος Α' καὶ Β', Σχ. 8 μ. Σελ. 288 (Κ).
- ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ (Δεκαπενθήμερο περιοδικὸν). Διευθυνταὶ Κ. Μπλασιᾶς, Β. Μαλιτάκης. Ἀθήνα (1927) φυλλάδια 1,2,3ο. Σχ. 8 Μ. Σελ. 32. Συνδρομὴ δρ. 120. (Δ).
- СВОБОДНО ВАСПИТАНИЕ : (Ἐλεύθερη Ἀγωγή). Διευθυντῆς D. Kataroff. Σόφια. (Rue Batchokiro No 13). Χρόνος 5ος 1927. Λάβαμε τὸ τεύχη 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Σχ. 80. Κάθε τεύχος διπλό, σελ. 64. Εἶναι ὄργανο τῆς Ligue Internationale pour l'Education Nouvelle.
- L'EDUCAZIONE NAZIONALE : (Organo di studio dell'educazione nuova) Διευθυντῆς Giuseppe Lombardo-Radice. Roma (via Rufini No 2). Χρόνος 9ος. Βγαίνει κάθε μῆνα. Σχ. 80 Μ. Σελ. 72.
- L'INTERNATIONALE DE L'ENSEIGNEMENT : (Bulletin Mensuel) organe officiel de l'internationale des travailleurs de l'enseignement. Ἔτος 6ο 1927. Paris (Rue de la Grange-Aux-Belles No 33).

L'ECOLE EMANCIPIÉE : (Revue pédagogique hebdomadaire de la Fédération des Syndicats de l'Enseignement). Συνδρομή για τὸ ἔξωτερικὸ 35 γαλ. φρ. Διεύθυνση Saumur (M. et L.) France.

LIBRE : (μηνιαῖο περιοδικό), Διευθυντής ὁ καθηγητής κ. Louis Roussel, Montpellier, Herault France. (Ἐγγράφεται κανεὶς συνδρομητὴς γιὰ ὅσα τεύχη θέλει πρὸς 1,60 φρ. τὸ τεύχος. Τὸ περιοδικὸ καταγίνεται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ παραγωγή. Ὁ κ. Roussel παρακολουθεῖ ἀκούραστα καὶ κρίνει μὲ ἀμεροληψία καὶ γυμνασμένο μάτι κάθε τι, ποῦ δημοσιεύεται (ἑλληνικά).

THE PHILOSOPHER: (ὄργανο τῆς philosophical Society of England). Βγαίνει, κάθε τρεῖς μῆνες. Τόμος 5ος 1927. Τεύχη 1, 2, (Publisher, John M. Watkins, 21 Cecil court, Charing Cross Road, W. C. Q. London.

JOURNAL OF PHILOSOPHICAL STUDIES : Edited by Sydney E. Hooper. W. 11 No 6 April 1927. Τριμηνιαῖο. (by Macmillan and Co. London. [I am greatly obliged to Mr Hooper for his valuable assistance which he has so kindly given to Mr L. P. Sclavouno our authorised correspondent in England. The editor of the «Anaghennissis»].

[K=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτικὴ, M=Μιχτή. Σχ. 80 M=Σχῆμα ὄγδοο μέγα. Σχ. 80 μ=Σχῆμα 80 μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐκδοσης].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννηση» προσπαθεῖ νὰ τηρῇ ὁμοίμορφη ὀρθογραφία, περίπου τὴν ὀρθογραφία τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνη ἕνας ἐπίσημος κανονισμὸς, ποῦ θὰ ἀπλοποιηθῇ, καθὼς ἐλπίζομε, πολὺ τῇ σημερινῇ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπόν, ὅσους γράφουν νὰ συμμορφῶνται, ὅσο μποροῦν μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ περιοδικοῦ.

Δ Η Λ Ω Σ Η

Ἀπὸ πολλὰς μεριὰς γίνεται συζήτηση ἀπάνω στὰ κοινωνικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα τοῦ τόπου μας. Τὴν ἀντίδραση ἀντιπροσωπεύουν διάφορες ἔφημερίδες, Σκοῖπ, Νέα Ἡμέρα, Ἑλληνικὴ, Ἑσπερινὴ, Ἑστία κτλ., τὸ περιοδικὸ «Ἐρμῆς» τοῦ κ. Καραγιάννη καὶ τὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικὰ Γράμματα». Τὸ τελευταῖο δημοσίεψε στὶς ἔφημερίδες μιὰ δήλωση, ὅτι «ἐκπροσωπεῖ τὴν ὑπὸ τὸν κ. Δελμουῦζον ἀποσχισθεῖσαν ἐκ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ὁμάδα τῶν συντηρητικῶν» καὶ ἡ δήλωση αὐτὴ ἀπὸ κανένα δὲ διαφεύστηκε, ἄρα εἶναι ἀληθινὴ. Ὁ τρόπος τῆς πολεμικῆς σὲ ὅλες αὐτὰς τὶς ἔφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ εἶναι ὁ ἴδιος, τουλάχιστον ὡς σήμερα. Ἡ «Ἀναγέννηση» δηλώνει, ὅτι, πρόθυμη νὰ δεχτῇ κάθε ἐπιστημονικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ συζήτηση, ἀδυνατεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς πολεμικῆς. Γνωρίζοντας πρόσωπα καὶ πράγματα—γνωρίζομαστε τόσο καλὰ ὅλοι οἱ «παροικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ!»—θὰ τῆς ἦταν εὐκόλο νὰ νικήσῃ μιὰ ἄδοξη νίκη μιλώντας κὶ αὐτὴ γιὰ «ἐκμεταλλευτὲς», «ἀνθρώπους, ποῦ δουλεύουν σὲ ταπεινὰ πάθη», «ἔνοχες συνειδήσεις» καὶ τὰ παρόμοια. Μὰ ἡ «Ἀναγέννηση» δὲ μπορεῖ νὰ κάμῃ τὸ βασικὸ ἐπιστημονικὸ σφάλμα νὰ συζητήσῃ τὰ κοινωνικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα ὡς ζητήματα προσωπικῶν ἀξιών. Γιατὶ δὲν εἶναι τέτλια. Οὔτε πολὺ λιγώτερο μπορεῖ νὰ κατεβάσῃ τὴ συζήτηση στὸ ἐπίπεδο, ποῦ τὴν κρατοῦσαν ὡς τώρα οἱ Κούρτοβικ, οἱ Κουλουμβάκηδες, οἱ Κουτρέληδες οἱ Καλλιάρηδες κτλ. Ἄν κανεὶς δὲ μπορῇ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἄλλους νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνοντι χυδαῖοι, μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἑαυτὸ του.